

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΠΟΛΥΤΕΧΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία
«ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ, ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΕΝΗ ΒΡΑΧΥΒΙΟΤΗΤΑ ΚΑΙ
ΑΠΟΑΝΑΠΤΥΞΗ»

ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
“ΝΕΑ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ, ΚΑΙΝΟΤΟΜΙΑ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗ”

ΤΜΗΜΑ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ, ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ ΚΑΙ
ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Επιβλέπων: ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΚΑΛΛΙΩΡΑΣ, Επίκουρος Καθηγητής ΤΜΧΠΠΑ

ΕΥΓΕΝΙΑ ΓΚΑΓΚΑ

ΒΟΛΟΣ, Φεβρουάριος 2018

Περίληψη

Η υπέρμετρη οικονομική ανάπτυξη που σημειώνεται στις τελευταίες δεκαετίες, έδωσε την δυνατότητα για βελτίωση του επιπέδου ευημερίας και των συνθηκών διαβίωσης, γεννώντας ταυτόχρονα φαινόμενα εισοδηματικής ανισότητας και προβληματισμούς σχετικά με την αναζήτηση της αληθινής ευτυχίας στη ζωή.

Παράλληλα, δημιούργησε την επιτακτική ανάγκη για επιβίωση στις μεγάλες οικονομικές μονάδες που λειτούργησαν, γεννώντας το φαινόμενο της προγραμματισμένης βραχυβιότητας που αναφέρεται στην ηθελημένη απαξίωση της διάρκειας ζωής των παραγόμενων προϊόντων. Ως απάντηση και αντίδραση στους γρήγορους ρυθμούς και στην οικολογική επιβάρυνση που προέκυψε, αναδύθηκε σαν εναλλακτική πρόταση, το κίνημα της αποανάπτυξης που πρεσβεύει την εθελοντική δραπέτευση από την αέναη οικονομική ανάπτυξη, την στροφή στον λιτό τρόπο διαβίωσης και την μείωση της κατανάλωσης.

Η παρούσα διπλωματική εργασία, μελετά την σχέση μεταξύ οικονομικής ανάπτυξης και προγραμματισμένης βραχυβιότητας και εξετάζει πόσο ικανό και ελπιδοφόρο είναι το πρόταγμα της αποανάπτυξης στην δόμηση μιας καλύτερης κοινωνίας με σεβασμό στην ανθρώπινη φύση και στο φυσικό περιβάλλον.

Λέξεις κλειδιά: Οικονομική ανάπτυξη, εισοδηματική ανισότητα, προγραμματισμένη βραχυβιότητα, καταναλωτισμός, περιβαλλοντική επιβάρυνση, αποανάπτυξη, ευημερία

Abstract

Excessive economic growth over the last few decades improved the level of prosperity and living conditions, generating at the same time, income inequality and reflections on the quest for true happiness in life.

In addition, the survival of large economic units has become an imperative need. Thus, generating the phenomenon of planned obsolescence referring to the deliberate depreciation of the life of the produced products. As a response -and therefore reaction- to the rapid rates and the resulting ecological burden, the movement of degrowth, emerged. This movement acted as an alternative solution, which advocates voluntary escape from perpetual economic growth, and a shift to a livelier way of living and consuming reduction.

Our thesis studies the relationship between economic growth and planned obsolescence, examining at the same time, the way to make project of degrowth more proactive and hopeful for creating a better society with respect to human nature and natural environment.

Keywords: economic growth, income inequality, planned obsolescence, consumerism, environmental burden, degrowth, welfare

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1	7
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	7
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2	12
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ	12
2.1.Εννοιολογικός προσδιορισμός της ανάπτυξης.....	12
2.2. Οι ρίζες της οικονομικής ανάπτυξης.....	13
2.3. Ορισμός και μέτρηση της οικονομικής ανάπτυξης με βάση το Α.Ε.Π.....	14
2.4.Η ταύτιση του όρου οικονομική ανάπτυξη με την οικονομική μεγέθυνση.....	15
2.5. Η διεύρυνση του όρου οικονομική ανάπτυξη.....	16
2.6. Η συμβολή της εκπαίδευσης στην οικονομική ανάπτυξη.....	18
2.7. Ο ρόλος της τεχνολογίας στην οικονομική ανάπτυξη.....	20
2.7.1. Εφαρμογή τεχνολογικής καινοτομίας και οικονομική ανάπτυξη.....	21
2.7.2. Τεχνολογική καινοτομία και περιβάλλον.....	23
2.8. Περιορισμοί στην ανάπτυξη.....	24
2.9. Οικονομική ανάπτυξη και εισοδηματική ανισότητα.....	27
2.10.Οικονομική ανάπτυξη και ευτυχία.....	32
2.10.1.Η έννοια της χρησιμότητας.....	33
2.10.2.Το παράδοξο του Easterlin (Easterlin Paradox).....	33
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3	38
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΕΝΗ ΒΡΑΧΥΒΙΟΤΗΤΑ	38
3.1 Ορισμός και βασικές έννοιες.....	38

3.2	Είδη βραχυβιότητας και καταναλωτικά μοτίβα.....	39
3.3	Βασικά ιστορικά σημεία.....	42
3.4	Το καρτέλ “ΦΟΙΒΟΣ”.....	43
3.5	Μορφές αγοράς και κίνητρα παραγωγών.....	46
3.6	Βραχυχρόνιες και μακροχρόνιες επιδράσεις.....	51
3.7	Ο ρόλος των καταναλωτών.....	52
3.8	Περιβάλλον και βραχυβιότητα.....	56
3.9	Η ηθική διάσταση της βραχυβιότητας.....	59
3.10	Παραδείγματα προγραμματισμένης βραχυβιότητας.....	60
3.10.1	Η περίπτωση της GENERAL MOTORS.....	60
3.10.2	Η περίπτωση της DUPONT.....	61
3.10.3	Η περίπτωση της JOHNSON & JOHNSON.....	62
3.10.4	Η περίπτωση της APPLE COMPUTER INC.....	62
3.11	Τρόποι αντιμετώπισης προγραμματισμένης βραχυβιότητας.....	64
	ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4:	68
	ΑΠΟΑΝΑΠΤΥΞΗ	68
4.1	Το κίνημα της αποανάπτυξης.....	68
4.2	Η έννοια της αποανάπτυξης.....	69
4.3	Λόγοι που επιβάλλουν την αποανάπτυξη.....	70
4.3.1	Βιωσιμότητα.....	71
4.3.2	Η μεγάλη αδικία του παγκόσμιου οικονομικού συστήματος.....	72
4.3.3	Επιδείνωση της κοινωνικής συνοχής και της ποιότητας ζωής.....	73
4.4	Στρατηγικές αποανάπτυξης.....	73
4.4.1	Αρνητική Αύξηση του ΑΕΠ.....	73
4.4.2	Μείωση της κατανάλωσης.....	75

4.4.3. Μείωση του χρόνου εργασίας.....	76
4.4.4. Ριζική αποανάπτυξη.....	77
4.4.5. Φυσική αποανάπτυξη.....	79
4.4.6. Συνεργατικές κατοικίες (Cohousing).....	80
4.4.7. Καταπολέμηση των ανισοτήτων.....	82
4.5. Το παράδοξο του Jevons.....	85
4.6. Η αποανάπτυξη σε σχέση με το δημογραφικό ζήτημα.....	87
4.7. Βιώσιμη κατανάλωση.....	89
4.8. Είναι εφικτή η βιώσιμη αποανάπτυξη;.....	92
4.9. Παραδείγματα αποανάπτυξης.....	94
4.9.1. Οι κοινότητες KanPascual & Can Masdeu.....	94
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5:	97
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	97
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	103
ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	103
ΞΕΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	103

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να εκφράσω τις θερμές ευχαριστίες μου στον επιβλέποντα καθηγητή κ. Καλλιώρα Δημήτριο καθώς, με την εμπιστοσύνη που έδειξε στο πρόσωπό μου, την πολύτιμη καθοδήγηση, την ενθάρρυνση, την υπομονή και τα εποικοδομητικά του σχόλια αποτέλεσε πολύτιμο αρωγό και συνετέλεσε στην ολοκλήρωση της συγγραφής της παρούσας διπλωματικής εργασίας. Επίσης ευχαριστώ την οικογένειά μου για την κατανόηση που επέδειξε κατά την διάρκεια όλων των μηνών συγγραφής της εργασίας μου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Για ένα σημαντικό τμήμα του πληθυσμού, σε παγκόσμια κλίμακα, κατά το τελευταίο μισό του 20^{ου} αιώνα αλλά και στις πρώτες δεκαετίες του αιώνα που διανύουμε, έχει παρατηρηθεί μία εκπληκτική και απρόβλεπτη άνοδος του βιοτικού επιπέδου.

Όμως, η πραγματικότητα την οποία βιώνουμε καθημερινά, δείχνει ότι ζούμε σε έναν κόσμο πλούσιων και φτωχών. Τα 6,7 δισεκατομμύρια των κατοίκων του πλανήτη βιώνουν ένα ευρύ φάσμα διαφορετικών οικονομικών καταστάσεων. Στις αναπτυσσόμενες χώρες, δύο εκατομμύρια άνθρωποι έχουν ανεπάρκεια φαγητού, ένα δισεκατομμύριο δεν έχει δυνατότητα πρόσβασης σε πόσιμο νερό και 2,7 δισεκατομμύρια πληθυσμού στερούνται συνθηκών υγιεινής. Οι θάνατοι παιδιών από ασθένειες που προκαλούνται από μολυσμένο νερό ανέρχονται σε 10.000 καθημερινά. Στον αντίποδα αυτών των θλιβερών διαπιστώσεων και ενώ η έλλειψη τροφής προκαλεί σημαντικά προβλήματα υγείας, συνυπάρχει το φαινόμενο ασθενειών που προκαλούνται από υπερκατανάλωση φαγητού στον αναπτυγμένο κόσμο. Οι διαφορές στο βιοτικό επίπεδο των ανθρώπων είναι εντυπωσιακές. Εκτιμάται ότι, στο ένα πέμπτο του πληθυσμού που ζει στις πιο πλούσιες χώρες, αντιστοιχεί το 58% του παγκόσμιου εισοδήματος. Η Παγκόσμια Τράπεζα εκτιμά ότι ένα δισεκατομμύριο άνθρωποι ζουν με εισοδήματα λιγότερα του ενός δολαρίου την ημέρα και 2,6 δισεκατομμύρια επιβιώνουν με λιγότερα από 2 δολάρια ημερησίως (Weil, 2013).

Οι διαφορές που παρατηρούνται ανάμεσα στις πλούσιες και φτωχές χώρες εγείρουν ερωτήματα όπως: Γιατί υπάρχουν χώρες πλούσιες και κάποιες που είναι εξαιρετικά φτωχές; Πού οφείλεται το παρατηρούμενο χάσμα; Για ποιους λόγους κάποιες χώρες έχουν ακολουθήσει δυναμική ανάπτυξης, ενώ κάποιες άλλες αρνούνται να συμβαδίσουν με τις ανεπτυγμένες και να ακολουθήσουν τους ρυθμούς τους; Και ακόμη, παρατηρώντας την εξέλιξη της ανάπτυξης στο πέρασμα του χρόνου, δημιουργούνται ερωτήματα όπως: Θα εξακολουθήσουν οι πλούσιες χώρες να γίνονται πλουσιότερες; Μήπως η εξάντληση των φυσικών πόρων που αποτελούν την κινητήριου δύναμη για υπερπαραγωγή αγαθών και συνεπώς υπερκατανάλωση θα οδηγήσει σταδιακά σε μείωση της παραγωγής και συνεπώς της κατανάλωσης, μικραίνοντας έτσι την απόσταση πλούσιων και φτωχών χωρών;

Κυρίαρχη σκέψη στη μελέτη αυτών των καταστάσεων αποτελεί το φαινόμενο της ανάπτυξης που παρουσιάζεται σε κάποιες χώρες σε αντιπαραβολή με κάποιες άλλες. Οι οικονομολόγοι έχουν ασχοληθεί με την έννοια της ανάπτυξης και με το αίτιο, γιατί κάποιες χώρες είναι οικονομικά πιο επιτυχημένες, αφιερώνοντας μεγάλα κομμάτια έρευνας την οποία εντατικοποίησαν την περίοδο μετά τον 2^ο Παγκόσμιο Πόλεμο (Weil, 2013).

Η οικονομική ανάπτυξη, παρά την ευημερία που υπόσχεται και πραγματοποιεί στις περισσότερες περιπτώσεις, έχει οδηγήσει στο παρελθόν και σε τεράστιες οικονομικές κρίσεις. Η μεγάλη ύφεση του 1929 στην Αμερική, σε συνδυασμό με την αποδυνάμωση της αγοραστικής δυνατότητας των τότε καταναλωτών, οδήγησε στην εκμηδένιση της κατανάλωσης και στην συσσώρευση τεράστιων όγκων αποθεμάτων προϊόντων. Ως αντίδοτο στην κρίση, προτάθηκε από τον Bernard London το 1932, η ιδέα για την προγραμματισμένη βραχυβιότητα (planned obsolescence) των παραγόμενων προϊόντων, αξιολογώντας ότι θα μπορούσε να βοηθήσει σημαντικά στην αντιμετώπιση της κατάστασης. Η έννοια της βραχυβιότητας αφορούσε στην παραγωγή αγαθών με ημερομηνία λήξης που θα γνωστοποιούνταν στον καταναλωτή την στιγμή της αγοράς τους. Τα προϊόντα θα καθίσταντο νομικά νεκρά μετά την παρέλευση της ημερομηνίας λήξης και νέα αγαθά θα διοχετεύονταν στην αγορά προς αντικατάστασή τους. Με τον τρόπο αυτό θα κινούνταν η οικονομία, οι τροχοί της βιομηχανίας θα συνέχιζαν να δουλεύουν και να κρατούν την ανεργία ρυθμισμένη και σε ασφαλή επίπεδα για τις μάζες.

Η πρόταση αυτή θωρήθηκε τότε πολύ ριζοσπαστική και απορρίφθηκε από την κυβέρνηση των Ηνωμένων Πολιτειών. Ωστόσο, η έννοια της προγραμματισμένης βραχυβιότητας επανήλθε στα επόμενα χρόνια, έγινε ευρέως γνωστή, αποτέλεσε κοινή πρακτική όλων των επιχειρήσεων και καθόρισε την πορεία της παγκόσμιας παραγωγής, καταφέροντας να εμφυτεύσει στον καταναλωτή την ανάγκη για κάτι πιο καινούριο, πιο σύγχρονο, λίγο νωρίτερα από το ότι το έχει πραγματικά ανάγκη.

Η προγραμματισμένη βραχυβιότητα είναι ένα φαινόμενο που αναγνωρίζεται ευρέως και αφορά στην τακτική των εταιριών να σχεδιάζουν και να εισάγουν οικειοθελώς την απαξίωση στα προϊόντα τους. Ο κύκλος ζωής του προϊόντος μειώνεται, μειώνοντας έτσι τον χρόνο που χρειάζεται ένας πελάτης για να αγοράσει το επόμενο στην ίδια σειρά, προϊόν. Η απαξίωση έχει διαφοροποιηθεί με την πάροδο των ετών και δεν οφείλεται μόνο στη συμμετοχή της εταιρείας που υπαγορεύει τη λήξη των προϊόντων εξαιτίας της συνεχούς βελτίωσης της

τεχνολογίας, αλλά και στην ανθρώπινη πνευματική ανάπτυξη. Με τα χρόνια η απαξίωση έχει αναπτυχθεί και προσαρμοσθεί στις αλλαγές του τρόπου με τον οποίο οι καταναλωτές αγοράζουν αγαθά. Η θεωρία διατυπώθηκε στην αρχή, με σκοπό να ωφελήσει τους καταναλωτές υποστηρίζοντας την προσαρμογή στη ζωή με την απόκτηση νέων αντικειμένων σε τακτική βάση αλλά κυρίως ωφελήθηκαν οι εταιρείες αυξάνοντας τα κέρδη τους. Η ιδέα δεν έχει αλλάξει πολύ δραματικά στη σύγχρονη κοινωνία. Η μόνη σημαντική ίσως αλλαγή έχει συντελεστεί στο ότι οι πελάτες εμφανίζονται πρόθυμοι και πλήρως ενημερωμένοι και προβαίνουν στην αγορά των νεότερων ειδών για να αντικαταστήσουν όσα καθίστανται απαρχαιωμένα με την εξέλιξη της τεχνολογίας. Έτσι έχοντας μεταβληθεί ο “κύκλος ζωής του προϊόντος”, η απαξίωση έχει γίνει σχεδόν δεδομένη, χωρίς να υπάρχει πρόθεση αμφισβήτησης (Keeble, 2013).

Εφαρμόζοντας στρατηγική αέναης δημιουργίας νέων αναγκών και ενίσχυσης της αίσθησης του ανικανοποίητου αυτών σε συνδυασμό με την δημιουργική καταστροφή τους, υπηρετείται ο στόχος, δηλαδή η προγραμματισμένη απαξίωση των προϊόντων. Η προγραμματισμένη βραχυβιότητα, ο προγραμματισμένος θάνατος των προϊόντων, είναι η σχεδιασμένη συντόμευση του κύκλου ζωής τους, από την εισαγωγή τους στην αγορά μέχρι το θάνατό τους. Η συντόμευση της ημερομηνίας λήξης των προϊόντων και η αύξηση του ποσοστού θανάτου τους, είναι η συνταγή για να αυξηθεί η ζήτηση των προϊόντων, με στόχο την ανάπτυξη της οικονομίας (Κολέμπας & Μπίλλας, 2013).

Απόρροια της υπερπαραγωγής προϊόντων αλλά και της υπερκατανάλωσης που προωθείται και ενθαρρύνεται, αποτελεί, η αλόγιστη χρήση φυσικών πόρων και η επιβάρυνση της περιβαλλοντικής ισορροπίας. Η ανεξέλεγκτη παραγωγή και η υπέρμετρη συχνά υποκινούμενη κατανάλωση που ξεφεύγει από τα όρια της ικανοποίησης των απαραίτητων αναγκών και καθίσταται επικίνδυνη καθώς επηρεάζει την ποιότητα της ανθρώπινης ζωής, γίνεται η αφορμή για προβληματισμούς και αναζήτηση λύσεων. Στο πλαίσιο αυτό εμφανίζεται μία εναλλακτική πρόταση, καλούμενη «αποανάπτυξη» που υποστηρίζει την εθελοντική δραπέτευση από την κοινωνία του καταναλωτισμού και την υιοθέτηση ενός λιτού και απέριττου τρόπου ζωής.

Η ιδέα της αποανάπτυξης δεν εμφανίζεται ως αναγκαιότητα αλλά ως επιλογή και ως ένα ανοιχτό μονοπάτι που μπορούμε να επιλέξουμε και να διαμορφώσουμε. Επομένως, η αποανάπτυξη δεν προβλέπεται από την άποψη της θυσίας, της λιτότητας και της σπανιότητας, όπως συχνά κατηγορείται, αλλά ως ευκαιρία να επανεξετάσουμε τι συνιστά η καλή ζωή. Οι

υποστηρικτές επιμένουν ότι η αποανάπτυξη δεν απαιτεί μείωση της ποιότητας ζωής, αλλά είναι μια διαφορετική αντίληψη ζωής, που δίνει μεγαλύτερη σημασία στις αισθητικές εμπειρίες, στις σχέσεις, στην ευκολία, στη σιωπή, στην ομορφιά σε σχέση με την κατανάλωση (Fournier, 2008).

Η παρούσα διπλωματική εργασία έχει ως σκοπό να διερευνήσει τα θέματα της οικονομικής ανάπτυξης, της προγραμματισμένης βραχυβιότητας και της αποανάπτυξης όπως παρουσιάζονται στην διεθνή βιβλιογραφία. Με την παράθεση απόψεων διάφορων ερευνητών στο πέρασμα του χρόνου, επιδιώκει να αναδείξει τη σχέση αυτών των εννοιών και να καταλήξει σε συμπεράσματα που θα μπορούσαν να αποτελέσουν τη βάση για περαιτέρω έρευνα και ανάλυση. Ερωτήματα όπως: Μπορεί να υπάρχει οικονομία χωρίς την προγραμματισμένη βραχυβιότητα; Πόσο δυνατή είναι η έξοδος από την κοινωνία του καταναλωτισμού και η στροφή σε έναν νέο τρόπο ζωής με νέα πρότυπα λιτής διαβίωσης; Πόσο ικανό είναι το πρόταγμα της αποανάπτυξης; αποτελούν μερικούς από τους προβληματισμούς που επιχειρείται να απαντηθούν μέσα από την συγκεκριμένη εργασία.

Στο δεύτερο κεφάλαιο της παρούσας εργασίας προσδιορίζεται η έννοια της οικονομικής ανάπτυξης, γίνεται αναφορά στην διεύρυνση του όρου και στους περιορισμούς που εμποδίζουν την εμφάνισή της, αλλά και σε παράγοντες που την ορίζουν, όπως η εκπαίδευση και το επίπεδο της τεχνολογίας και καινοτομίας. Επίσης εξετάζεται το φαινόμενο της εισοδηματικής ανισότητας που εμφανίζεται σε αναπτυσσόμενες και υπανάπτυκτες χώρες και ερμηνεύεται ως απόρροια της υψηλής οικονομικής ανάπτυξης. Ιδιαίτερα εκτεταμένη αναφορά, γίνεται στον παράγοντα της ευτυχίας και αναλύονται οι απόψεις που εξετάζουν εάν η εξασφάλιση ικανοποιητικού εισοδήματος παράγει ευημερία.

Στο τρίτο κεφάλαιο γίνεται αναφορά στην ιστορική εμφάνιση της έννοιας της προγραμματισμένης βραχυβιότητας και ορίζεται η έννοια, τα είδη και οι μορφές της αγοράς στις οποίες εμφανίζεται. Επίσης αναλύονται τα κίνητρα των επιχειρήσεων, τα βραχυχρόνια και μακροχρόνια αποτελέσματα της εφαρμογής των πρακτικών προγραμματισμένης βραχυβιότητας αλλά και ο ρόλος που διαδραματίζουν οι καταναλωτές στην ενίσχυση και διατήρηση του φαινομένου. Ξεχωριστή αναφορά γίνεται στις περιβαλλοντικές επιπτώσεις που προκύπτουν αλλά και στην ηθική διάσταση του θέματος. Η ενότητα κλείνει με την παράθεση παραδειγμάτων επιχειρήσεων που εφάρμοσαν την εν λόγω πρακτική και με την αναφορά σε τρόπους αντιμετώπισής της που προτείνονται στην διεθνή βιβλιογραφία.

Στο τέταρτο κεφάλαιο παρουσιάζεται η εναλλακτική πρόταση του κινήματος της αποανάπτυξης, αναλύονται οι λόγοι που ωθούν στην αλλαγή των προτύπων διαβίωσης και παρατίθενται οι στρατηγικές με βάση τις οποίες θα μπορούσε να επιτευχθεί η στροφή προς έναν νέο τρόπο ζωής. Παράλληλα θίγεται το δημογραφικό ζήτημα σε σχέση με το φαινόμενο και παρατίθενται απόψεις που αγγίζουν το θέμα της βιώσιμης αποανάπτυξης. Το κεφάλαιο κλείνει με την αναφορά ζωντανών παραδειγμάτων ομάδων ατόμων που επέλεξαν να ακολουθήσουν τον συγκεκριμένο τρόπο διαβίωσης που προτείνεται από τους υποστηρικτές του κινήματος.

Ακολουθούν στο πέμπτο κεφάλαιο, τα συμπεράσματα και κάποιες προτάσεις με γνώμονα, τη μελέτη των απόψεων που προηγήθηκαν και με στόχο την βελτίωση της ανθρώπινης ευημερίας και ποιότητας ζωής μέσα από ένα αποτελεσματικό σύστημα που θα δίνει έμφαση στην επίλυση των οικονομικών, κοινωνικών και περιβαλλοντικών προβλημάτων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ

2.1.Εννοιολογικός προσδιορισμός της ανάπτυξης

Ετυμολογικά, η λέξη “ανάπτυξη” προέρχεται από το συνθετικό “ανά” και το ρήμα “πτύσσω” (διπλώνω) και αναφέρεται στο ξεδίπλωμα, το άνοιγμα, το άπλωμα (Ρέππας, 2002, σελ.33). Έχει επικρατήσει να χρησιμοποιείται για να περιγράψει την πρόοδο ενός μεγέθους, την πορεία προς την ολοκλήρωση ανθρώπινων ενεργειών και γενικά την εξέλιξη κοινωνικών φαινομένων όπως είναι η οικονομική ανάπτυξη. Κατά συνέπεια ο όρος οικονομική ανάπτυξη θα πρέπει να αναφέρεται στο ξεδίπλωμα, άπλωμα των οικονομικών δραστηριοτήτων μιας κοινωνίας. Δηλαδή αναφέρεται σε ένα κοινωνικό φαινόμενο που διενεργείται από ανθρώπους μέσα σε έναν κοινωνικό σχηματισμό (Ρέππας, 2002).

Στο πέρασμα του χρόνου έγιναν διάφορες προσπάθειες για τον τυπικό ορισμό του όρου ανάπτυξη, με επίκεντρο τον άνθρωπο και θέτοντας πάντα ως στόχο την οικονομική, κοινωνική και πολιτιστική ανάπτυξη κάθε χώρας. Οι διάφορες προσεγγίσεις που επιχειρήθηκαν, προσπάθησαν να δώσουν έμφαση στον περιορισμό των αρνητικών επιπτώσεων που προκάλεσε η ανάπτυξη στις φτωχότερες αλλά και στις περισσότερο αναπτυγμένες χώρες. Ένα βασικό πρόβλημα που εντοπίστηκε ήταν ότι οι χώρες στην προσπάθειά τους να επιτύχουν την επιθυμητή πρόοδο, απέστρεψαν το πρόσωπό τους από τις ανάγκες του ανθρώπου δίνοντας έμφαση στις οικονομικές πλευρές της ανθρώπινης οντότητας. Η υπερκατανάλωση, η αποξένωση, η διάλυση της οικογενειακής ζωής, η μόλυνση του περιβάλλοντος σε συνδυασμό με την απεριόριστη χρήση των πλουτοπαραγωγικών πηγών, είναι μερικά από τα φαινόμενα που εμφανίστηκαν ως απόρροια της προσπάθειας για ανάπτυξη και καταδικάστηκαν από διάφορα κινήματα (Ρέππας, 2002).

Όμως τι είναι τελικά ανάπτυξη; Η ικανότητα να αντιληφθούν οι άνθρωποι την ανάπτυξη προϋποθέτει να κατανοήσουν και να επιδιώξουν βασικές ανθρώπινες αξίες και να επεκτείνουν τους καρπούς αυτών των αξιών στην πλειοψηφία του παγκόσμιου πληθυσμού. Αυτές οι ανθρώπινες αξίες περιλαμβάνουν, αλλά δεν περιορίζονται σε:

- ✓ ευκαιρία για επαγγελματική απασχόληση
- ✓ εξασφάλιση τροφής, στέγης και άλλων παροχών για μια αξιοπρεπή διαβίωση

- ✓ ευκαιρία συνέχισης της εκπαίδευσης και απόκτησης ποιότητας ζωής
- ✓ ένα λογικό επίπεδο υγειονομικής περίθαλψης
- ✓ κοινωνική ασφάλιση γήρατος
- ✓ δημοκρατία και πολιτική συμμετοχή στη ζωή της κοινότητας και της κοινωνίας
- ✓ ίση μεταχείριση ανεξάρτητα από τη φυλή, το φύλο, την τάξη, εθνότητα, θρησκεία, εθνικότητα ή άλλες διαφορές και
- ✓ σεβασμό της ατομικής αξιοπρέπειας (Cypher et al., 2008).

2.2. Οι ρίζες της οικονομικής ανάπτυξης

Οι συνεχείς αυξήσεις της παραγωγής και του κατά κεφαλήν εισοδήματος με την πάροδο του χρόνου είναι σχετικά πρόσφατης ιστορικής προέλευσης. Για μεγάλο μέρος της γνωστής ανθρώπινης ιστορίας, ο πληθυσμός και η συνολική παραγωγή τείνουν να αυξάνονται περίπου με τον ίδιο ρυθμό, έτσι ώστε το κατά κεφαλήν εισόδημα να παραμένει περίπου σταθερό. Η περίοδος αυτή ονομάστηκε περίοδος εκτεταμένης ανάπτυξης. Αυτό σήμαινε ότι για πολλούς αιώνες, μέχρι τις αρχές του δέκατου έκτου αιώνα, η γραμμή τάσεων των κεφαλαίου και του εισοδήματος αυξανόταν πολύ αργά. Τα περισσότερα ήταν βασισμένα σε τοπικό επίπεδο, υπήρχαν λίγοι μεγάλοι αστικοί οικισμοί και οι περισσότεροι άνθρωποι ζούσαν από τη γη, μερικές φορές πωλώντας μικρά πλεονάσματα στην αγορά του χωριού προκειμένου να προμηθευτούν άλλα αγαθά. Σε πολύ μικρή κλίμακα συναντώνται οι βιοτεχνίες και προϊόντα βιομηχανικού τύπου, όπως τα κλωστοϋφαντουργικά προϊόντα και υπηρεσίες. Εκτός από την αγροτική παραγωγή, οι οικογένειες παρήγαγαν επίσης μη γεωργικά αγαθά, από είδη ένδυσης έως μαχαιροπίρουνα, γεωργικά εργαλεία, σαπούνια και αλκοολούχα ποτά, κυρίως για οικογενειακή κατανάλωση. Οι μέθοδοι παραγωγής ήταν σχετικά απλές κατά τη διάρκεια αυτής της εκτεταμένης περιόδου ανάπτυξης, και η τεχνολογία ήταν πολύ πρωτόγονη. Ωστόσο, η τεχνολογία αυτή, όπως υποστηρίζεται, δεν ήταν στατική. Οι τεχνολογικές μέθοδοι προσαρμόζονταν συνεχώς στην ανάπτυξη και τις απαιτήσεις της πληθυσμιακής ανάπτυξης, τις μεταβαλλόμενες συνθήκες της γης, τις νέες καλλιέργειες και ποικιλίες των σπόρων. Αυτή η τεχνολογική αλλαγή έτεινε να είναι επαρκής για να συμβαδίζει με την πληθυσμιακή επέκταση και τη διατήρηση του εισοδήματος ανά άτομο περίπου σταθερό, για μεγάλες περιόδους. Ετησίως η συνολική παραγωγή κατά την περίοδο της εκτεταμένης ανάπτυξης υπόκειται σε περιοδικές αυξήσεις και αυτό οφειλόταν κυρίως σε εξωγενείς παράγοντες, όπως οι καιρικές συνθήκες, οι πόλεμοι και άλλες κρίσεις. Το κύριο "σημείο καμπής" για την

παγκόσμια οικονομική πρόοδο συνέβη με τη μετάβαση της φεουδαρχικής παραγωγής και της κοινωνικής οργάνωσης στην εμφάνιση καπιταλιστικών μορφών παραγωγής στην Ευρώπη. Η φεουδαρχία, ένα οργανωμένο γεωργικό και ιεραρχικό σύστημα παραγωγής γύρω από τα αρχοντικά και με βάση τη δουλειά των δουλοπάροικων που συνδέονται με τη γη, άρχισε να διασπάται στο Μεσαίωνα, ειδικά στην Αγγλία, όπου η Βιομηχανική Επανάσταση σηματοδότησε την έλευση του καπιταλιστικού εργοστασιακού συστήματος ως ένα νέο μέσο κοινωνικής και οικονομικής οργάνωσης. Με τον αρχικό καπιταλισμό, ο σκοπός της παραγωγής άλλαξε από την επιβίωση σε στάση επιδίωξης της συνεχώς αυξανόμενης άνθισης. Η καπιταλιστική παραγωγή στηριζόταν ουσιαστικά στην εφαρμογή της νέας γνώσης και των ολοένα και μεγαλύτερων ποσοτήτων φυσικού κεφαλαίου που θα μπορούσαν να παράγουν περισσότερα, με χαμηλότερο κόστος, με τις ίδιες ή λιγότερες εισροές στην παραγωγή. Ο βιομηχανικός καπιταλισμός δημιούργησε το θεμέλιο για εντατικές μεθόδους παραγωγής, το οποίο δημιούργησε για πρώτη φορά στην ιστορία την εύλογη πιθανότητα υψηλότερων επιπέδων παραγωγής και εισοδήματος ανά άτομο χωρίς αυξήσεις σε πληθυσμό ή άλλους πόρους. Η παραγωγή και το εισόδημα δεν εξαρτιόταν κυρίως από τη διαθεσιμότητα των πόρων, όπως συνέβαινε σε προ-καπιταλιστικές μορφές παραγωγής, συμπεριλαμβανομένης της φεουδαρχίας. Το επίπεδο παραγωγής άρχισε να σχετίζεται με την αποτελεσματικότητα με την οποία χρησιμοποιήθηκαν οι διαθέσιμοι πόροι και την εφαρμογή της τεχνολογίας για την εξοικονόμηση χρήσης τους, έτσι ώστε να μπορούν να υπάρξουν υψηλότερα επίπεδα παραγωγής και εξασφάλιση μεγαλύτερου εισοδήματος από αυτό που ήταν διαθέσιμο. Τα υψηλά επίπεδα οικονομικής επιτυχίας, μέχρι στιγμής, συνδέονται στενά με την εξάπλωση των καπιταλιστικών μεθόδων της παραγωγής και της εκτόπισης των προ-καπιταλιστικών μεθόδων, τόσο στη γεωργία όσο και στη βιομηχανία. Η παρατήρηση αυτή δημιουργεί το εύλογο ερώτημα του γιατί οι συγκεκριμένες μέθοδοι, τρόποι σκέψεις και πράξεις παραγωγής, αναπτύχθηκαν τόσο έντονα σε ορισμένες περιοχές του κόσμου - τα ανεπτυγμένα έθνη - και προφανώς τόσο αδύναμα σε άλλους - εννοώντας φυσικά τις λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες (Cypher et al., 2008).

2.3. Ορισμός και μέτρηση της οικονομικής ανάπτυξης με βάση το Α.Ε.Π.

Σύμφωνα με τον Κολλίντζα (2011), σελ. 19, “Οικονομική ανάπτυξη (development) ή μεγέθυνση (growth) μιας χώρας, είναι η διαδικασία αύξησης της κατά κεφαλήν παραγωγής της”.

Ο Weil (2013),σελ.30, αναφέρει ότι “το Ακαθάριστο Εθνικό Εγχώριο Προϊόν (ΑΕΠ), αποτελεί ένα μέτρο της αξίας όλων των αγαθών και υπηρεσιών που παράγονται σε μία χώρα ετησίως και συναντάται επίσης με τους όρους *παραγωγή ή εθνικό εισόδημα*”.

Ο ρυθμός μεταβολής του κατά κεφαλήν Ακαθάριστου Εθνικού Εγχώριου Προϊόντος (ΑΕΠ), αποτελεί και το εργαλείο που μετρά την οικονομική ανάπτυξη μιας οικονομίας. Το ΑΕΠ μας δίνει την δυνατότητα να συγκρίνουμε την ταχύτητα ανάπτυξης μιας συγκεκριμένης χώρας σε διαφορετικές χρονικές στιγμές και να διαπιστώσουμε τις περιόδους οικονομικής άνθησης ή ύφεσης που παρουσίασε. Ακόμη, δίνει την ευχέρεια να συγκριθούν οι ταχύτητες ανάπτυξης διαφορετικών χωρών και να ερευνηθεί ποιες από τις συγκρινόμενες οικονομίες συγκλίνουν ή αποκλίνουν και ποιες χώρες βρίσκονται σε τροχιά ανάπτυξης (Κολλίντζας, 2011).

2.4. Η ταύτιση του όρου οικονομική ανάπτυξη με την οικονομική μεγέθυνση

Το πρόβλημα της οικονομικής ανάπτυξης έχει μελετηθεί από παλιά. Στον 18^ο αιώνα ο Α. Smith, προέβλεψε ότι η αύξηση του μεγέθους των αγορών και οι αυξανόμενες αποδόσεις που οφείλονται στην ενίσχυση του καταμερισμού της εργασίας θα οδηγούσε σε οικονομική ανάπτυξη. Στο άρθρο των Greiner et al., (2016), αναφέρεται ότι ο David Ricardo (1951) έδωσε έμφαση στις επενδύσεις σε μηχανήματα ως αιτία για αύξηση του κατά κεφαλήν εισοδήματος. Επίσης, ο John Steward Mill (1900) υποστήριξε ότι στην προώθηση της οικονομικής ανάπτυξης παίζουν ρόλο η εκπαίδευση και οι επιστήμες. Όλοι οι κλασσικοί συγγραφείς γνώριζαν ότι οι οικονομικές δραστηριότητες εφόσον πραγματοποιούνται από ιδιωτικούς φορείς στις αγορές θα πρέπει να συμπληρώνονται από κοινωνικά και δημόσια έργα υποδομής. Γνώριζαν επίσης, ότι η ανάπτυξη των δυνάμεων της αγοράς και η οικονομική ανάπτυξη, πιθανώς να συνοδεύταν από ανισότητα. Στο πλαίσιο της ανάπτυξης, παραδοσιακοί τομείς και τρόποι παραγωγής καθίσταντο άνευ αντικειμένου, το εργατικό δυναμικό άρχισε να εμφανίζεται με απαξιωμένες ικανότητες, το εισόδημα ορισμένων ομάδων του πληθυσμού παρουσίασε ύφεση ενώ άλλες ομάδες έτειναν να εκμεταλλεύονται τις ευκαιρίες, να δημιουργούν περιουσίες και να συσσωρεύουν πλούτο (Greiner et al., 2016).

Σύμφωνα με το νεοκλασσικό υπόδειγμα, η οικονομική ανάπτυξη επιτυγχάνεται με την αύξηση της παραγωγής αγαθών, δηλαδή με την αύξηση του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος (ΑΕΠ) και συγκεκριμένα του κατά κεφαλήν ΑΕΠ. Υποστηρίζεται ότι, οι θετικές

συνέπειες που προέρχονται από την αύξηση του παραγόμενου προϊόντος θα έχουν αντίκτυπο και στους φτωχούς, εξασφαλίζοντάς τους αύξηση του εισοδήματος. Επίσης, οι υποστηρικτές του, διατείνονται ότι η οικονομική ανάπτυξη αποτελεί μία συνεχή και ομοιόμορφη διαδικασία χωρίς συγκρούσεις ή κρίσεις που εξαπλώνεται σε όλα τα στρώματα, τις τάξεις και τις περιφέρειες μιας χώρας αλλά και διακρατικά από τις πλούσιες στις φτωχότερες χώρες (Ρέππας, 2002).

Με βάση το παραπάνω θεωρητικό πλαίσιο, το επικρατέστερο εννοιολογικό περιεχόμενο της οικονομικής ανάπτυξης είναι αυτό της οικονομικής μεγέθυνσης, δηλαδή της αύξησης του ΑΕΠ που αποτελεί και τον πρώτιστο στόχο κάθε οικονομίας. Στα θεωρητικά υποδείγματα που κατά καιρούς αναπτύχθηκαν, η οικονομική μεγέθυνση επιτυγχάνεται μόνο με βιομηχανική ανάπτυξη που μπορεί να οδηγήσει στην ταχύτερη αύξηση της παραγωγής προϊόντων, της τεχνολογίας και της απασχόλησης. Μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1960 οι όροι οικονομική ανάπτυξη και οικονομική μεγέθυνση, θεωρούνταν εννοιολογικά ταυτόσημοι (Ρέππας, 2002).

2.5. Η διεύρυνση του όρου οικονομική ανάπτυξη

Όλες οι θεωρίες που εμφάνιζαν την μεγέθυνση, ταυτόσημη με τον όρο ανάπτυξη, εφαρμόστηκαν σε αρκετές φτωχές χώρες χωρίς όμως να επέλθουν τα αναμενόμενα αποτελέσματα. Στατιστικά μόνο ένας αριθμός χωρών της τάξης του 5% παρουσίασε ρυθμούς μεγέθυνσης ενώ ένα σημαντικό ποσοστό χωρών εμφάνισε χαμηλούς ή και αρνητικούς αριθμούς ανάπτυξης. Εκτός από το κυρίαρχο πρόβλημα που ήταν ο χαμηλός ρυθμός ανάπτυξης του ΑΕΠ, έκαναν την εμφάνισή τους και φαινόμενα όπως η αυξημένη ανεργία, η επιδείνωση της κατάστασης της φτώχειας, η διόγκωση του προβλήματος της ανακατανομής του εισοδήματος αλλά και η διεύρυνση της απόστασης μεταξύ πλούσιων και φτωχών χωρών. Τα παραπάνω αναδυόμενα αρνητικά φαινόμενα έφεραν εκ νέου στην επιφάνεια την βελτίωση του επιπέδου ζωής των φτωχότερων χωρών και τον επαναπροσδιορισμό των παραγόντων που δρουν ανασταλτικά στην πρόοδό τους και συνεπώς κρινόταν επιτακτική η ανάγκη της διεύρυνσης του όρου της ανάπτυξης. Σύμφωνα με τις επικρατούσες απόψεις, υπήρχε η ανάγκη αποσύνδεσης της ανάπτυξης μιας χώρας αποκλειστικά από τις εγχώριες διεργασίες και η εμπλοκή του διεθνούς περιβάλλοντος και των διεθνών σχέσεων. Ο προβληματισμός

αυτός οδήγησε σε μία αναδιατύπωση του όρου οικονομική ανάπτυξη, ο οποίος ξεπέρασε τα στενά όρια της μεγέθυνσης του ΑΕΠ, επεκτάθηκε και άρχισε να συνυπολογίζει κοινωνικές παραμέτρους σε εθνικό και διεθνές επίπεδο. Γύρω στο 1970, η έννοια της ισότητας των οικονομικών, πολιτικών και πολιτιστικών σχέσεων άρχισε να ταυτίζεται στις συνειδήσεις με την έννοια της οικονομικής ανάπτυξης (Ρέππας, 2002).

Σύμφωνα με τον ίδιο συγγραφέα όλες οι προσπάθειες που έγιναν για τον τυπικό ορισμό της οικονομικής ανάπτυξης, έδιναν πρωταρχική σημασία στις οικονομικές πλευρές και όχι στην ανάπτυξη της ανθρώπινης ύπαρξης και του περιβάλλοντος μέσα στο οποίο επιβιώνει. Ένα πλήθος από προσεγγίσεις και κινήματα, καταδίκασαν τα φαινόμενα που προκλήθηκαν από αυτό το είδος ανάπτυξης. Κρίθηκε απαραίτητη η στροφή της νοοτροπίας από το «έχω» στο «υπάρχω». Σύμφωνα με αυτή την άποψη, η ανάπτυξη του ανθρώπου και η αυτοπραγμάτωσή του πρέπει να μην σχετίζεται με την κατοχή ιδιοκτησίας, την κατανάλωση αγαθών και το μέγεθος της περιουσίας του. Επίσης η επιδίωξη κάθε ανθρώπινου όντος δεν θα πρέπει να είναι η μεγιστοποίηση της χρησιμότητας και του κέρδους. Στο πλαίσιο αυτής της ιδεολογίας, σύμφωνα με τον E.Fromm, υποστηρίζεται μεταξύ άλλων ότι “η παραγωγή θα πρέπει να υπηρετεί τις πραγματικές ανάγκες του ανθρώπου και όχι τις ανάγκες του οικονομικού συστήματος και ότι θα πρέπει να επιδιώκεται η λογική και όχι η μέγιστη κατανάλωση”.

Η αντίληψη ταύτισης του όρου της οικονομικής ανάπτυξης με την μεγέθυνση του ΑΕΠ που εμφανίζεται ως πανάκεια για όλα τα προβλήματα (φτώχεια, ανεργία, ανισοκατανομή του εισοδήματος κ.λ.π.) αποδείχτηκε λανθασμένη τόσο εμπειρικά όσο και πρακτικά. Ως συνέπεια, εμφανίστηκε πιο έντονη η ανάγκη για επαναπροσδιορισμό του εννοιολογικού περιεχομένου της ανάπτυξης. Σύμφωνα με το νέο πλαίσιο, το περιεχόμενο του όρου ανάπτυξη, διευρύνεται και αποδεσμεύεται από την απεριόριστη αύξηση της παραγωγής, με στροφή προς την ικανοποίηση των βασικών αναγκών και στη διαφύλαξη των φυσικών πόρων για την επιβίωση των τωρινών και μελλοντικών γενεών. Υπό το πρίσμα της νέας θεώρησης του όρου, το περιεχόμενο της ανάπτυξης εμφανίζεται πιο ολοκληρωμένο και υιοθετούνται νέοι τρόποι ερμηνείας της αναπτυξιακής διαδικασίας (Ρέππας, 2002).

2.6. Η συμβολή της εκπαίδευσης στην οικονομική ανάπτυξη

Η μελέτη του ρόλου του ανθρώπινου κεφαλαίου στην οικονομική ανάπτυξη έχει απασχολήσει την οικονομική έρευνα. Το ανθρώπινο κεφάλαιο αφορά το σύνολο γνώσεων, δεξιοτήτων και ικανοτήτων που ενσωματώνονται σε άτομα και αποκτώνται, για παράδειγμα, μέσω της εκπαίδευσης και της κατάρτισης. Η εκπαίδευση θεωρείται ως μία από τις σημαντικότερες επενδύσεις σε ανθρώπινα κεφάλαια. Διαδραματίζει ζωτικό ρόλο στη διαδικασία οικονομικής ανάπτυξης και έχει αφιερωθεί σημαντικό μέρος της έρευνας για τη σχέση εκπαίδευσης-ανάπτυξης (Benos et al., 2014).

Από θεωρητική άποψη, υπάρχει μια σημαντική διάκριση μεταξύ των νεοκλασικών και ενδογενών θεωριών ανάπτυξης όσον αφορά στη σχέση μεταξύ ανθρώπινου κεφαλαίου και οικονομικής ανάπτυξης. Οι πρώτοι υποστηρίζουν ότι μια εφάπαξ μόνιμη αύξηση του αποθέματος ανθρώπινου κεφαλαίου οδηγεί σε μια εφάπαξ αύξηση του ρυθμού ανάπτυξης της οικονομίας μέχρι να επιτευχθεί η νέα υψηλότερη σταθερή κατάσταση (Sianesi et al., 2003).

Οι θεωρητικές συνεισφορές υπογραμμίζουν διαφορετικούς μηχανισμούς μέσω των οποίων η εκπαίδευση επηρεάζει την οικονομική ανάπτυξη. Πρώτον, η εκπαίδευση αυξάνει το ανθρώπινο κεφάλαιο του εργατικού δυναμικού, το οποίο αυξάνει την παραγωγικότητα της εργασίας και τη μεταβατική ανάπτυξη σε υψηλότερο επίπεδο εξισορρόπησης. Δεύτερον, σε ενδογενείς θεωρίες ανάπτυξης, η εκπαίδευση αυξάνει την ικανότητα καινοτομίας της οικονομίας, της γνώσης των νέων τεχνολογιών, των προϊόντων και διεργασιών, και επομένως προωθεί την ανάπτυξη (Hanushek et al., 2008).

Η επίπτωση της εκπαίδευσης στην οικονομική ανάπτυξη παραμένει αμφιλεγόμενη, λόγω ορισμένων εννοιολογικών και μεθοδολογικών προβλημάτων, όπως η μέτρηση της εκπαίδευσης και της ανάπτυξης, καθώς και των διαφορών στους συντελεστές εκπαίδευσης ανά χώρα ή περιοχές. Το πιο σημαντικό θέμα είναι η μέτρηση της εκπαίδευσης. Στην ιδανική περίπτωση τα καλύτερα μέτρα θα μπορούσαν να βασιστούν στο εκπαιδευτικό αποτέλεσμα, αλλά λόγω δυσκολίας χρησιμοποιούνται μέτρα εισροών. Αυτά χρησιμοποιούν πληροφορίες σχετικά με το επίσημο επίπεδο εκπαίδευσης, αγνοώντας την εργασιακή κατάρτιση, την εμπειρία, την πρακτική μάθηση και την ποιότητα της εκπαίδευσης και επικεντρώνονται στην ακαδημαϊκή εκπαίδευση, παραβλέποντας την επαγγελματική εκπαίδευση. Επιπλέον, η ποιότητα των δεδομένων ποικίλλει ευρέως ανά χώρα, υποδηλώνοντας σφάλμα μέτρησης, ειδικά για τις αλλαγές στην εκπαίδευση, οι οποίες ενδέχεται να προκαλέσουν μεροληπτικές εκτιμήσεις (Benos et al., 2014).

Η προοδευτική διάδοση της εκπαίδευσης είναι μία από τις σημαντικότερες πτυχές της οικονομικής ανάπτυξης, που συνέβη κατά τον 20ό αιώνα. Η εκπαίδευση στην κλίμακα με την οποία χρησιμοποιείται σήμερα στις προηγμένες βιομηχανικές και μεταβιομηχανικές κοινωνίες απαιτεί τεράστια επένδυση. Ακόμη και μία ευρεία συμμετοχή στην κοινωνική ζωή απαιτεί επίπεδο εκπαίδευσης ανώτερο από εκείνο που απαιτούνταν για την κοινωνική ζωή στο παρελθόν. Μια γενική ικανότητα μάθησης παρέχει τη βάση για την εκμάθηση πιο συγκεκριμένων γνώσεων που οδηγούν σε πολύτιμες ικανότητες. Έτσι, μια γενική χρησιμότητα της εκπαίδευσης, η οποία εκτείνεται πέρα από στενά καθορισμένες οικονομικές λειτουργίες δεν συνεπάγεται ότι η εκπαίδευση δεν μπορεί να διαδραματίσει σημαντικό οικονομικό ρόλο (Saviotti et al., 2016).

Η εξήγηση του ρόλου που διαδραματίζει η εκπαίδευση στην οικονομική ανάπτυξη, γίνεται, αιτιολογώντας την ως μορφή επένδυσης. Η συμμετοχή στο εκπαιδευτικό σύστημα αφορούσε πάντα την απόσυρση των ανθρώπινων πόρων από την αγορά εργασίας και από παραγωγικές διαδικασίες κατανέμοντάς τους στην εκμάθηση δραστηριοτήτων που θα μπορούσαν να βελτιώσουν τις γνώσεις και τις ικανότητές τους. Η επιτυχία της επένδυσης μπορεί να εκτιμηθεί είτε σε μικροοικονομικό είτε σε μακροοικονομικό επίπεδο, μελετώντας τον αντίκτυπο της εκπαίδευσης στο κατά μέσο όρο κατά κεφαλήν εισόδημα ή σε ρυθμούς ανάπτυξης αντίστοιχα. Ένας πιθανός μηχανισμός μέσω του οποίου η εκπαίδευση θα μπορούσε να συμβάλλει στην οικονομική ανάπτυξη, συνίσταται στην αύξηση του κατά κεφαλήν εισοδήματος και επομένως της αγοραστικής δύναμης των καταναλωτών, αυξάνοντας ταυτόχρονα την παραγωγή και χρησιμοποιώντας περισσότερο μορφωμένους εργαζόμενους. Η επένδυση στην εκπαίδευση θα ήταν επιτυχής σε μια μικροοικονομική έννοια εάν θα μπορούσε να προσφέρει στους καταναλωτές μία θετική απόδοση. Αυτό σημαίνει ότι εάν οι μελλοντικοί εργαζόμενοι επενδύσουν στην εκπαίδευση, μειώνοντας έτσι το τρέχον εισόδημα, αναμένουν ότι το μελλοντικό τους εισόδημα, θα είναι υψηλότερο από αυτό που θα είχαν λάβει χωρίς εκπαίδευση (Saviotti et al., 2016).

Ο Neamtu (2015), αναφέρει ότι η αύξηση της παραγωγικότητας οφείλεται σε δεξιότητες που αποκτώνται με τις διαδικασίες της εκπαίδευσης, οπότε όσο πιο μορφωμένο είναι το άτομο, τόσο περισσότερο θα είσαι σε θέση να αφομοιώσει καλύτερα τις πληροφορίες, να διαμορφώσει τις νέες ικανότητές του, να εξοικειωθεί με τις νέες τεχνολογίες, καταγράφοντας έτσι τάση αύξησης της παραγωγικότητας στην εργασία.

Η αποδοτικότητα, οι οικονομικές επιδόσεις και η ανταγωνιστικότητα επιβάλλουν επενδύσεις προτεραιότητας στο ανθρώπινο κεφάλαιο με σκοπό τη δημιουργία επαγγελματικών ικανοτήτων, οι οποίες κρίνονται απαραίτητες για την ικανότητα προσαρμογής στη δυναμική των απαιτήσεων της αγοράς εργασίας. Η εξασφάλιση της ποιότητας του ανθρώπινου κεφαλαίου από την ανώτατη εκπαίδευση, από την οπτική γωνία του σχηματισμού και της πιστοποίησης των επαγγελματικών ικανοτήτων, αφορά δύο κατηγορίες ανθρώπινων πόρων: α) τους απόφοιτους, εξασφαλίζοντας τις ικανότητες, τις δεξιότητες και τις ικανότητες, που μπορούν να επιτρέψουν την εύκολη είσοδο στην αγορά εργασίας, σύμφωνα με την ζήτηση, β) το ακαδημαϊκό σώμα με τη σύστασή του στο πνεύμα της ανάπτυξης και του εκσυγχρονισμού του αρχικού και του συνεχούς σχηματισμού (Neamtu, 2015).

Συνεχίζοντας ο συγγραφέας στο ίδιο άρθρο επισημαίνει ότι ο στόχος της δραστηριότητας στα πανεπιστήμια, πρέπει να συσχετιστεί με την οργάνωση της εκπαίδευσης και την οικονομική πραγματικότητα. Επίσης υποστηρίζει πως ένα εκπαιδευτικό σύστημα στο οποίο δεν αναπτύσσεται επαρκώς η ικανότητα των μαθητών/σπουδαστών με αξιοποίηση της γνώσης, της δημιουργικότητας και της καινοτομίας σε διάφορες συγκεκριμένες καταστάσεις, δεν μπορεί να θεωρείται ότι λειτουργεί αποτελεσματικά.

2.7. Ο ρόλος της τεχνολογίας στην οικονομική ανάπτυξη

Η συνεισφορά της τεχνολογίας στην οικονομική ανάπτυξη και την ανταγωνιστικότητα, έχει υπάρξει ζήτημα, ολοένα και αυξανόμενης βιβλιογραφικής έρευνας για πολλές δεκαετίες (Mowery et al., 1991).

Οι συγγραφείς που τονίζουν τον κρίσιμο ρόλο της τεχνολογίας στην ανάπτυξη, τείνουν να τονίζουν ότι, η υιοθέτηση της τεχνολογίας δεν είναι σε καμία περίπτωση ελεύθερη βόλτα. Σύμφωνα με αυτή την προοπτική, χώρες που δεν κατορθώνουν να αναπτύξουν κατάλληλες τεχνολογικές δυνατότητες και άλλους συμπληρωματικούς παράγοντες, αναμένεται να συνεχίσουν να υστερούν. Έννοιες όπως "σύστημα καινοτομίας", "ικανότητα καινοτομίας" και "ικανότητα απορρόφησης", αποτελούν αντικείμενα εμπειριστατωμένης βιβλιογραφικής έρευνας που επικεντρώνεται στις πτυχές της ανάπτυξης (Fagerberg et al., 2008).

2.7.1. Εφαρμογή τεχνολογικής καινοτομίας και οικονομική ανάπτυξη

Πολλοί ερευνητές αλλά και οι υπεύθυνοι χάραξης πολιτικής, έχουν ασχοληθεί με τον σχεδιασμό δημόσιας πολιτικής που μπορεί να βελτιώσει τις καινοτόμες επιδόσεις. Οι οικονομολόγοι συνέβαλλαν σημαντικά στην διαμόρφωση της σημασίας και της μέτρησης όσον αφορά στην συμβολή της τεχνολογικής αλλαγής στην οικονομική ανάπτυξη. Η απόκτηση αλλά και η διάχυση της γνώσης που οδηγεί στην καινοτομία, χαρακτηρίζεται ως διαδικασία πολύπλοκη και διαδραστική. Η ικανότητα υιοθέτησης νέας τεχνολογίας, αξιολόγησης νέων τεχνικών αλλά και η έναρξη έρευνας απαιτούν την ύπαρξη τεχνογνωσίας. Η τεχνολογική καινοτομία δομείται όχι μόνο από τις δυνάμεις της αγοράς που επηρεάζουν το κόστος και την παροχή πόρων αλλά επίσης και από τα επίπεδα της τεχνολογικής γνώσης και της καταναλωτικής ζήτησης για διάφορες κατηγορίες προϊόντων και υπηρεσιών. Η επιτυχημένη τεχνολογική καινοτομία είναι μία διαδικασία ταυτόχρονης σύζευξης σε τεχνικό και οικονομικό επίπεδο ώστε να αξιοποιηθεί η σημερινή κατάσταση γνώσεων και να υπάρξει ώθηση προς μια κατεύθυνση στην οποία θα καταστεί δυνατή η συσχέτιση με κάποια σημαντική κατηγορία καταναλωτικών αναγκών και επιθυμιών. Οι επιχειρήσεις δεν ζουν σε μια ομαλή τάξη πραγμάτων όπου υπάρχουν καθορισμένες σχέσεις. Το επιχειρηματικό περιβάλλον είναι διαδραστικό με συνεχή επαναπληροφόρηση, αντιδράσεις και συμπεριφορές, αλλά και απρόβλεπτες ή ατυχείς εξελίξεις που συχνά επιφέρουν σημαντικές συνέπειες στην λειτουργία της αγοράς (Mowery et al., 1991).

Έτσι προκύπτει το φαινόμενο της τεχνολογικής καινοτομίας που αποτελεί ένα ιδιαίτερα πολύτιμο όπλο, καθώς διαδραματίζει κυρίαρχο ρόλο στην αυξανόμενη παραγωγικότητα και συνοδεύει την νέα επιχειρηματική παραγωγή. Η οικονομική ανάπτυξη δεν συμβαίνει αυτόματα. Μια προσεκτική ματιά στο παρελθόν αποδεικνύει ότι ο μηχανισμός της αγοράς δουλεύει μέσω των καινοτομιών επιχειρηματιών και εταιριών. Αυτές οι επιχειρηματικές πρωτοποριακές καινοτομίες, δημιουργούν με την σειρά τους περαιτέρω ανάπτυξη, καθώς παραδίδουν νέα προϊόντα και υπηρεσίες στην αγορά. Η κοινωνία εξυπηρετείται μέσω των καινοτομιών που δημιουργούν εκατομμύρια δουλειές, παράγουν εκατοντάδες δισεκατομμύρια σε έσοδα και βελτιώνουν την ζωή των ανθρώπων με την εισαγωγή χρήσιμων προϊόντων και υπηρεσιών που διατίθενται σε όλο και μεγαλύτερα ποσοστά του πληθυσμού. Η προκύπτουσα ανάπτυξη που επιτυγχάνεται από τις επιχειρήσεις μέσω της ρηξικέλευθης

καινοτομίας είναι επίσης ζωτικής σημασίας για τις κοινωνίες και τις οικονομίες τους (Ahlstrom, 2010).

Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '80 και του '90 αυξήθηκε το ενδιαφέρον των νεοκλασικών οικονομολόγων για τον πιθανό ρόλο της γνώσης τεχνολογίας στην ανάπτυξη. Σημαντικό γεγονός αποτελεί η εμφάνιση της αποκαλούμενης "θεωρίας νέας ανάπτυξης". Σύμφωνα με αυτή, οι διαφορές στην οικονομική ανάπτυξη μεταξύ των χωρών πρέπει να νοούνται ως αποτέλεσμα της ενδογενούς συσσώρευσης γνώσης εντός (σε μεγάλο βαθμό εθνικών) συνόρων. Παρόλο που ορισμένες νέες τεχνολογικές γνώσεις μπορούν να μεταφερθούν από τη μια χώρα στην άλλη, σύμφωνα με αυτήν την προσέγγιση υπάρχουν εμπόδια στη διαδικασία αυτή για να διασφαλιστεί ότι τα περισσότερα οφέλη θα προκύψουν από την καινοτόμο χώρα. Με βάση αυτή την προσέγγιση, η μακροπρόθεσμη οικονομική ανάπτυξη πρέπει να αναμένεται να εξαρτάται από οικονομικά κίνητρα για καινοτομία, π.χ. ισχυρά δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας (διπλώματα ευρεσιτεχνίας) που υποστηρίζονται από ένα λειτουργικό νομικό σύστημα, παροχή των απαραίτητων δεξιοτήτων (εκπαίδευση), πρόσβαση σε σχετικές πηγές γνώσης, διαθεσιμότητα χρηματοδότησης, και το μέγεθος της χώρας. Στην πραγματικότητα, η θεωρία προβλέπει ότι οι μεγάλες χώρες αναμένεται να είναι πιο καινοτόμες και να επωφελούνται περισσότερο από την καινοτομία από τις μικρές χώρες. Ωστόσο, σύμφωνα με τη θεωρία, οι μικρές χώρες μπορεί σε κάποιο βαθμό να ξεπεράσουν τα μειονεκτήματα της κλίμακας εφαρμόζοντας το ελεύθερο εμπόριο και λαμβάνοντας μια φιλελεύθερη στάση απέναντι στις διεθνείς ροές κεφαλαίων. Ως εκ τούτου, ακολουθώντας αυτή την προσέγγιση, πρέπει να είναι ανοικτό το εμπόριο και οι ξένες επενδύσεις (Fagerberg et al., 2008).

Σε σύντομο χρονικό ορίζοντα, τα κέρδη που προέρχονται από μέτρια οικονομική ανάπτυξη είναι σε μεγάλο βαθμό ανεπαίσθητα για τους αποδέκτες αυτής της ανάπτυξης, καθιστώντας εύκολο να τα υποτιμήσουν ή να τα παραβλέψουν. Αλλά τα κέρδη σε μακροπρόθεσμη βάση, είναι εξαιρετικά παρατηρήσιμα και αδύνατο να αγνοηθούν. Η οικονομική ανάπτυξη δεν πρέπει να είναι εκρηκτική, για να επιφέρει ουσιαστική βελτίωση της βιομηχανικής ικανότητας και του κατά κεφαλήν ΑΕΠ. Κλασικό παράδειγμα αποτελούν οι μακροπρόθεσμες επιδόσεις της οικονομίας των Ηνωμένων Πολιτειών Αμερικής. Ο σταθερός ρυθμός οικονομικής ανάπτυξης 1,8% αύξησε το κατά κεφαλήν ΑΕΠ από 3.340 δολάρια το 1870 σε 33.330 δολάρια το 2000. Αυτή η σταθερή ανάπτυξη έδωσε στις ΗΠΑ ένα από τα υψηλότερα πρότυπα διαβίωσης στον κόσμο. Οι πλουσιότερες κοινωνίες μπορούν να κάνουν

πολλά από την άποψη της ανάπτυξης νέων τεχνολογιών και των βελτιώσεων στην υποδομή, τη δημόσια υγεία και το γενικό βιοτικό επίπεδο (Ahlstrom, 2010).

Σύμφωνα με τον Helpman (2010), η οικονομική ανάπτυξη είναι πολύ σημαντική για τις κοινωνίες. Παρόλο που δίδεται μεγάλη προσοχή στα συστήματα αναδιανομής και στη μακροοικονομική διαχείριση για τη βελτίωση της ευημερίας των ανθρώπων, η σταθερή οικονομική ανάπτυξη είναι ο σημαντικότερος μηχανισμός για την αύξηση του βιοτικού επιπέδου στον κόσμο.

Παρά τις ανακατατάξεις των τελευταίων δύο αιώνων, η πλειοψηφία του παγκόσμιου πληθυσμού ζει πολύ καλύτερα από τις παλιότερες γενιές. Αυτό ισχύει ιδιαίτερα στις αναπτυσσόμενες χώρες όπως η Κίνα και η Ινδία, όπου τα τελευταία χρόνια, εκατοντάδες εκατομμύρια άνθρωποι έχουν εγκαταλείψει τη φτώχεια (Ahlstrom, 2010).

2.7.2. Τεχνολογική καινοτομία και περιβάλλον

Η οικονομική ανάπτυξη παρείχε αξιοσημείωτες βελτιώσεις στο κατά κεφαλήν εισόδημα και στα πρότυπα διαβίωσης. Αλλά, μπορεί το περιβάλλον να απορροφήσει τόση ανάπτυξη; Υπάρχουν σοβαρά ερωτήματα σχετικά με την διαχείριση της ενέργειας και των εκπομπών του διοξειδίου του άνθρακα αλλά και την υπερθέρμανση του πλανήτη. Το ερώτημα πώς μπορεί η ανάπτυξη να είναι η κύρια ατζέντα μιας επιχείρησης εάν θεωρείται ως μη βιώσιμη, είναι ένα δύσκολο και σύνθετο ζήτημα για το οποίο δεν υπάρχει ακόμη σαφής απάντηση. Για παράδειγμα, μια σημαντική μελέτη από τη διακυβερνητική επιτροπή των Ηνωμένων Εθνών για την αλλαγή του κλίματος δείχνει ότι αναμένουμε αύξηση της θερμοκρασίας κατά 3 βαθμούς Κελσίου κατά τα επόμενα 100 χρόνια, με πιο σοβαρά κλιματικά προβλήματα στις δεκαετίες που ακολουθούν. Η αποφυγή αυτής της αύξησης, μέσω της φορολογίας και των αυστηρών κανονισμών, θα μειώσει πιθανώς τη συνολική οικονομική ανάπτυξη κατά περίπου μία εκατοστιαία μονάδα σε ετήσια βάση κατά τη διάρκεια αυτών των 100 ετών. Στην πράξη, αυτό σημαίνει αύξηση της παγκόσμιας οικονομίας σε περίπου 1,8% ετησίως, ή περίπου έξι φορές κατά τα επόμενα 100 χρόνια, σε αντίθεση με την ανάπτυξη της παγκόσμιας οικονομίας υπό μια λιγότερο επιθετική στρατηγική μετριασμού των επιπτώσεων της θέρμανσης σε περίπου 2,8% ετησίως, ή -περίπου 16 φορές μέσα στα επόμενα 100 χρόνια. Σύμφωνα με την τελευταία στρατηγική "μετριασμού", ο κόσμος θα καταλήξει πολύ πιο πλούσιος σε 100

χρόνια σε σύγκριση με μία αυστηρότερη στρατηγική "αποφυγής". Οι μελλοντικές κοινωνίες θα πρέπει να αποφασίσουν εάν αξίζει τον κόπο να μειώσουν την ταχύτητα αύξησης της ανάπτυξης για τα επόμενα 100 χρόνια ή και περισσότερο και ως εκ τούτου να αποδεχτούν την απώλεια σημαντικών μελλοντικών εσόδων. Εάν ο κόσμος μπορεί να ζήσει με ένα αργά θερμαινόμενο κλίμα, τότε σε 100 τα χρόνια, η κοινωνία θα είναι 16 φορές πιο πλούσια όσο είναι σήμερα και πολύ καλύτερα εξοπλισμένη για την εξεύρεση λύσεων στα προβλήματα της αιφόρου ενέργειας και της υπερθέρμανσης του πλανήτη. Κάθε γενιά θα πρέπει να αντιμετωπίσει αυτό το ζήτημα και να εξετάσει με προσοχή τις συμφωνίες ανάπτυξης και πλούτου πριν απαντήσει. Αναμφίβολα, όποια και αν είναι η απάντηση, η έμφαση στις ρηξικέλευθες καινοτομίες που θα δημιουργήσουν οικονομική ανάπτυξη και θα φέρουν σημαντικά νέα προϊόντα και λύσεις στο ευρύ φάσμα των παγκόσμιων προβλημάτων, θα πρέπει να είναι ο νούμερο ένα στόχος των επιχειρήσεων (Ahlstrom, 2010).

2.8. Περιορισμοί στην ανάπτυξη

Μελετώντας το φαινόμενο της ανάπτυξης συχνά προκύπτουν ερωτήματα για το γεγονός ότι παρατηρούνται αξιοσημείωτες διαφορές και ανισομερής ανάπτυξη στις διάφορες περιοχές ανά την υφήλιο. Συχνά οι ερευνητές αναρωτιούνται γιατί η Μεγάλη Βρετανία είναι πιο αναπτυγμένη από την Αγκόλα ή οι Ηνωμένες Πολιτείες από την Κολομβία; Η πολύ απλή απάντηση, δεδομένου ότι, είναι βασικά μια αλήθεια, είναι ότι όσο το επίπεδο και ο ρυθμός της οικονομικής ανάπτυξης είναι χαμηλότερα, τόσο μεγαλύτεροι είναι οι φραγμοί που επιβραδύνουν τον μετασχηματισμό σε μια χώρα (Cypher et al., 2008). Μερικά παραδείγματα πιθανών **εσωτερικών φραγμών** που ενδέχεται να παρεμποδίσουν τις διαρθρωτικές αλλαγές και να αναστείλουν την ανάπτυξη, είναι:

- Ανισότητες στην κατανομή του εισοδήματος και του πλούτου, συμπεριλαμβανομένης της διανομής της ιδιοκτησίας της γης. Για τις περισσότερες χώρες, η κατανομή του πλούτου σχετίζεται στενά με την τη φύση και την εξουσία των ταξικών σχέσεων στην κοινωνία και τον έλεγχο των οικονομικών πόρων .
- Το επίπεδο και η αποτελεσματικότητα των φυσικών υποδομών (δρόμοι, ηλεκτρισμός, νερό, επικοινωνία, υπηρεσίες, λιμενικές εγκαταστάσεις κ.λπ.).

- Ο ρόλος και το επίπεδο ανάπτυξης του οργανωμένου τραπεζικού δανεισμού και άλλων ενδιάμεσων χρηματοπιστωτικών οργανισμών.
- Ένα αναποτελεσματικό ή υπανάπτυκτο εκπαιδευτικό σύστημα, συμπεριλαμβανομένων των επιπέδων αναλφαβητισμού και της απουσίας ισορροπημένης κατανομής χρηματοδότησης στις διάφορες βαθμίδες εκπαίδευσης.
- Οι επικρατούσες ιδεολογικές έννοιες και οι επιπτώσεις τους στη σκέψη και τη συμπεριφορά, συμπεριλαμβανομένης της επιρροής των θρησκευτικών απόψεων, του αποδεκτού ρόλου των γυναικών και των εθνικών ή θρησκευτικών μειονοτήτων, κλπ.
- Η αρχική παροχή φυσικών πόρων ενός κράτους.
- Ο ρόλος του κράτους, δηλαδή η δύναμη και η φύση της επιρροής της κεντρικής κυβέρνησης, συμπεριλαμβανομένου του βαθμού της πολιτικής ελευθερίας και της ισχύος των δημοκρατικών διαδικασιών.
- Η έκταση και η σημασία της πολιτικής διαφθοράς σχετικά με τις δημόσιες πολιτικές και η οικονομική συμπεριφορά των κυβερνώντων .
- Η ύπαρξη σημαντικών "αποτυχιών της αγοράς" που δεν έχουν διαβιβαστεί πλήρως ή με ακρίβεια στους οικονομικούς παράγοντες, διαστρεβλώνοντας έτσι την κατανομή πόρων, τις αποφάσεις παραγωγής και πρότυπα δαπανών.
- Γεωγραφικά χαρακτηριστικά, για παράδειγμα, εθνικά εδάφη, ορεινό έδαφος, εκτεταμένες έρημοι, ακόμη και μικρά μεγέθη χωρών.
- Ασθένειες που αφορούν συγκεκριμένες τοποθεσίες, εμφύλιοι πόλεμοι και ούτω καθεξής (Cypher et al., 2008).

Παραδείγματα πιθανών **εξωτερικών φραγμών** στην ανάπτυξη αποτελούν:

- Η ύπαρξη πολυεθνικών εταιρειών που ελέγχουν τους εθνικούς πόρους.
- Ο διεθνής καταμερισμός της εργασίας και τα κυρίαρχα πρότυπα διεθνούς εμπορίου (π.χ. πρώτες χώρες εξαγωγής βασικών εμπορευμάτων σε σχέση με τις χώρες κατασκευής).
- Η λειτουργία των διεθνών χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων, συμπεριλαμβανομένων όχι μόνο των διεθνών χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων αλλά και τα ιδιωτικά τραπεζικά ιδρύματα, την Παγκόσμια Τράπεζα και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ).

- Η επιρροή των γεωπολιτικών και στρατηγικών συμφερόντων των μεγαλύτερων οικονομικών δυνάμεων έναντι μικρότερων και ασθενέστερων οικονομικών οντοτήτων.
- Η οικονομική πολιτική των πιο ανεπτυγμένων χωρών σε διεθνή ζητήματα , για παράδειγμα η επιβολή ή μη δασμολογικών φραγμών στο παγκόσμιο οικονομικό σύστημα .
- Η παρουσία εξωτερικού χρέους.
- Η διαθεσιμότητα εξωτερικής βοήθειας και επενδύσεων κ.ο.κ. (Cypher et al., 2008).

Σύμφωνα με τους ίδιους συγγραφείς, όλες οι χώρες, μη εξαιρουμένων και των ανεπτυγμένων κρατών, αντιμετωπίζουν πάντα εσωτερικά και εξωτερικά εμπόδια που δρουν ανασταλτικά στην πρόοδο. Αυτό που έχει κεντρική σημασία σε κάθε συγκεκριμένο έθνος, είναι, να καταστεί εφικτό να ξεπεραστούν οι πιθανοί ανασταλτικοί παράγοντες ώστε να ακολουθήσουν θετικές αλλαγές. Νέα εμπόδια στη συνεχιζόμενη πρόοδο αναπόφευκτα θα προκύπτουν , συχνά ως συνέπεια της υπέρβασης ενός παλαιότερου φραγμού. Το ζήτημα, επομένως, δεν είναι γιατί ορισμένες χώρες αντιμετωπίζουν εμπόδια και άλλες όχι, εφόσον όλα τα έθνη αντιμετωπίζουν συνεχώς εμπόδια στην περαιτέρω πρόοδο. Η πρόκληση για την ανάπτυξη, είναι, να προσδιοριστούν τα πιο σημαντικά εμπόδια που την επιβραδύνουν ή την περιορίζουν ώστε να διατυπωθούν αποτελεσματικά μέτρα και να ακολουθηθεί μία κοινή πολιτική ικανή να μπορεί να αναιρεί, να αφαιρεί ή τουλάχιστον να ελαχιστοποιεί τους περιορισμούς. Η πρόκληση είναι, να καταβάλλεται συνεχής προσπάθεια, ώστε να ανακαλυφθεί η διαδικασία ανάπτυξης αλλά και διατήρησή της, ξεπερνώντας τους διαδοχικούς φραγμούς στην αλλαγή και αποκτώντας διδάγματα από τις εμπειρίες.

2.9. Οικονομική ανάπτυξη και εισοδηματική ανισότητα

Οι οικονομολόγοι πάντοτε επιδίωκαν να κατανοήσουν τους δεσμούς μεταξύ οικονομικής ανάπτυξης και διανομής του εισοδήματος. Στο άρθρο τους οι Deininger et al., (1997) θέτουν τα παρακάτω ερωτήματα και ερευνούν εάν επιφέρουν σημαντικές πολιτικές συνέπειες για τις αναπτυσσόμενες χώρες.

- Η οικονομική ανάπτυξη, οδηγεί σε μια πιο άνιση κατανομή του εισοδήματος, τις χώρες που εμφανίζουν χαμηλά εισοδήματα; Είναι απαραίτητο να φτάσει το κατά κεφαλήν εισόδημα σε ένα ορισμένο ελάχιστο επίπεδο πριν η εισοδηματική ανισότητα αρχίζει να μειώνεται;
- Οι χώρες με άνισες κατανομές εισοδήματος, βιώνουν χαμηλότερη οικονομική ανάπτυξη από ότι οι περισσότερες ισότιμες χώρες;
- Πρέπει οι κυβερνήσεις να εξετάσουν την υιοθεσία αναδιανεμητικών πολιτικών για τη βελτίωση της κατάστασης των φτωχών;

Οι τελευταίες δύο δεκαετίες έχουν γίνει μάρτυρες της οικονομικής εμφάνισης των αναπτυσσόμενων χωρών, οι οποίες έχουν εκδηλωθεί ως ομάδα με υψηλότερους ρυθμούς αύξησης του ΑΕΠ, πέραν εκείνων που επικρατούν στις ανεπτυγμένες χώρες. Το χάσμα ήταν ιδιαίτερα εμφανές από τα μέσα της δεκαετίας του 1990. Μεγάλο μέρος αυτού του «μεταβαλλόμενου πλούτου» έχει, επιπλέον, μεταφραστεί σε αυξανόμενη ανθρώπινη ανάπτυξη και συνεπώς μείωση της φτώχειας. Ορισμένες χώρες έχουν υποστεί λίγη μείωση ή ακόμα και αύξηση της φτώχειας. Μέρος της απογοητευτικής απόδοσης μπορεί να αποδοθεί στη θλιβερή ανάπτυξη, που γνώρισαν πολλές αφρικανικές χώρες στη δεκαετία του 1980 και στις αρχές της δεκαετίας του 1990. Ανισότητα υψηλού εισοδήματος, εμφανής σε αρκετές χώρες της Λατινικής Αμερικής, ιστορικά, θα μπορούσε επίσης να θεωρηθεί σημαντικά ένοχη. Εξηγώντας πώς η σημαντική ανάπτυξη στις αναπτυσσόμενες χώρες μπορεί να συνέβαλε στη βελτίωση της ανθρώπινης ανάπτυξης, ιδίως όσον αφορά στη μείωση της φτώχειας, είναι σημαντικό να κατανοηθεί ο ρόλος της ανόδου της ανισότητας στη σχέση ανάπτυξης-φτώχειας. Αυτή η ανισότητα επηρεάζει τη μετατροπή της οικονομικής ανάπτυξης σε μείωση της φτώχειας και επιπλέον, δείχνει ότι ακόμη και χώρες με το ίδιο επίπεδο ανάπτυξης, αντιμετωπίζουν διαφορετικές πιθανότητες να επιτύχουν το στόχο της μείωσης της φτώχειας (Fosu, 2017).

Μια εκτεταμένη μελέτη που δημοσιεύθηκε το 1955 από τον βραβευμένο με το βραβείο Νόμπελ, οικονομολόγο Simon Kuznets, εξέτασε την ιστορική σχέση μεταξύ του κατά κεφαλήν εισοδήματος και της κατανομής του εισοδήματος. Σύμφωνα με την μελέτη του, οι τάσεις στην εισοδηματική ανισότητα μιας χώρας είναι ένας ατελής δείκτης του τι συμβαίνει όσον αφορά στους ευρύτερους στόχους της ανάπτυξης. Αντίθετα η αύξηση και τα υψηλά επίπεδα εισοδηματικής ανισότητας, εάν είναι επίμονα, μπορεί να αποτελούν ένδειξη αφετηριακών αδυναμιών στη δομή της οικονομίας. Η έρευνα από τον Kuznets και άλλους που ακολουθούν στα βήματά του είχε μεγάλη επίγνωση του πώς πολλοί αναλυτές σκέφτονται για τη σχέση μεταξύ της οικονομικής ανάπτυξης, όπως μετράται από την αύξηση του κατά κεφαλήν εισοδήματος και την επίτευξη των ευρύτερων στόχων της ανάπτυξης. Η ανάλυση του Kuznets έδειξε ότι, σε χαμηλά επίπεδα εισοδήματος η οικονομική ανάπτυξη και η άνοδος του μέσου εισοδήματος τείνουν να δημιουργούν μεγαλύτερη εισοδηματική ανισότητα. Καθώς το κατά κεφαλήν εισόδημα εξακολουθεί να αυξάνεται, ωστόσο, υπάρχει ένα κρίσιμο όριο εισοδήματος και η περαιτέρω οικονομική ανάπτυξη με ακόμη υψηλότερο μέσο εισόδημα τείνουν να μειώσουν τη γενική εισοδηματική ανισότητα. Αυτή η σχέση μεταξύ του επιπέδου κατά κεφαλήν εισοδήματος και της εισοδηματικής ανισότητας αναφέρεται ως υπόθεση Kuznets και συχνά ερμηνεύεται ότι σημαίνει πως υπάρχει ένα ελάχιστο επίπεδο εισοδήματος που πρέπει να επιτύχει μια χώρα πριν από την επίτευξη μεγαλύτερης ισότητας και υψηλότερων επιπέδων ανάπτυξης. Μόλις επιτευχθεί αυτό το επίπεδο εισοδήματος, περαιτέρω αυξήσεις του συμβάλλουν σε μεγαλύτερη ισότητα. Με άλλα λόγια, η καμπύλη Kuznets μπορεί να ερμηνευτεί πως σημαίνει ότι, οι φτωχότερες χώρες σε πρώιμο στάδιο της οικονομικής τους ανάπτυξης μπορούν να αναμένουν επιδείνωση της εισοδηματικής ανισότητας έως ότου επιτευχθεί το κατώτατο όριο εισοδήματος (Cypher et al., 2008).

Το θεωρητικό επιχείρημα που διατυπώνει ο Kuznets είναι ότι η εισοδηματική ανισότητα αυξάνεται κατά τα πρώτα στάδια της μεγέθυνσης, κατόπιν σταθεροποιείται στη διάρκεια της μετάβασης από την αγροτική/προβιομηχανική στην βιομηχανική οικονομία, και μειώνεται στα μεταγενέστερα στάδια της μεγέθυνσης. Έτσι, η εισοδηματική ανισότητα ακολουθεί την πορεία ενός ανεστραμμένου U. Ο Kuznets ξεκινάει την ανάλυσή του χρησιμοποιώντας διάφορα διαθέσιμα δεδομένα για την κατανομή του εισοδήματος σε τρεις ανεπτυγμένες οικονομίες της εποχής: στις ΗΠΑ, στη Μεγάλη Βρετανία και στη Γερμανία. Με βάση τα συγκεκριμένα δεδομένα, επισημαίνει ότι η ανισότητα στις εν λόγω χώρες δείχνει να χαρακτηρίζεται από μακροχρόνια σταθερότητα προτού αρχίσει να μειώνεται μετά τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο. Την ίδια περίοδο οι χώρες αυτές εμφανίζουν συνεχή άνοδο του κατά

κεφαλήν ΑΕΠ, γεγονός το οποίο οδηγεί τον Kuznets στο συμπέρασμα ότι στα προχωρημένα στάδια της οικονομικής ανάπτυξης η ανισότητα σταθεροποιείται και στη συνέχεια μειώνεται καθώς προχωράει η διαδικασία της οικονομικής μεγέθυνσης. Ο Kuznets χαρακτηρίζει αρχικά το συγκεκριμένο εύρημα ως μη αναμενόμενο σύμφωνα με τις τότε κυρίαρχες αντιλήψεις για τους εξής λόγους: Πρώτον, θεωρεί ότι η οικονομική μεγέθυνση καταλήγει σε συγκέντρωση των αποταμιεύσεων στα ανώτερα εισοδηματικά κλιμάκια και με αυτό τον τρόπο επιτείνεται η ανισότητα, εφόσον η αυξημένη αποταμίευση οδηγεί στην απόκτηση περιουσιακών στοιχείων από τους πιο εύπορους, ενισχύοντας περαιτέρω τα μελλοντικά τους εισοδήματα. Δεύτερον, η οικονομική μεγέθυνση συνοδεύεται από τη μετακίνηση του εργατικού δυναμικού από τον αγροτικό στον βιομηχανικό τομέα, ο οποίος χαρακτηρίζεται από υψηλότερη ανισότητα στο εσωτερικό του (Παπαθεοδώρου, Δαφέρμος, Παπαδοπούλου, Σακελλαρίδης, 2010).

Υπάρχουν διάφοροι δίαυλοι μέσω των οποίων η ανισότητα βλάπτει την οικονομία. Πρώτον, η ανισότητα οδηγεί σε αδύναμη συνολική ζήτηση. Ο λόγος είναι εύκολος να κατανοηθεί: οι διαθέτοντες χαμηλότερο εισόδημα συνηθίζουν να ξοδεύουν μεγαλύτερο μέρος του από εκείνους που εμφανίζουν πιο αυξημένα εισοδήματα. Το πρόβλημα μπορεί να επιδεινωθεί από νομισματικά ανεπαρκείς απαντήσεις των αρχών σε αυτή την αδύναμη ζήτηση. Μειώνοντας τα επιτόκια δανεισμού και ακολουθώντας πιο χαλαρούς κανονισμούς νομισματικής πολιτικής, πιθανόν να δημιουργηθεί η λεγόμενη «φούσκα περιουσιακών στοιχείων», η έκρηξη της οποίας οδηγεί στη συνέχεια σε ύφεση (Stiglitz, 2015).

Δεύτερον, η εισοδηματική ανισότητα συνδέεται με την ανισότητα ευκαιριών. Εκείνοι οι οποίοι βρίσκονται στην κατώτατη γραμμή της κατανομής εισοδήματος διατρέχουν μεγάλο κίνδυνο να μην αξιοποιήσουν τις δυνατότητές τους στην οικονομία σήμερα οδηγώντας την συνολική οικονομία να πληρώνει το αντίτιμο με χαμηλότερη ανάπτυξη στο μέλλον. Λαμβάνοντας υπόψη το γεγονός ότι πολλά παιδιά μεγαλώνουν σε συνθήκες φτώχειας, αντιμετωπίζουν όχι μόνο έλλειψη εκπαιδευτικής ευκαιρίας αλλά και έλλειψη πρόσβασης στην κατάλληλη διατροφή και υγεία, τίθενται σε κίνδυνο οι μακροπρόθεσμες προοπτικές των χωρών που εμφανίζουν τέτοιες καταστάσεις (Stiglitz, 2015).

Τρίτον, όπως υποστηρίζει ο ίδιος συγγραφέας, κοινωνίες με μεγαλύτερη ανισότητα είναι λιγότερο πιθανό να προβούν σε δημόσιες επενδύσεις που ενισχύουν την παραγωγικότητα, όπως σε έργα δημόσιας συγκοινωνίας και σε υποδομές τεχνολογίας και εκπαίδευσης. Αν οι πλούσιοι πιστεύουν ότι δεν χρειάζονται αυτές τις δημόσιες εγκαταστάσεις και ανησυχούν για μια ισχυρή κυβέρνηση που θα μπορούσε να αυξήσει την αποτελεσματικότητα της οικονομίας

κάνοντας αναδιανομή του εισοδήματος και του πλούτου, δεν αποτελεί έκπληξη το γεγονός ότι οι δημόσιες επενδύσεις είναι χαμηλότερες στις χώρες με υψηλότερη ανισότητα.

Παρά την εκτεταμένη βιβλιογραφία σχετικά με την ανισότητα των εισοδημάτων και την οικονομική ανάπτυξη υπάρχουν διαφωνίες σχετικά με τις επιπτώσεις της ανισότητας στην οικονομική ανάπτυξη. Η υπάρχουσα βιβλιογραφία καταλήγει είτε σε θετική είτε σε αρνητική σχέση. Η θετική σχέση μεταξύ εισοδηματικής ανισότητας και οικονομικής ανάπτυξης θα μπορούσε να εξηγηθεί ως εξής. Στις αναπτυγμένες χώρες, ο ρυθμός αποταμίευσης των πλούσιων είναι υψηλότερος από αυτόν των φτωχών. Αναδιανομή εισοδήματος από πλούσιους σε φτωχούς, θα οδηγούσε ενδεχομένως σε μείωση του ποσοστού αποταμίευσης στο σύνολο της οικονομίας εξαιτίας του ότι θα παρείχε ελάχιστα κίνητρα στους πλούσιους να εργαστούν σκληρά, προκαλώντας έτσι μείωση της γενικότερης οικονομικής ανάπτυξης. Ως αποτέλεσμα, συνάγεται ότι η ισότητα των εισοδημάτων καθιστά την οικονομική ανάπτυξη χαμηλότερη και η εισοδηματική ανισότητα υψηλότερη. Για την αρνητική σχέση μεταξύ εισοδηματικής ανισότητας και οικονομικής ανάπτυξης υποστηρίζεται ότι στις αναπτυσσόμενες χώρες, οι φτωχοί άνθρωποι βρίσκονται υπό πιστωτικό περιορισμό. Λόγω της εισοδηματικής ανισότητας, οι εξαιρετικά φτωχοί άνθρωποι δεν έχουν την ευκαιρία επένδυσης, δεν μπορούν καν να συμμετέχουν στην παραγωγική δραστηριότητα. Η ανισότητα στην κατανομή εισοδήματος θα μπορούσε να οδηγήσει σε πολιτική και κοινωνική αστάθεια και κατά συνέπεια στην πτώση της οικονομικής ανάπτυξης. Επομένως η εισοδηματική ανισότητα καθιστά την οικονομική ανάπτυξη χαμηλότερη ενώ η εισοδηματική ισότητα συνηγορεί στην αύξησή της (Shin, 2012).

Προκύπτει μία προφανής ερώτηση. Είναι δυνατόν η αρνητική επίδραση της ανισότητας στην ανάπτυξη να μειωθεί με την ανακατανομή? Στο άρθρο των Aghion et al., (1999), αναφέρεται πως οι William Easterly & Sergio Rebello (1993), εξέτασαν την επίδραση της δημοσιονομικής πολιτικής στην ανάπτυξη σε ένα σχετικά μεγάλο δείγμα αναπτυγμένων και αναπτυσσόμενων χωρών. Χρησιμοποιώντας μέτρα ανακατανομής όπως φορολογικούς συντελεστές και διαφορετικούς τύπους κοινωνικής δαπάνης βρίσκουν ότι η ανακατανομή έχει θετική επίδραση στους ρυθμούς ανάπτυξης. Αυτά τα αποτελέσματα είναι εντυπωσιακά διότι αντιφάσκουν με την παραδοσιακή άποψη, ότι η ανακατανομή είναι επιβλαβής για την ανάπτυξη. Στο ίδιο άρθρο επίσης αναφέρεται ότι σχετική έρευνα του Perotti (1996) εμφανίζει παρόμοια αποτελέσματα. Υπολογίζει ότι οι μεταβλητές της δημοσιονομικής πολιτικής καθορίζονται ενδογενώς από την ανισότητα. Η ανακατανομή όταν μετράται με οριακό φορολογικό συντελεστή φαίνεται να έχει θετική και σημαντική επίδραση στην

οικονομική ανάπτυξη. Περιστασιακά στοιχεία από αναπτυσσόμενες χώρες επίσης σημειώνουν ότι η ανακατανομή με την μορφή αναδιανομής έκτασης γης ή εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης έχει διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στην προώθηση της οικονομικής ανάπτυξης.

Κάποια εμπειρικά στοιχεία παρέχουν αρκετούς λόγους να αμφισβητηθεί η εγκυρότητα των παραδοσιακών θεωριών στην επίδραση της ανισότητας και της ανακατανομής στην ανάπτυξη. Σύμφωνα με τα ευρήματα των θεωριών αυτών, η ανισότητα τονώνει την συσσώρευση κεφαλαίου και την ανάπτυξη. Η άποψη ότι η ανισότητα του πλούτου μπορεί να ενισχύσει την ανάπτυξη στηρίζεται σε τρία επιχειρήματα. Πρώτον υπάρχει η άποψη ότι η τάση αποταμίευσης των πλουσίων είναι σίγουρα μεγαλύτερη από την αντίστοιχη των κατώτερων οικονομικά στρωμάτων. Προκύπτει έτσι ότι εάν στις χώρες που επικρατεί ανισότητα, ο ρυθμός ανάπτυξης του κατά κεφαλήν εισοδήματος συνδέεται άμεσα με την ανάπτυξη του εθνικού εισοδήματος, τότε υπάρχει τάση ταχύτερης οικονομικής ανάπτυξης σε σύγκριση με τις χώρες που χαρακτηρίζονται από περισσότερο δίκαιη κατανομή εισοδήματος. Δεύτερον, υπάρχει έλλειψη επενδυτικού ενδιαφέροντος για ίδρυση νέων επιχειρήσεων και εφαρμογή καινοτομιών λόγω του μεγάλου κόστους που συνεπάγονται. Παράλληλα εξαιτίας της απουσίας μιας ευρείας και λειτουργικής αγοράς, η επιχειρηματική δραστηριότητα μπορεί να ξεκινήσει μόνο από άτομα ή οικογένειες που διαθέτουν συγκεντρωμένο κεφάλαιο και είναι ικανοί να καλύψουν το κόστος. Τέλος η πεποίθηση που επικρατεί ότι υπάρχει αναγκαστικά ένας συμβιβασμός μεταξύ παραγωγικής αποτελεσματικότητας και ισότητας. Αυτό σημαίνει, ότι υπάρχει ένα ηθικό πλαίσιο όπου η παραγωγή εξαρτάται από μια μη παρατηρήσιμη προσπάθεια που γεννάται από τους διοικούντες ή τους εργαζόμενους, αμείβοντας τους με σταθερό μισθό ανεξάρτητα από την παραγωγική τους απόδοση, που τους αποθαρρύνει προφανώς από την επένδυση οποιασδήποτε προσπάθειας (Aghion et al., 1999).

Ένα ευρύ φάσμα πολιτικών μπορεί να συμβάλει στη μείωση της ανισότητας. Οι πολιτικές πρέπει να στοχεύουν στην μείωση των εισοδηματικών ανισοτήτων συμπεριλαμβάνοντας πρόληψη των διακρίσεων, ανάπτυξη διαπραγματεύσεων στα δικαιώματα των εργαζομένων, συγκράτηση των μονοπωλίων και των εξουσιών των διοικούντων να εκμεταλλεύονται άλλα ενδιαφερόμενα μέρη αλλά ταυτόχρονα και του χρηματοπιστωτικού τομέα να εκμεταλλεύεται την υπόλοιπη κοινωνία. Αυτοί οι κανόνες εφαρμόστηκαν ευρέως κατά τα τελευταία τριάντα χρόνια με τρόπους που οδήγησαν σε περισσότερες ανισότητες και φτωχότερες συνολικές οικονομικές επιδόσεις. Τώρα πρέπει να ξαναγραφούν ξανά, να μειωθούν οι ανισότητες και να ενισχυθεί η οικονομία. Οι μεταρρυθμίσεις θα πρέπει να περιλαμβάνουν περισσότερη

υποστήριξη για την εκπαίδευση, αύξηση του κατώτατου μισθού και ενίσχυση των πιστώσεων, την ενίσχυση της φωνής των εργαζομένων στο χώρο εργασίας (Stiglitz, 2015).

Επίσης οι δημόσιες επενδύσεις στην εκπαίδευση είναι θεμελιώδεις για την αντιμετώπιση της ανισότητας. Βασικός καθοριστικός παράγοντας για το εισόδημα των εργαζομένων είναι το επίπεδο και η ποιότητα της εκπαίδευσης. Αν παρέχεται σωστή εκπαίδευση, τότε η κατανομή των μισθών θα αντικατοπτρίζει τη διανομή των ικανοτήτων και ο βαθμός στον οποίο το εκπαιδευτικό σύστημα επιχειρεί να αντισταθμίσει τις διαφορές στις ικανότητες και το υπόβαθρο. Εάν, μόνο οι ανήκοντες σε οικογένειες με υψηλό οικονομικό επίπεδο έχουν πρόσβαση σε καλύτερη εκπαίδευση, τότε η ανισότητα μιας γενιάς θα μεταφερθεί στην επόμενη, και σε κάθε γενιά, με αποτέλεσμα να διαιωνίζεται το φαινόμενο (Stiglitz, 2015).

2.10. Οικονομική ανάπτυξη και ευτυχία

Τι κάνει τους ανθρώπους ευτυχισμένους στη ζωή; Το ερώτημα αυτό αποτελεί ένα κρίσιμο ζήτημα που έχει τη δυνατότητα να ταρακουνήσει την οικονομική επιστήμη. Η οικονομία της ευτυχίας έχει αναδειχθεί ως μία από τις πιο ακμάζουσες περιοχές στην τρέχουσα οικονομική έρευνα. Η οικονομική πτυχή της ευτυχίας, ως τομέας της οικονομίας αναπτύχθηκε μέχρι στιγμής ως μια έντονα εμπειρική προσπάθεια, υποκινούμενη, από την άμεση μέτρηση της ευημερίας των ατόμων. Ως εκ τούτου, οι οικονομολόγοι βασίστηκαν πάνω σε όργανα δοκιμασμένα στην ψυχολογία που συμπεριλήφθηκαν σε πολλές έρευνες δημοσκοπήσεων (Stutzer, 2012).

Η ευτυχία γενικά θεωρείται τελικός στόχος στη ζωή. Σχεδόν όλοι θέλουν να είναι ευτυχισμένοι. Η Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας των Ηνωμένων Πολιτειών του 1776 θεωρεί αυτονόητη την αλήθεια ότι η «επιδίωξη της ευτυχίας» είναι ένα «αναφαίρετο δικαίωμα», συγκρίσιμο με τη ζωή και την ελευθερία (Frey et al., 2002).

2.10.1. Η έννοια της χρησιμότητας

Τα τελευταία εκατό χρόνια, οι νεοκλασικοί οικονομολόγοι συμπέραναν ότι, η χρησιμότητα για κάθε άτομο προέρχεται από τα αγαθά, τις υπηρεσίες και τις αποφάσεις που λαμβάνει αλλά και τις προτιμήσεις που αποκαλύπτονται από την συμπεριφορά του στην αγορά. Αυτό βασίζεται στην υπόθεση ότι η ατομική χρησιμότητα ή ευημερία είναι ο βαθμός στον οποίο ικανοποιούνται οι προτιμήσεις του ατόμου. Αν υποθεθεί ότι τα άτομα είναι ορθολογικά, πλήρως ενημερωμένα και επιδιώκουν να μεγιστοποιήσουν τη χρησιμότητα, τότε οι επιλογές που κάνουν είναι εκείνες που μεγιστοποιούν την αναμενόμενη χρησιμότητα (Dolan et al., 2008).

Σύμφωνα με τους Frey et al. (2002), μια υποκειμενική άποψη της χρησιμότητας αναγνωρίζει ότι καθένας έχει τις προσωπικές του ιδέες για την ευτυχία και την καλή ζωή και ότι η παρατηρούμενη συμπεριφορά είναι ένας ελλιπής δείκτης για ατομική ευημερία. Η αποδοχή αυτής της άποψης μπορεί να αναλυθεί: οι άνθρωποι μπορούν να ερωτηθούν πόσο ικανοποιημένοι είναι με τη ζωή τους καθώς αποτελεί μία λογική παράδοση στην οικονομία, να βασίζεται στην κρίση των άμεσα εμπλεκόμενων ατόμων. Ως εκ τούτου, οι άνθρωποι θεωρούνται ότι είναι οι καλύτεροι κριτές της συνολικής ποιότητας της ζωής τους, και αποτελεί μια απλή στρατηγική το να ερωτηθούν για την ευημερία τους και να προκύψουν ενδείξεις αξιολόγησης της προσωπικής ικανοποίησης ή της ευτυχίας τους. Τα άτομα αξιολογούν το επίπεδο της υποκειμενικής ευημερίας όσον αφορά τις περιστάσεις και τις συγκρίσεις με άλλους, την εμπειρία και τις προσδοκίες του παρελθόντος και του μέλλοντος.

2.10.2. Το παράδοξο του Easterlin (Easterlin Paradox)

Ένα από τα πιο αινιγματικά ευρήματα της κοινωνικής επιστήμης τον περασμένο μισό αιώνα είναι το παράδοξο του Easterlin που υποστηρίζει ότι η οικονομική ανάπτυξη μέσα σε μια χώρα δεν μεταφράζεται πάντα σε αύξηση της ευτυχίας. Όπως αναφέρουν οι Oishi et al., (2015), προκάλεσε σοκ σε πολλούς ανθρώπους όταν ο οικονομολόγος Richard Easterlin (1974) ανέφερε ότι οι Αμερικανοί δεν υπήρξαν περισσότερο ευτυχισμένοι μεταξύ του 1946 και του 1970 - μιας περιόδου της ταχείας οικονομικής ανάπτυξης. Το φαινόμενο αυτό

προκάλεσε τέτοια έκπληξη που έγινε ευρέως γνωστό ως το παράδοξο του Easterlin στις κοινωνικές επιστήμες και αναφέρεται στην αντίφαση ότι οι πλουσιότερες χώρες είναι πιο ευτυχισμένες κατά μέσο όρο, όμως η ευτυχία μιας χώρας δεν φαίνεται να αυξάνεται καθώς αυξάνεται ο πλούτος της.

Ένα παράδοξο που χρειάζεται εξήγηση είναι, για παράδειγμα, ότι σε πολλές χώρες από το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, τα πραγματικά έσοδα έχουν αυξηθεί δραστικά αλλά η υποκειμενική ευημερία του πληθυσμού δεν παρουσιάζει αύξηση και ενδεχομένως να εμφανίζεται και ελαφρώς μειωμένη. Στις Ηνωμένες Πολιτείες, μεταξύ 1946 και 1991, το κατά κεφαλήν πραγματικό εισόδημα αυξήθηκε (από περίπου 11.000 σε 27.000 δολάρια το 1996), αλλά την ίδια χρονική περίοδο, η ευτυχία, κατά μέσο όρο, παρέμεινε σταθερή (Frey et al., 2002).

Τα στοιχεία που παρείχε ο Easterlin - ότι μακροπρόθεσμα, η ευτυχία επηρεάζεται ελάχιστα από την αύξηση του εισοδήματος - έλαβαν αυξανόμενη προσοχή από την δεκαετία του 1990 και είχαν γενικά μεγαλύτερη επίπτωση στην αμφισβήτηση του παραδείγματος οικονομικής πολιτικής, το οποίο έχει παραδοσιακά τονίσει το εισόδημα ως έναν από τους κύριους συντελεστές της ανθρώπινης ευεξίας (Bartolini et al., 2014).

Το παράδοξο του Easterlin εξηγείται από τις αυξανόμενες προσδοκίες και τα αποτελέσματα σύγκρισης. Μόλις ικανοποιηθούν οι βασικές ανάγκες των ανθρώπων, οι προσδοκίες αυξάνονται με την ταχύτητα αύξησης των εισοδημάτων και τα άτομα ενδιαφέρονται αρκετά για σχετικές διαφορές με όσους βρίσκονται σε παρόμοια με εκείνους θέση. Υπάρχει επίσης μια χρονική διάσταση: οι περισσότεροι πιστεύουν ότι ήταν λιγότερο ευτυχισμένοι στο παρελθόν και αναμένουν να είναι πιο ευτυχισμένοι στο μέλλον. Κρίνουν τα προηγούμενα επίπεδα διαβίωσης από τις τρέχουσες φιλοδοξίες τους και δεν ανταποκρίνονται στις προσδοκίες τους με την πάροδο του χρόνου καθώς προβλέπουν τη μελλοντική τους ευτυχία (Graham et al., 2010).

Σύμφωνα με τους Easterlin et al. (2009), βραχυπρόθεσμα, όταν κυριαρχούν διακυμάνσεις σε μακροοικονομικές συνθήκες η ευτυχία και το εισόδημα συσχετίζονται θετικά. Μακροπρόθεσμα, η ευτυχία και το εισόδημα δεν σχετίζονται. Από τη σύγκριση της ευτυχίας και του εισοδήματος σε κάποια χρονική στιγμή μεταξύ πλουσιότερων και φτωχότερων χωρών, προκύπτουν τα εξής συμπεράσματα:

- ❖ Αν οι πλουσιότερες και φτωχότερες χώρες συγκριθούν σε κάποια χρονική στιγμή, η ικανοποίηση της ζωής αυξάνεται με βάση το κατά κεφαλήν ΑΕΠ, αλλά με μειούμενο

ρυθμό. Η διαπίστωση αυτή οδήγησε ορισμένους αναλυτές να ισχυριστούν ότι οι αυξήσεις του κατά κεφαλήν ΑΕΠ έχουν πολύ μεγαλύτερες επιπτώσεις στην ευτυχία στις φτωχότερες από τις πλουσιότερες χώρες.

- ❖ Αν οι πλουσιότερες και φτωχότερες χώρες συγκριθούν σε κάποια χρονική στιγμή, ο διπλασιασμός του ΑΕΠ είναι που σχετίζεται με τη συνεχή αύξηση της ικανοποίησης από τη ζωή.
- ❖ Η οικονομική ανάπτυξη αυξάνει την ικανοποίηση της ζωής τόσο στις πλούσιες όσο και στις φτωχές χώρες και στον ίδιο βαθμό. Επιπλέον, όσο υψηλότερος είναι ο ρυθμός οικονομικής ανάπτυξης, τόσο μεγαλύτερη είναι η βελτίωση της ικανοποίησης από τη ζωή - διπλασιασμός του ποσοστού αύξησης του κατά κεφαλήν ΑΕΠ διπλασιάζει και την βελτίωση της ευτυχίας.

Ωστόσο, είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι οι έρευνες που είναι τώρα διαθέσιμες δεν καταφέρνουν να επιτύχουν θετικό αποτέλεσμα στην σύνδεση ευτυχίας- εισοδήματος σε χώρες που παρουσιάζουν μια τόσο μεγάλη διαφορά στην οικονομική ανάπτυξη. Χαρακτηριστικό παράδειγμα, αποτελούν οι χώρες της Κίνας, Χιλής και Νότιας Κορέας που παρουσίασαν πολύ υψηλά πρόσφατα ποσοστά αύξησης του κατά κεφαλήν ΑΕΠ. Ο ρυθμός ανάπτυξης της Κίνας υποδηλώνει διπλασιασμό του πραγματικού εισοδήματος σε λιγότερο από 10 έτη, σε 13 έτη στη Νότια Κορέα και σε 18 έτη στη Χιλή. Με την ποσότητα των αγαθών να πολλαπλασιάζεται τόσο γρήγορα, θα μπορούσε να σκεφτεί ότι πολλοί από τους ανθρώπους στις χώρες αυτές θα ήταν εξαιρετικά χαρούμενοι. Ωστόσο, οι παραπάνω χώρες παρουσιάζουν ήπια (όχι στατιστικά σημαντική) πτώση στην ικανοποίηση από την ζωή. Σε τέσσερις έρευνες που διεξήχθησαν από το 1990 έως το 2005, περίοδο κατά την οποία το κατά κεφαλήν ΑΕΠ συνέχισε να αναπτύσσεται ταχέως, κατά μέσο όρο 5% ετησίως, η ικανοποίηση της ζωής δείχνει να μειώνεται ελαφρώς. Δεδομένου ότι τα εισοδήματα αυξάνονται τόσο πολύ σε τρεις διαφορετικές χώρες, φαίνεται εξαιρετικό ότι δεν υπάρχουν έρευνες που να καταγράφουν την αξιοσημείωτη βελτίωση της υποκειμενικής ευημερίας που θα περίμενε κάποιος να βρει (Easterlin et al., 2009).

Σε μεταγενέστερη έρευνα ο Easterlin, (2015) προσπαθώντας να καταλήξει εάν η ευτυχία και η οικονομική ανάπτυξη σχετίζονται θετικά, βασίστηκε ξανά στην διμερή σχέση μεταξύ ευτυχίας και πραγματικού κατά κεφαλήν ΑΕΠ, συγκρίνοντας τα αποδεικτικά στοιχεία που προέκυψαν από 17 ανεπτυγμένες, 9 αναπτυσσόμενες, 11 μεταβατικές χώρες, 17 χώρες της Λατινικής Αμερικής και την Κίνα. Δεν προέκυψαν συμπεράσματα που να δείχνουν ότι σε

χώρες με χαμηλά εισοδήματα, η οικονομική ανάπτυξη αυξάνει την ευτυχία "μέχρι κάποιο σημείο", πέραν του οποίου δεν έχει περαιτέρω αποτελέσματα.

Ένα μεγάλο μέρος της έρευνας ευτυχίας στην οικονομία διερευνά τους καθοριστικούς παράγοντες της υποκειμενικής ευημερίας. Προκαλείται από τη φιλοδοξία να κατανοηθούν οι οδηγοί της ατομικής ευημερίας προκειμένου να βελτιωθεί η ανθρώπινη διαβίωση. Παρά τις εγγενείς δυσκολίες στη μελέτη των καθοριστικών παραγόντων της ευτυχίας, έχουν δοθεί πολύτιμες πληροφορίες (Stutzer, 2012).

Εντός των πολλών παραγόντων που ενδεχομένως επηρεάζουν την ανθρώπινη ευημερία, το εισόδημα κατέχει μακράν το μεγαλύτερο μέρος στην έρευνα για την οικονομική ευτυχία. Αυτό δεν μπορεί να αποτελεί έκπληξη καθώς το εισόδημα ή το πραγματικό βιοτικό επίπεδο του ατόμου, το οποίο συνήθως χαρακτηρίζεται από το ΑΕΠ, είναι το κύριο εμπειρικό στοιχείο της ατομικής ευημερίας. Το να αμφισβητηθεί ότι τα έσοδα και η ευτυχία συσχετίζονται στενά, αποτελεί μια σημαντική πρόκληση για τα παραδοσιακές οικονομικές προσεγγίσεις. Πολλές εμπειρικές δοκιμές αποκαλύπτουν μια ουσιαστική συσχέτιση υψηλότερου εισοδήματος με υψηλότερη υποκειμενική ευημερία. Αυτό ισχύει για τους ανθρώπους που ζουν σε νοικοκυριά με υψηλό εισόδημα ή κερδίζουν υψηλό εργατικό εισόδημα, αλλά και γενικά για τους ανθρώπους που ζουν σε μια πλούσια παρά σε μια φτωχή χώρα. Η διαμάχη αναδύεται, όταν πρόκειται για τη σχέση μεταξύ αύξησης του εισοδήματος και ανάπτυξης της υποκειμενικής ευημερίας με την πάροδο του χρόνου. Τίθενται ερωτήματα όπως:

- Είναι συνεπείς οι εμπειρικές παρατηρήσεις όσον αφορά στη συσχέτιση μεταξύ του κατά κεφαλήν εισοδήματος και της μέσης υποκειμενικής ευημερίας, σε όλες τις χώρες; ή
- Η αύξηση του εισοδήματος παράγει υψηλότερη μέση υποκειμενική ευημερία;

Το τελευταίο ερώτημα υποδεικνύει μια ακόμα μεγαλύτερη πρόκληση στην ερμηνεία της ανάπτυξης της ευτυχίας στις χώρες με την πάροδο του χρόνου. Ποιες είναι οι υποκείμενες διαδικασίες και οι αιτιώδεις σχέσεις που οδηγούν στις παρατηρούμενες συσχετίσεις μεταξύ εισοδήματος και ευτυχίας; Σε ποια έκταση ένας ευτυχισμένος πληθυσμός υποδεικνύει συνθήκες που ευνοούν μια ευημερούσα οικονομία; Μπορεί να υπάρχουν παράγοντες όπως οι ευνοϊκοί πολιτικοί θεσμοί που προωθούν την ευτυχία καθώς και την οικονομική επιτυχία; (Stutzer, 2012).

Εναλλακτικά, θα μπορούσαμε να εξετάσουμε αν τα δεδομένα προσπαθούν να μας πουν κάτι - ίσως ότι η περιστασιακή παραδοχή ότι η οικονομική ανάπτυξη είναι μια σίγουρη οδός για μεγαλύτερη ευημερία απαιτεί επανεξέταση. Ίσως υπάρχει ανάγκη για ευρύτερη και βαθύτερη έρευνα για τους μυριάδες τρόπους διαφορετικούς από τη συσσώρευση αγαθών που επηρεάζει την οικονομική ανάπτυξη και τη ζωή των ανθρώπων (Easterlin et al., 2009).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΕΝΗ ΒΡΑΧΥΒΙΟΤΗΤΑ

3.1 Ορισμός και βασικές έννοιες

Ο όρος “βραχυβιότητα” αναφέρεται σε μία κατάσταση “εκτός χρήσης” ή “λήξεως” (Fels et al., 2016, p.571).

Ο Park (2010) προτείνει την παρουσίαση δύο εννοιών-“κλειδιών” σε αυτό το σημείο. Αρχικά, αναφέρεται στην έννοια της “διάρκειας της ωφέλιμης ζωής ενός προϊόντος”. Οι καταναλωτές διαμορφώνουν, κυρίως βάσει εμπειρίας, διαφορετικές απόψεις για το πότε ένα προϊόν λογίζεται ως προϊόν μακράς διάρκειας ζωής. Η διάρκεια της ζωής ενός προϊόντος καθορίζεται κατά βάση από την ίδια την κατασκευάστρια επιχείρηση και το πρόβλημα που ανακύπτει, σε τέτοιες περιπτώσεις, εντοπίζεται στην ίδια την επιχείρηση η οποία δεν προσανατολίζεται πάντα στην αύξηση -ή έστω στο να διατηρεί σταθερή την ωφέλιμη ζωή του προϊόντος της, αλλά στη μείωση αυτής. Οπότε, καταλήγει στην δεύτερη έννοια, στο πόσο “ανθεκτικό” θα αποφασίσει η επιχείρηση να κατασκευάσει το προϊόν της. Η έννοια της ανθεκτικότητας σε αυτή την ενότητα, δεν αναφέρεται σε υιοθέτηση χαρακτηριστικών στην παραγωγή προϊόντων που μπορεί να τα καταστήσουν πιο ανθεκτικά στην περίπτωση κακής μεταχείρισης από το χρήστη, αλλά σε ποιοτικά χαρακτηριστικά που προκύπτουν μέσω της εφαρμογής πρακτικών προγραμματισμένης βραχυβιότητας στην παραγωγή.

Η “προγραμματισμένη βραχυβιότητα” έχει δύο διαστάσεις. Η πρώτη μορφή που μπορεί να λάβει αφορά στην ηθελημένη πρακτική παραγωγών να κατασκευάζουν προϊόντα με πιο σύντομη διάρκεια ωφέλιμης ζωής. Η δεύτερη μορφή εμφανίζεται, είτε μέσω μίας πρακτικής συνεχούς παραγωγής νέων προϊόντων, τα οποία είτε αποτελούν πλήρη υποκατάστατα σε προϋπάρχοντα αλλά με την προσθήκη νέων βελτιωμένων χαρακτηριστικών, είτε αφορούν σε αναβαθμίσεις των ήδη υπαρχόντων προϊόντων, στα οποία η συμβατότητα με προηγούμενες εκδόσεις είναι ανύπαρκτη.

Η εφαρμογή τέτοιων πρακτικών οδηγεί τους καταναλωτές στη συχνή απαξίωση αγαθών που αποκτούν και έτσι δημιουργείται μία υπερκαταναλωτική συμπεριφορά, καθώς οι καταναλωτές αναγκάζονται να προχωρούν σε συχνές και επαναλαμβανόμενες αγορές για να

αντικαταστήσουν τα προϊόντα που πλέον δε δύνανται να καλύψουν μία συγκεκριμένη ανάγκη τους.

3.2 Είδη βραχυβιότητας και καταναλωτικά μοτίβα

Σε αυτή την ενότητα παρουσιάζονται ορισμένες σημαντικές συνεισφορές στη διεθνή βιβλιογραφία αναφορικά με τα είδη της βραχυβιότητας. Δεν υπάρχει μία καθολική άποψη για το ποια κατηγοριοποίηση είναι η πλέον ενδεδειγμένη, αλλά κατά βάση, ο διαχωρισμός του Cooper (2004) είναι ο πλέον διαδεδομένος, καθώς λαμβάνει υπόψη του ένα μεγάλο μέρος των μελετών που προηγήθηκαν της δικής του (Fels et al., 2016). Η ορθή αναγνώριση των ειδών βραχυβιότητας δίνει ουσιαστικά στον ερευνητή μία ισχυρή πρώτη ένδειξη για το ποιοι είναι οι παράγοντες που οδηγούν τους καταναλωτές στο να αποφασίσουν πως ένα προϊόν τους δεν είναι πλέον λειτουργικό γι' αυτούς και έτσι να οδηγηθούν στην απαξίωσή του. Η γνώση αυτών των καταναλωτικών μοτίβων μπορεί να αποτελέσει σημαντικό στοιχείο στη διαδικασία εφαρμογής πολιτικών, είτε από τη μεριά των παραγωγών είτε από τη μεριά αρμόδιων αρχών, που σκοπό έχουν την προστασία των καταναλωτών από αθέμιτες πρακτικές των επιχειρήσεων.

Σε μία από τις έρευνες-ορόσημα στον τομέα της προγραμματισμένης βραχυβιότητας, ο Packard (1960) σημείωσε πως η βραχυβιότητα μπορεί να προκύψει α) λόγω λειτουργικότητας, δηλαδή όταν κάποιο άλλο προϊόν μπορεί να πραγματοποιήσει με πιο αποδοτικό τρόπο την ίδια λειτουργία και επέρχεται αντικατάσταση, β) λόγω ποιότητας, δηλαδή ένα προϊόν να παύει να λειτουργεί ορθά, και γ) λόγω επιθυμίας, δηλαδή ένα προϊόν γίνεται λιγότερο επιθυμητό, παρά το γεγονός ότι μπορεί να μην υφίσταται κάποια από τις προηγούμενες καταστάσεις βραχυβιότητας. Οι δύο πρώτες περιπτώσεις βραχυβιότητας καθορίζονται με αντικειμενικά κριτήρια, ενώ η δεύτερη είναι καθαρά υποκειμενική και η απόφαση για απαξίωση ενός προϊόντος εναπόκειται αποκλειστικά στον χρήστη του προϊόντος.

Πολύ αργότερα, ο Cooper (2004) πρότεινε το δικό του τρόπο διαχωρισμού της βραχυβιότητας, ο οποίος είναι και ο πλέον διαδεδομένος. Αρχικά διαχωρίζει τη βραχυβιότητα σε απόλυτη και σχετική. Ο συγγραφέας αναφέρει ότι η απόλυτη βραχυβιότητα εμφανίζεται τη χρονική στιγμή όπου το προϊόν πλέον δε μπορεί να χρησιμοποιηθεί ξανά, καθώς λειτουργικά δεν μπορεί να ανταποκριθεί. Η σχετική βραχυβιότητα, αντίθετα, αναφέρεται στη χρονική στιγμή όπου ο ίδιος ο χρήστης “βαπτίζει” το προϊόν του ως μη χρήσιμο ή μη λειτουργικό και αποφασίζει να το απαξιώσει. Δηλαδή, η σχετική βραχυβιότητα εμφανίζεται πριν την απόλυτη

βραχυβιότητα, όταν ο καταναλωτής απορρίπτει το προϊόν, χωρίς όμως να το έχει χρησιμοποιήσει έως και τη λήξη της ωφέλιμης του ζωής (Fels et al., 2016).

Στη συνέχεια, κατά τον συγγραφέα, η σχετική βραχυβιότητα μπορεί να επιμεριστεί στην τεχνολογική βραχυβιότητα, στην οικονομική βραχυβιότητα και στην ψυχολογική βραχυβιότητα. Η τεχνολογική βραχυβιότητα προέρχεται από αλλαγές σε προϊόντα οι οποίες σχετίζονται με αναβάθμιση σε νεότερα μοντέλα, είτε με τη μορφή αισθητικών παρεμβάσεων είτε μέσω ποιοτικών αλλαγών σε χαρακτηριστικά των προϊόντων. Η οικονομική βραχυβιότητα εμφανίζεται όταν ένα άτομο αποφασίζει πως ένα συγκεκριμένο προϊόν πλέον δεν του προσφέρει πλέον κάποια αξία και, είτε υπάρχει άλλο αγαθό με χαμηλότερο κόστος συντήρησης, είτε το κόστος επιδιόρθωσης ενδεχόμενης φθοράς του, αποτρέπει το άτομο από το να μην απαξιώσει το προϊόν. Τέλος, η ψυχολογική βραχυβιότητα εμφανίζεται όταν οι καταναλωτές παύουν να αποκομίζουν ικανοποίηση από τη χρήση ενός προϊόντος και δεν επιθυμούν πλέον να το χρησιμοποιούν.

Αργότερα, αναπτύχθηκαν και άλλες ερευνητικές προσπάθειες οι οποίες προσπάθησαν να διατυπώσουν με εναλλακτικούς τρόπους τα είδη βραχυβιότητας. Στην εργασία του Guiltinan (2009) μπορούμε να διακρίνουμε δύο μορφές βραχυβιότητας. Η πρώτη ονομάζεται “φυσική βραχυβιότητα” και αναφέρεται στη μείωση της διάρκειας χρήσης του εκάστοτε προϊόντος. Αναφορικά με τη φυσική βραχυβιότητα αναγνωρίζει τρεις μεθόδους με τις οποίες μπορεί να επιτευχθεί. Αρχικά μέσω μείωσης της ωφέλιμης ζωής του προϊόντος (πλήρης αχρήστευση), δεύτερον, μέσω δημιουργίας προϊόντων τα οποία δε μπορούν να επιδιορθωθούν ή των οποίων η επιδιόρθωση είναι μη συμφέρουσα για τον καταναλωτή, και τρίτον, μέσω δημιουργίας του προϊόντος με τρόπο που η φυσική του υπόσταση να αλλοιώνεται με γρήγορους ρυθμούς ώστε η αισθητική του να προκαλεί δυσχέρεια στον καταναλωτή. Η δεύτερη μορφή βραχυβιότητας αναφέρεται ως “τεχνολογική βραχυβιότητα”. Αυτή η μορφή βραχυβιότητας δεν είναι συνυφασμένη με μη λειτουργικότητα του εκάστοτε προϊόντος, γι’ αυτό και αναφέρεται ως “εθελοντική” μορφή βραχυβιότητας (Packard, 1960). Ο όρος προέρχεται από το γεγονός ότι οι καταναλωτές θα μπορούσαν να συνεχίσουν να χρησιμοποιούν τα προϊόντα τους, αλλά για άλλους λόγους, πέραν της λειτουργικότητας, αποφασίζουν από μόνοι τους να θέσουν το προϊόν τους εκτός λειτουργίας. Αυτό το είδος βραχυβιότητας οφείλεται είτε σε λόγους μόδας, δηλαδή οι καταναλωτές αποφασίζουν να απαξιώσουν ένα προϊόν τους για να αποκτήσουν ένα πιο σύγχρονο υποκατάστατό του, είτε σε λόγους αναβάθμισης του υπάρχοντος προϊόντος στις περιπτώσεις που οι κάτοχοί τους αποφασίζουν να το αντικαταστήσουν λόγω δημιουργίας νέων δυνατοτήτων ή αναβάθμισης ορισμένων υπαρχουσών λειτουργιών οι οποίες δεν είναι

συμβατές με το προϊόν που κατέχουν. Συνεπώς, αυτή η μορφή βραχυβιότητας είναι απόλυτα συνυφασμένη με τα πρότυπα καταναλωτικής συμπεριφοράς. Παρατηρείται ότι, συνήθως, το τελευταίο είδος βραχυβιότητας εμφανίζεται και πιο έντονα απ' όλα, δηλαδή όταν τα παλαιότερα προϊόντα χαρακτηρίζονται ως “παλαιομοδίτικα” ή όταν οι νέες λειτουργίες των ανανεωμένων προϊόντων θεωρούνται ευεργετικές ή ποθητές.

Πιο πρόσφατα, ο Burns (2010) κατατάσσει τα είδη βραχυβιότητας σε τέσσερις κατηγορίες. Ως πρώτη, αναφέρεται η “αισθητική” βραχυβιότητα, η οποία αφορά κυρίως στις προσωπικές προτιμήσεις του εκάστοτε καταναλωτή και ενισχύεται σημαντικά όταν αυτές συνάδουν με τις τάσεις της μόδας. Δεύτερη είναι η “κοινωνική” βραχυβιότητα, η οποία προκύπτει μέσω μαζικών κοινωνικών συμπεριφορών οι οποίες επιδρούν και οδηγούν στη μεταβολή ενός προϊόντος ή σε δημιουργία νέων προϊόντων που να εξυπηρετούν μία ανάγκη. Αυτές οι αλλαγές, βάσει του συγγραφέα, μπορούν να προκύψουν και μέσω νομοθετημάτων ή συναφών επιβολών από αρχές, όπου και αυτές μπορούν να στρέψουν τις καταναλωτικές συνήθειες προς συγκεκριμένες κατευθύνσεις. Έπειτα, όπως και η συντριπτική πλειοψηφία της βιβλιογραφίας, αναγνωρίζει την “τεχνολογική” βραχυβιότητα, που αναδύεται μέσω των τεχνολογικών μεταβολών που εισάγονται με κάθε νέα έκδοση προϊόντων που καλύπτουν ίδιες ανάγκες με παλαιότερα. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν όλα τα τεχνολογικά προϊόντα, όπως κινητά τηλέφωνα, ηλεκτρονικοί υπολογιστές και λοιπά συναφή προϊόντα. Κατά γενική ομολογία, αυτός είναι και ο πιο έντονος λόγος για την πρόωρη απαξίωση αγαθών, τα οποία παραμένουν λειτουργικά, αλλά λόγω παλαιότερης τεχνολογίας, η χρήση τους παύει να είναι επιθυμητή από τους καταναλωτές. Τέλος, συγκαταλέγει στη λίστα των ειδών βραχυβιότητας και την “οικονομική”. Η ύπαρξη αυτού του είδους της βραχυβιότητας οφείλεται στο κόστος που συνεπάγεται η επισκευή, συντήρηση ή αναβάθμιση ενός προϊόντος, συγκριτικά με την απαξίωση από τον ίδιο τον καταναλωτή και την απόκτηση ενός καινούριου πανομοιότυπου προϊόντος ή παρόμοιου με το προηγούμενο ή περισσότερο εξελιγμένου. Ο συγγραφέας τονίζει επίσης το γεγονός ότι σε περιπτώσεις όπου η εγγύηση καλύπτει τον καταναλωτή, μπορεί να ανταλλάξει το ελαττωματικό προϊόν με ένα νέο, αλλά η επισκευή του ελαττωματικού, εάν θεωρηθεί μη συμφέρουσα για την επιχείρηση, το προϊόν θα απαξιωθεί, εντείνοντας έτσι και τις περιβαλλοντικές επιπτώσεις που έχει η συσσώρευση αποβλήτων, ειδικά σε προϊόντα υψηλής τεχνολογίας.

Πέραν των κλασικών ειδών προγραμματισμένης βραχυβιότητας, οι Pineda και Salmoral (2017) αναφέρουν ως ξεχωριστή κατηγορία αυτή που προκύπτει μέσω της ημερομηνίας λήξεως ενός προϊόντος, την οποία χαρακτηρίζουν ως “βραχυβιότητα ειδοποίησης”. Δηλαδή,

αυτός ο τύπος βραχυβιότητας προκύπτει από την πρακτική των επιχειρήσεων να προτρέπουν -και έτσι να ωθούν- οι ίδιες τους καταναλωτές τους, για το πότε θα πρέπει να αντικαταστήσουν ένα προϊόν τους.

Σε αυτό το σημείο, διακρίνουν ότι, πολλές αιτίες για να αντικαταστήσει ένας καταναλωτής κάποιο προϊόν του, δε σχετίζονται με τη λειτουργικότητα του ίδιου του προϊόντος. Όπως αρχικά αναφέρθηκε, οι παραγωγοί των προϊόντων είναι αυτοί οι οποίοι ορίζουν την ωφέλιμη ζωή των προϊόντων τους, όμως, από την ανωτέρω ανάλυση προκύπτει ότι, οι καταναλωτικές συμπεριφορές ποικίλλουν και οι ίδιοι οι καταναλωτές διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στην εφαρμογή πρακτικών προγραμματισμένης βραχυβιότητας. Στην ενότητα 3.7 γίνεται περισσότερο εκτεταμένη ανάλυση σε αυτές τις συμπεριφορές.

3.3 Βασικά ιστορικά σημεία

Ο όρος “προγραμματισμένη βραχυβιότητα” φέρεται να δημιουργήθηκε από τον Bernard London, στο άρθρο του “Ending the Depression Through Planned Obsolescence”, το 1932. Σε αυτό το άρθρο του, ο London, ισχυρίστηκε ότι η μεγάλη ύφεση προήλθε από την ογκώδη συσσώρευση αποθεμάτων. Πριν την κρίση, υποστηρίζει, ότι οι πολίτες δεν κρατούσαν για μεγάλο χρονικό διάστημα προϊόντα, μέχρι να φτάσουν σε σημείο να μην μπορούν να τα χρησιμοποιήσουν άλλο, αναφερόμενος ακόμα και σε αυτοκίνητα, αλλά και σε κατοικίες. Σύμφωνα με την άποψή του, οι καταναλωτές τότε δεν υπάκουαν στο “νόμο της βραχυβιότητας”. Βάσει αυτού του νόμου, οι καταναλωτές θα όφειλαν να αλλάζουν με μεγαλύτερη συχνότητα αγαθά, αναφέροντας ότι αυτή τους η συμπεριφορά ήταν ανοργάνωτη και χωρίς μέριμνα για τη μελλοντική οικονομική εξέλιξη. Ουσιαστικά, θα μπορούσαμε, υπό μία έννοια, να συσχετίσουμε την άποψη του London με τη θεωρία ενεργούς ζήτησης που παρουσίασε λίγα χρόνια αργότερα ο John Maynard Keynes, ο οποίος ισχυρίστηκε ότι η κατανάλωση ήταν η λύση στην κρίση. Η πρότασή του για την αντιστροφή των δυσχερειών που δημιούργησε η μεγάλη ύφεση του 1929 αναφέρονταν στη θέσπιση νόμων για εισαγωγή ενός είδους “ημερομηνίας λήξης” στα περισσότερα προϊόντα, τα οποία οι καταναλωτές θα είχαν έτσι νομική δέσμευση να τα απαξιώσουν υποχρεωτικά, καθώς η κατανάλωσή τους πέραν της ημερομηνίας λήξεως θα λογίζονταν ως παράνομη. Αυτό είναι το σύστημα προγραμματισμένης βραχυβιότητας, όπως το όρισε ο London. Συμπληρώνοντας, ο συγγραφέας παραθέτει και ένα επιπλέον μέτρο περί φορολόγησης των πολιτών οι οποίοι

κρατούν για μεγάλο διάστημα προϊόντα, αφήνοντας μεγάλο ποσό χρημάτων ανεκμετάλλευτο και εκτός αγοράς, ως ποινή για τη μη συμμόρφωση στο νόμο της βραχυβιότητας.

Βάσει των Sherif και Rice (1986), η μεθοδευμένη και σε ευρεία κλίμακα εφαρμογή πρακτικών προγραμματισμένης βραχυβιότητας τοποθετείται χρονολογικά στις δεκαετίες του 1950 και του 1960. Η αρχή έγινε στις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής, από τον βιομηχανικό σχεδιαστή Brooks Stevens, οποίος όρισε την προγραμματισμένη βραχυβιότητα ως την επιθυμία των καταναλωτών να αποκτήσουν τα νεότερα και ελκυστικότερα προϊόντα, πιο σύντομα απ' ό,τι θα τα χρειαζόνταν (Park, 2010; Bossuet, 2014).

Η έναρξη χρήσεως αυτών των πρακτικών φέρεται να συνέβη από τη μία λόγω προσπάθειας για μείωση του κόστους, και από την άλλη λόγω της άνησης της τάσης των καταναλωτών να προτιμούν αγαθά, πρωταρχικά με κριτήριο την αισθητική τους και τη μόδα, και δευτερευόντως με βάση την αντοχή και τη λειτουργικότητά τους. Επίσης, οι Sherif και Rice (1986) παρατηρούν μία σημαντική αύξηση στη χρήση τέτοιων πρακτικών από τη δεκαετία του 1970 και έπειτα, αναγνωρίζοντας παράλληλα ότι στόχευαν στη μείωση του κόστους κατασκευής, στη μεγιστοποίηση των κερδών και στη διασφάλιση της συνεχούς παραγωγής και κατανάλωσης. Οι συγγραφείς του συγκεκριμένου άρθρου θεωρούν ότι, στο σύνολο της οικονομίας, η οικονομική ανάπτυξη μπορεί να επιβραδυνθεί, ή και να είναι αρνητική, σε περίπτωση όπου πρακτικές προγραμματισμένης βραχυβιότητας εφαρμόζονται κατ' εξακολούθηση.

Η πρώτη προσπάθεια για επιβολή πρακτικών προγραμματισμένης βραχυβιότητας -χωρίς να λαμβάνει αυτή την ονομασία- θεωρείται η δημιουργία του καρτέλ “Φοίβος” (Phoebus), το οποίο παρουσιάζεται στην επόμενη ενότητα.

3.4 Το καρτέλ “ΦΟΙΒΟΣ”

Στις 24 Δεκεμβρίου 1924 ιδρύθηκε το καρτέλ Φοίβος (Phoebus S.A. Compagnie Industrielle pour le Développement de l'Éclairage), με σκοπό τον έλεγχο και τη χειραγώγηση της παραγωγής και πώλησης ηλεκτρικών λαμπτήρων (Sasaki και Strausz, 2008; Pineda και Salmoral, 2017). Η μορφή που έλαβε, θα κρινόταν παράνομη στις μέρες μας. Κάποιες από τις συμμετέχουσες εταιρείες ήταν οι Philips International General Electric, Osram, GE

OÇverseas Group, Kremenensky, ELIN, Tungstam και Associated Electrical Industries y Compagnine des lampes. Μέχρι και τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, το καρτέλ μαζί με τη General Electric, ήλεγχαν περίπου το 75% της παραγωγής ηλεκτρικών λαμπτήρων σε παγκόσμια κλίμακα (Sasaki και Strausz, 2008).

Η πρόταση για την οργάνωση του καρτέλ, έγινε από την γερμανική εταιρεία Osram, μετά από τη μεγάλη πτώση των πωλήσεών της, από 63 εκατομμύρια λαμπτήρες για το οικονομικό έτος 1922, σε μόλις 28 εκατομμύρια λαμπτήρες το επόμενο έτος.

Βασική επιδίωξη των εταιρειών αυτών ήταν να μειώσουν την ωφέλιμη ζωή των λαμπτήρων. Την εποχή εκείνη, η διάρκεια ζωής των λαμπτήρων άγγιζε τις 2.500 ώρες, ενώ, μετά τη συμφωνία του καρτέλ, η διάρκεια ζωής τους δε θα μπορούσε να ξεπεράσει τις 1.000 ώρες λειτουργίας. Έχουν δει το φως της δημοσιότητας αρκετά έγγραφα, τα οποία αποδεικνύουν τις προσπάθειες των εταιρειών αυτών να κατασκευάσουν όσο το δυνατόν πιο ευάλωτους λαμπτήρες. Την επίτευξη του επιθυμητού για το καρτέλ αποτελέσματος, έφερε εις πέρας η εταιρεία Osram, η οποία ακολουθούσε πρώτη την πρακτική να δίνει πρόστιμα, σε όσα από τα εργοστάσιά της δεν κατάφερναν να μειώσουν την ωφέλιμη ζωή των λαμπτήρων της. Ο Krajewski (2014) αναφέρει ότι πρόστιμα δεν επιβάλλονταν μόνο στα εργοστάσια εταιρειών που δεν κατάφερναν να τηρήσουν τα προσυμφωνημένα επίπεδα διάρκειας ζωής των λαμπτήρων, αλλά και στις περιπτώσεις όπου τα κέρδη από τις πωλήσεις ξεπερνούσαν κατά ένα σημαντικό βαθμό αυτά των υπολοίπων συμμετεχόντων στο καρτέλ. Η κατάσταση αυτή δημιούργησε εντάσεις εντός του καρτέλ, καθώς πολλές από τις εταιρείες δεν ήταν σύμφωνες με μία τέτοια πρακτική.

Το καρτέλ πέτυχε πάντως το στόχο του μέσα σε λιγότερο από μία δεκαετία, αφού μείωσε κατά περίπου ένα τρίτο τη διάρκεια ζωής των λαμπτήρων, σε σχεδόν 1.200 ώρες ωφέλιμης ζωής κατά το έτος 1933. Οι πωλήσεις των λαμπτήρων είχαν τα αναμενόμενα αποτελέσματα. Βάσει του Krajewski (2014), το καρτέλ πούλησε 335,7 εκατομμύρια λαμπτήρες παγκοσμίως το 1926, ενώ τέσσερα χρόνια αργότερα, οι πωλήσεις των ηλεκτρικών λαμπτήρων άγγιξαν τα 420,8 εκατομμύρια. Τα κέρδη έτσι αυξάνονταν συνεχώς, καθώς το κόστος παραγωγής έβαινε μειούμενο, ενώ οι τιμές παρέμεναν σταθερές.

Ως επακόλουθο, η πρακτική αυτή οδήγησε και σε αύξηση του ανταγωνισμού για τις εταιρείες του καρτέλ. Στην Ιαπωνία, η Tokyo Electric, μέλος του καρτέλ, δεν είχε κάποιο έλεγχο πάνω στις οικογενειακές επιχειρήσεις, οι οποίες κατά κόρον κατασκεύαζαν στο χέρι λαμπτήρες. Τα κόστη παραγωγής τους ήταν χαμηλότερα από αυτά των εταιρειών του καρτέλ και μπορούσαν

να πουλάνε πιο ανθεκτικούς λαμπτήρες σε χαμηλότερη τιμή σε σχέση με τις εταιρείες του “Φοίβος”. Οι Ιάπωνες εξήγαγαν και σε χώρες του εξωτερικού, ανάμεσά τους και οι Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής, όπου από 45 εκατομμύρια ηλεκτρικούς λαμπτήρες που εξήγαγαν το 1922, έφτασαν το 1933 να εξάγουν περί τα 300 εκατομμύρια λαμπτήρες. Έτσι, μετά το 1930, οι πωλήσεις του καρτέλ άρχισαν να μειώνονται και μέχρι το 1933 έπεσαν περισσότερο από 20%.

Όπως αναφέρουν οι Snelgrove και Saleh (2016), το καρτέλ “Φοίβος” είχε έδρα την Ελβετία και ανάμεσα στα συμφωνηθέντα άρθρα, μεταξύ των εταιρειών παραγωγής ηλεκτρικών λαμπτήρων, συμπεριλαμβάνονταν η κατανομή αγορών στις οποίες μπορούσε η κάθε συμμετέχουσα επιχείρηση να δραστηριοποιείται και να προωθεί τους λαμπτήρες της, η διάχυση όλων των τεχνολογιών και ευρεσιτεχνιών μεταξύ τους και η κοινή διατήρηση συγκεκριμένων επιπέδων ποιότητας για τους λαμπτήρες. Το καρτέλ υποστήριζε ότι αυτά τα επίπεδα αφορούσαν τη διατήρηση και αύξηση της ποιότητας των λαμπτήρων, αλλά οι κατηγορίες που δέχθηκε αναφέρονταν στο ότι σκοπός ήταν η διατήρηση χαμηλής διάρκειας ωφέλιμης ζωής. Οι συγγραφείς μας πληροφορούν ότι διάφορα έγγραφα που είχαν συνταχθεί στο καρτέλ και ήρθαν στη δημοσιότητα, επιβεβαιώνουν τις κατηγορίες περί στοχευμένης πρακτικής προγραμματισμένης βραχυβιότητας από τις εν λόγω επιχειρήσεις.

Οι συμμετέχουσες εταιρείες αναφέρουν ότι το 1940 διαλύθηκε η συμφωνία τους, λόγω του δευτέρου παγκοσμίου πολέμου. Θεωρείται όμως ότι η συμφωνία αυτή είναι πιθανό να έχει ισχύ και μέχρι σήμερα, αφού δεν έχει εμφανιστεί στην αγορά των ηλεκτρικών λαμπτήρων ανταγωνίστρια εταιρεία η οποία να προωθεί λαμπτήρες μακράς διάρκειας, όπως αυτοί που υπήρχαν πριν τη δημιουργία του καρτέλ. Μοναδική εξαίρεση αποτελεί στην πρώην Δημοκρατική Ομοσπονδία της Γερμανίας η εμφάνιση της εταιρείας Narva, η οποία διάχυσε στη σοσιαλιστική τότε αγορά λαμπτήρες μακράς διάρκειας, αλλά αργότερα καμία, εκ των δυτικών χωρών, εταιρεία δεν ενδιαφέρθηκε για την εμπορευματοποίησή της (Pineda και Salmoral, 2017).

Οι πρώτες ανακαλύψεις για τη δράση του καρτέλ προέκυψαν από τις έρευνες της Αμερικανικής κυβέρνησης τη δεκαετία του 1940 για μη ανταγωνιστικές πρακτικές από τη General Electric και άλλες εταιρείες προσκείμενες προς αυτήν. Πλέον η περίπτωση του καρτέλ Φοίβος θεωρείται το πιο κλασικό παράδειγμα εφαρμογής προγραμματισμένης βραχυβιότητας στη διεθνή βιβλιογραφία.

3.5 Μορφές αγοράς και κίνητρα παραγωγών

Μετά την δημοσίευση του βιβλίου του Packard (1960), πολλοί ερευνητές έστρεψαν το ενδιαφέρον τους προς την προγραμματισμένη βραχυβιότητα. Οι πρώτες έρευνες πάνω στον τομέα αφορούσαν την προσπάθεια εξαγωγής συμπερασμάτων αναφορικά με το ποια θα είναι η απόφαση ενός παραγωγού για το εάν θα εφαρμόσει ή όχι πρακτικές προγραμματισμένης βραχυβιότητας, ανάλογα με την μορφή της αγοράς στην οποία δραστηριοποιείται.

Σε ένα από τα πρώτα άρθρα στο χώρο, ο Coase (1972) αναφέρει ότι μία επιχείρηση η οποία έχει το μονοπώλιο στην παραγωγή και προώθηση ενός προϊόντος, μπορεί να μην έχει τη δυνατότητα να αποφύγει τιμή ίση με αυτή που θα είχε, εάν ο κλάδος λειτουργούσε υπό συνθήκες ανταγωνισμού. Για να αποφύγει αυτό το σενάριο και να επιτύχει μία μονοπωλιακή τιμή, ο μονοπωλητής μπορεί να αφήσει ένα μέρος της παραγωγής του εκτός αγοράς, να κάνει διμερή σύμβαση με τον εκάστοτε καταναλωτή για ενδεχόμενη επαναγορά στο μέλλον (με σκοπό τη μείωση του ρίσκου από πλευράς του καταναλωτή) ή, αντί να πουλήσει το προϊόν του, να το ενοικιάσει. Ο συγγραφέας όμως αναφέρει ότι κατά βάση ο μονοπωλητής θα αποφασίσει να ακολουθήσει πρακτικές μείωσης της διάρκειας ζωής των προϊόντων του, οι οποίες για τον Coase (1972) πολλές φορές κρίνονται και αναγκαίες, παρά το γεγονός ότι αναγνωρίζει πως και αυτές έχουν σημαντικά κόσθη.

Σε ένα ακόμα από τα πρωτοπόρα άρθρα που δημοσιεύθηκαν πάνω στη θεωρία της προγραμματισμένης βραχυβιότητας, ο Bulow (1986) αναλύει τις αποφάσεις επιχειρήσεων, που λειτουργούν είτε σε μονοπωλιακές είτε σε ολιγοπωλιακές συνθήκες αγοράς, αναφορικά με την ανθεκτικότητα με την οποία θα κατασκευάσουν τα προϊόντα τους, βάσει ορισμένων συνθηκών. Ο συγγραφέας διαρθρώνει ένα υπόδειγμα δύο περιόδων, στο οποίο δείχνει, σε σύγκριση με προγενέστερες του έρευνες, ότι η απόφαση μίας επιχείρησης για μεγιστοποίηση κερδών επηρεάζεται από την απόφαση που έλαβε την προηγούμενη περίοδο.

Στην περίπτωση μίας επιχείρησης η οποία ασκεί μονοπωλιακή δύναμη σε έναν κλάδο, ο συγγραφέας αναφέρει πως η προσπάθεια για τον περιορισμό του κόστους, από την πρώτη στη δεύτερη περίοδο, θα την οδηγήσει να κάνει χρήση πρακτικών προγραμματισμένης βραχυβιότητας και συνεπώς να κατασκευάσει προϊόντα με μειωμένη διάρκεια ζωής. Πολλές φορές, τονίζει ο Bulow (1986), οι επιχειρήσεις αποφασίζουν να αυξήσουν τις χρηματοδοτήσεις τους για έρευνα και ανάπτυξη, ώστε να καταφέρουν να παράγουν τα προϊόντα τους με τρόπο που αυτά θα έχουν όλο και πιο περιορισμένη διάρκεια ζωής, αυξάνοντας την ανάγκη των καταναλωτών για πιο συχνές επαναγορές των ειδών τους.

Επίσης, μία μονοπωλιακή επιχείρηση μπορεί να έχει υψηλό κίνητρο για να κάνει -έστω και σε μικρό βαθμό- χρήση τέτοιων πρακτικών, καθώς μία τέτοια στρατηγική μπορεί να μειώσει το λεγόμενο “πρόβλημα δέσμευσης” γι’ αυτήν. Αυτή η μείωση επιτυγχάνεται επειδή όσο πιο συχνά αναγκάζεται ο καταναλωτής να αγοράσει ξανά το προϊόν, τόσο πιο κοντά έρχονται χρονικά οι περίοδοι παραγωγής για την επιχείρηση και έτσι δε δεσμεύει σε αδράνεια τους παραγωγικούς της πόρους.

Στην περίπτωση ενός ολιγοπωλιακού κλάδου, όπου οι ολιγοπωλητές συμπεριφέρονται ως Cournot, η απόφαση του ενός για το ρυθμό βραχυβιότητας των προϊόντων του, λαμβάνεται υπόψη στη συνάρτηση κερδών του άλλου και συντελεί στην εξακρίβωση του επιπέδου μεγιστοποίησης των κερδών του εκάστοτε ολιγοπωλητή. Στο υπόδειγμα αυτό, μία αύξηση στο ρυθμό βραχυβιότητας για μία επιχείρηση, θα οδηγήσει στη μείωση του ρυθμού βραχυβιότητας των υπολοίπων. Ο Bulow (1986) στο συγκεκριμένο μοντέλο αναφέρει και την περίπτωση όπου μία επιχείρηση είναι αποδέκτης τιμών και ισχυρίζεται ότι τότε αυτή θα τείνει να επιλέγει να παράγει αγαθά με μεγάλα επίπεδα διάρκειας και ανθεκτικότητας. Επιπροσθέτως, εάν οι επιχειρήσεις ενός ολιγοπωλιακού κλάδου ακολουθήσουν ίδια συμπεριφορά ως προς το ρυθμό βραχυβιότητας των προϊόντων τους, αλλά όχι ως προς την τιμή, ο κλάδος θα οδηγηθεί στο να παρουσιάσει αυξημένα κέρδη.

Επανερχόμενος στην περίπτωση ενός μονοπωλιακού κλάδου, ο Waldman (1996), κάνοντας χρήση μαθηματικών υποδειγμάτων, δείχνει ότι μία επιχείρηση, η οποία ασκεί μονοπωλιακή δύναμη στην αγορά προϊόντος, σε μία αγορά διαρκών αγαθών, μπορεί να αυξήσει την ποιότητα του παραγόμενου προϊόντος της, μέσω επενδύσεων σε έρευνα και ανάπτυξη (R&D). Η επιχείρηση θα έχει κίνητρο, υψηλότερο από αυτό της διατήρησης της κοινωνικής ευημερίας, για να δημιουργεί τα προϊόντα της με τρόπο που αυτά θα χρήζουν αντικατάστασης, λόγω της ύπαρξης των νέων και προηγμένων αγαθών. Ο λόγος έγκειται στο γεγονός ότι όταν η επιχείρηση πουλά τα προϊόντα της (δεν τα ενοικιάζει), αντιμετωπίζει πρόβλημα χρονικής ασυνέπειας. Δηλαδή, η επιλογή επενδύσεων σε έρευνα και ανάπτυξη για τη μεγιστοποίηση των κερδών της επιχείρησης μακροχρόνια δε συμπίπτει με τη βραχυχρόνια μεγιστοποίηση των κερδών.

Επίσης, ο Μίαιο (2011), αρχικά, χρησιμοποιεί ένα υπόδειγμα όπου οι καταναλωτές εμφανίζουν διαφορετικά επίπεδα προθυμίας ως προς την αγορά του προϊόντος μίας μονοπωλιακής επιχείρησης, η οποία πουλάει διαρκή αγαθά. Μέσω του υποδείγματος αυτού, ο συγγραφέας δείχνει ότι η επιχείρηση, κάνοντας χρήση πρακτικών προγραμματισμένης

βραχυβιότητας, μπορεί να αυξάνει την κοινωνική ευημερία, παρά την ασυμβατότητα μεταξύ των εκδόσεων του προϊόντος της, λόγω των εξωτερικοτήτων που μπορεί να επικρατούν στην αγορά. Ο συγγραφέας καταλήγει σε αυτό το συμπέρασμα καθώς η διαφορετική θέληση του κάθε καταναλωτή ως προς το ποσό που διατίθεται να δαπανήσει για το προϊόν, οδηγεί τον μονοπωλητή να προσφέρει ποσότητα χαμηλότερη από την κοινωνικά ιδανική. Αυτό οδηγεί την επιχείρηση να ασκήσει στρατηγική παραγωγής βασισμένη στην προγραμματισμένη βραχυβιότητα, δίνοντας πρόσβαση στο προϊόν σε μεγαλύτερο εύρος καταναλωτών, το οποίο συνεπάγεται αυξημένη κοινωνική ευημερία. Στη συνέχεια αναπτύσσει και ένα δεύτερο υπόδειγμα, στο οποίο συμπεριλαμβάνει και τη σχέση μεταξύ ομάδων χρηστών, όπου πλέον η μονοπωλιακή επιχείρηση πουλά μέρη του προϊόντος της σε ξεχωριστές ομάδες χρηστών. Ο συγγραφέας δείχνει ότι ο μονοπωλητής μπορεί να επωφεληθεί από την αλληλεπίδραση (εξωτερικότητες) που δημιουργείται μεταξύ των ομάδων και εν τέλει να αυξήσει τόσο τα κέρδη του, όσο και την κοινωνική ευημερία. Καταλήγοντας επισημαίνει ότι αυτά τα αποτελέσματα εξαρτώνται άμεσα από τις πολιτικές που εφαρμόζει η εκάστοτε επιχείρηση, οπότε και η πρακτική προγραμματισμένης βραχυβιότητας δε θα είναι πάντοτε κοινωνικά ωφέλιμη.

Οι Grout και Park (2005), σε ένα αντίστοιχο με του Bulow (1986) υπόδειγμα, έδειξαν ότι σε συνθήκες ανταγωνισμού, όπου οι καταναλωτές αναμένουν νέες εκδόσεις των προϊόντων, οι επιχειρήσεις θα τείνουν σε μεγάλο βαθμό να κάνουν χρήση πρακτικών προγραμματισμένης βραχυβιότητας.

Η απόφαση για παραγωγή και καινοτομία εξαρτάται από τα κόστη παραγωγής και ανάπτυξης νέων τεχνολογιών. Η κάθε επιχείρηση που παράγει προϊόντα με κύκλο ζωής μακράς διάρκειας θα σταματήσει να καινοτομεί, ή και να παράγει ακόμα, εάν δε μπορεί να καλύψει τα έξοδά της, λόγω χαμηλών εμπορικών συναλλαγών. Οι Fishman et al. (1993) υποστηρίζουν ότι η προγραμματισμένη βραχυβιότητα αποτελεί αναγκαιότητα για τις σύγχρονες επιχειρήσεις. Αναφέρουν ότι χωρίς αυτή δε μπορούν να επιτευχθούν οι αναγκαίες συνθήκες ώστε μία επιχείρηση να καινοτομήσει και εμφανίσει τεχνολογική πρόοδο. Κατ' επέκταση, η μη ακολουθία πρακτικών προγραμματισμένης βραχυβιότητας μπορεί να οδηγήσει σε χαμηλότερους ρυθμούς απασχόλησης και μείωση στους ρυθμούς ανάπτυξης μίας οικονομίας, βάσει των συγγραφέων. Τον χαμηλό ρυθμό αύξησης των πωλήσεων προϊόντων με μακρά διάρκεια ωφέλιμης ζωής αναγνώρισε και ο Guiltinan (2009), ο οποίος αναφέρει ότι αυτός είναι ο βασικός παράγοντας που οδηγεί τις επιχειρήσεις στο να ασκήσουν πρακτικές προγραμματισμένης βραχυβιότητας, ανεξάρτητα από τη μορφή της αγοράς, δηλαδή

ανεξάρτητα από το εάν υπάρχει μονοπώλιο, oligopώλιο, μονοπωλιακός ανταγωνισμός ή πλήρης ανταγωνισμός.

Οι Sasaki και Strausz (2008) δείχνουν ότι τόσο επιχειρήσεις με μονοπωλιακή δύναμη, όσο και επιχειρήσεις σε oligοπωλιακούς κλάδους οι οποίες έχουν σχηματίσει καρτέλ, έχουν κίνητρο για να κατασκευάσουν τα προϊόντα τους με τρόπο που να μειώνει την ωφέλιμη ζωή τους, καθώς αυτό τις οδηγεί σε μακροχρόνια οφέλη.

Επιπροσθέτως, παρατηρώντας τις συμπεριφορές των επιχειρήσεων και στις δύο μορφές αγοράς, βλέπουμε ότι τόσο μία μονοπωλιακή όσο και μία oligοπωλιακή επιχείρηση, αυξάνουν την ωφέλιμη ζωή των προϊόντων τους, ως μία πρακτική που εξυπηρετεί τη μορφή εμποδίου εισόδου στην αγορά για έναν επίδοξο ανταγωνιστή. Όπως επιχειρήσεις, που λειτουργούν σε τέτοιες μορφές αγορές, αλλάζουν τιμολογιακές πολιτικές (πρακτικές “οριακής τιμολόγησης”) για να “πετάξουν” εκτός αγοράς νεοεισερχόμενες στον κλάδο επιχειρήσεις, έτσι άλλες μπορούν να μεταβάλλουν την παραγωγή τους κατασκευάζοντας περισσότερο ανθεκτικά προϊόντα. Ως αντίκτυπο, μία τέτοια πολιτική αναμένεται ότι θα μειώνει τον όγκο πωλήσεων για όλες τις επιχειρήσεις, άρα και της νεοεισερχόμενης επιχείρησης, οδηγώντας την, να λειτουργεί σε επίπεδα κάτω του μέσου κόστους, δηλαδή με ζημίες. Οι ήδη υπάρχουσες επιχειρήσεις σε τέτοιες περιπτώσεις αλλάζουν συμπεριφορά ως προς την μεγιστοποίηση των κερδών τους και ακολουθούν μεγιστοποιητικές συμπεριφορές ως “ηγέτες” (leaders) κατά von Stackelberg. Ο συγγραφέας υποστηρίζει ότι παρόμοια αποτελέσματα έχουμε και σε περιπτώσεις τεχνολογικών μεταβολών.

Ο Bulow (1986), πραγματεύεται και τις επιπτώσεις της προγραμματισμένης βραχυβιότητας όταν η επιχείρηση βρίσκεται ανάμεσα στην επιλογή να πουλήσει τα προϊόντα της και στην επιλογή να τα ενοικιάσει. Σε αυτή την περίπτωση, οι στρατηγικές των επιχειρήσεων διαφέρουν ανάλογα με το εάν λειτουργούν σε κλάδο με μονοπωλιακό καθεστώς και σε κλάδο με oligοπωλιακό καθεστώς. Μία μονοπωλιακή επιχείρηση θα έχει μεγαλύτερο κίνητρο να ενοικιάσει τα προϊόντα της, μειώνοντας έτσι τα κόστη παραγωγής της και συνεπώς, αυξάνοντας το περιθώριο κέρδους της. Στον αντίποδα, μία oligοπωλιακή επιχείρηση θα έχει την τάση να πουλάει περισσότερο απ’ ότι να ενοικιάζει τα προϊόντα της, καθώς αυτό θα της δίνει τη δυνατότητα να εισάγει ανά περιόδους καινούρια προϊόντα στην αγορά, αυξάνοντας έτσι την ανταγωνιστικότητά της απέναντι στους υπόλοιπους oligοπωλητές. Αυτά τα αποτελέσματα επιβεβαιώνονται για τον συγγραφέα μέσω του παραδείγματος των εταιρειών υψηλής τεχνολογίας, IBM και Xerox, για την περίοδο από το 1966 έως και το 1983, οι οποίες

φέρονται να αύξησαν σημαντικά τον λόγο πωλήσεις προς ενοικιάσεις λόγω του αυξημένου μεταξύ τους ανταγωνισμού.

Ο Waldman (1993) αναδεικνύει το γεγονός ότι η προγραμματισμένη βραχυβιότητα μπορεί να προκύψει σε ένα περιβάλλον με δίκτυο εξωτερικότητων. Ως παραδείγματα, πραγματεύεται τις αποφάσεις ενός εκδοτικού οίκου, για προώθηση νέας έκδοσης κάποιου δημοφιλούς -και εν μέρει μονοπωλιακού- επιστημονικού εγχειριδίου και μίας μονοπωλιακής επιχείρησης, η οποία μπορεί να μεταβάλλει την εμφάνιση των προϊόντων που παράγει. Ο συγγραφέας αναφέρει ότι ο εκδοτικός οίκος θα πρέπει να αποφασίσει πόσο συχνά θα προωθεί νέες εκδόσεις του εγχειριδίου και πόσο “συμβατό” θα είναι αυτό με την προηγούμενη έκδοσή του. Δηλαδή, οι αλλαγές θα πρέπει να είναι αρκετά σημαντικές ώστε οι παλαιότερες εκδόσεις να απαξιωθούν από τους φοιτητές, οι οποίοι τις χρειάζονται, αφού δε θα μπορούν να πλέον λάβουν όλες τις απαραίτητες γι’ αυτούς πληροφορίες από τις παλαιότερες εκδόσεις. Στο πλαίσιο αυτό κυμαίνεται και μία μονοπωλιακή επιχείρηση. Όταν ο μονοπωλητής μπορεί να αλλάζει την εμφάνιση των προϊόντων που παράγει, αποκτά ένα υψηλό κίνητρο για να κάνει συχνή χρήση τέτοιων αλλαγών, καθώς οι καταναλωτές θέτουν υψηλότερη αξία στα νέα προϊόντα με καινούριο είδος εμφάνισης.

Σε μία αντίστοιχη έρευνα με του Waldman (1993), ο Iizuka (2007) χρησιμοποίησε δεδομένα από το “Monument Information Resource” (MIR) για αγορά επιστημονικών συγγραμμάτων οικονομικών επιστημών, από το 1996 έως το 2000, συγκεντρώνοντας συνολικά 2.561 παρατηρήσεις. Τα δεδομένα που συνέλεξε κάλυπταν το 46% της αγοράς των πανεπιστημιακών συγγραμμάτων για το 2000. Ο συγγραφέας κατέληξε στο ότι, κρατώντας τους λοιπούς παράγοντες σταθερούς, οι εκδότες επιστημονικών συγγραμμάτων τείνουν να αναθεωρούν πιο συχνά τις εκδόσεις των συγγραμμάτων των οποίων το μερίδιο αγοράς αυξάνεται. Το γεγονός όμως ότι συμπεριλαμβάνει ως καθοριστικό παράγοντα και το χρόνο κατά τον οποίο έλαβε χώρα η τελευταία αναθεώρηση, οδηγεί το συγγραφέα στο συμπέρασμα ότι οι συχνές αναθεωρήσεις δε μπορούν να τοποθετηθούν αποκλειστικά ως αποτέλεσμα μίας πρακτικής προγραμματισμένης βραχυβιότητας. Τέλος, βρίσκει ότι ο ανταγωνισμός φέρεται να μην επηρεάζει τη συχνότητα αναθεωρήσεων στο δείγμα του.

Κατά γενική ομολογία λοιπόν, ανεξάρτητα από τη μορφή της αγοράς στην οποία δραστηριοποιείται η εκάστοτε επιχείρηση, βλέπουμε ότι οι παραγωγοί θα έχουν κίνητρο για τη χρήση πρακτικών προγραμματισμένης βραχυβιότητας, εκτός και εάν προσπαθούν να

προστατευτούν μακροχρόνια από επίδοξους ανταγωνιστές, μειώνοντας έτσι βραχυχρόνια τα περιθώρια κέρδους τους, για να τα μεγιστοποιήσουν μελλοντικά.

3.6 Βραχυγρόνιες και μακρογρόνιες επιδράσεις

Τα αποτελέσματα της εφαρμογής πρακτικών προγραμματισμένης βραχυβιότητας μπορούν να διακριθούν σε βραχυχρόνια και μακροχρόνια (Sherif και Rice, 1986).

Στη βραχυχρόνια περίοδο εμφανίζονται κυρίως τα βασικά πλεονεκτήματα της εφαρμογής της, τα οποία αντιστοιχούν σε μείωση κοστών και αύξηση κερδών. Αυτά τα κέρδη μπορούν, βάσει των Sherif και Rice (1986), να προκύψουν είτε μέσω αύξησης πωλήσεων -από μείωση στα κόστη καταναλωτών- είτε μέσω μείωσης του κόστους παραγωγής. Επιπρόσθετα, η προγραμματισμένη βραχυβιότητα δημιουργεί μία συνεχή ροή παραγωγής και κατανάλωσης, η οποία οδηγεί σε αυξημένη απασχόληση. Τέλος, οι καταναλωτές φέρονται να υποκαθιστούν την ποιότητα και τη διάρκεια ωφέλιμης ζωής με το σχεδιασμό των προϊόντων. Έτσι, η προγραμματισμένη βραχυβιότητα είναι αυτή η οποία μπορεί να δώσει μία μεγαλύτερη ποικιλία προϊόντων, άρα και περισσότερες επιλογές στους καταναλωτές.

Από την άλλη πλευρά, στον μακροχρόνιο ορίζοντα, εμφανίζονται αρνητικές επιπτώσεις της προγραμματισμένης βραχυβιότητας. Αρχικά, οι πρακτικές προγραμματισμένης βραχυβιότητας δε λαμβάνουν υπόψη τους περιβαλλοντικά ζητήματα, όπως την σπανιότητα συγκεκριμένων πόρων οι οποίοι χρησιμοποιούνται αλόγιστα σε παραγωγικές διαδικασίες με σκοπό αποκλειστικά και μόνο το κέρδος της επιχείρησης. Επίσης, μακροχρόνια, οι καταναλωτές εμφανίζονται ζημιωμένοι οικονομικά από τη συνεχή αγορά του ίδιου προϊόντος πολλές φορές, λόγω της μειωμένης ωφέλιμης ζωής. Υποθετικά, τα κόστη αυτά, οι καταναλωτές θα μπορούσαν να τα επενδύσουν στη βιομηχανία, αυξάνοντας και την παραγωγή και την απασχόληση. Ως αποτέλεσμα, αποδυναμώνεται η πίστη των καταναλωτών στην εκάστοτε εταιρεία, εφόσον αναγκάζονται να αντικαταστήσουν ένα συγκεκριμένο προϊόν της πιο συχνά. Τέλος, και η παραγωγή ασφαλών προϊόντων επηρεάζεται και σε μακροχρόνιο ορίζοντα αποτελεί ζημία, τόσο για τους καταναλωτές, όσο και για τους παραγωγούς -οι οποίοι χάνουν έτσι πελάτες και πληρώνουν αποζημιώσεις εξαιτίας της χρήσης πρακτικών προγραμματισμένης βραχυβιότητας.

3.7 Ο ρόλος των καταναλωτών

Το 1970, σε άρθρο του ο Juran αναδεικνύει ότι ήδη από τη δεκαετία του 1960 είχε γίνει αρκετά αισθητή η μαζική αύξηση του καταναλωτισμού στις ΗΠΑ. Ο συγγραφέας αναγνωρίζει ως παράγοντες που συντελούν στην αύξηση αυτή, τη διαφήμιση και προβολή των προϊόντων, τη μικρή διάρκεια ζωής τους (δηλαδή, όπως αναφέρει και ο ίδιος, την προγραμματισμένη βραχυβιότητα) και την αύξηση της ανοχής που φέρεται να δείχνουν οι καταναλωτές προς την ανοδική εμφάνιση ελαττωμάτων σε προϊόντα, με το να συνεχίζουν να τα αγοράζουν επαναλαμβανόμενα και να μην ενδιαφέρονται για την επισκευή τους σε περίπτωση φθοράς. Η διόγκωση όμως του φαινομένου του καταναλωτισμού για το συγγραφέα, σε αντίθεση με μεταγενέστερες έρευνες, δεν είναι αποτέλεσμα της επιρροής των προαναφερθέντων παραγόντων, αλλά της γενικής αύξησης των παραγόμενων προϊόντων και της πληθώρας επιλογών που δίνονται στους καταναλωτές. Δεν πιστεύει ότι η ποιότητα των προϊόντων μειώνεται διαχρονικά, αλλά ότι αυξάνεται, όμως η αύξηση της παραγωγής οδηγεί αναπόφευκτα και στην αύξηση κάποιων ελαττωματικών ή όχι αρκετά ποιοτικών αγαθών. Ο συγγραφέας χαρακτηρίζει αυτή τη συμπεριφορά ως αρνητική για το κοινωνικό σύνολο.

Ο Kotler (1972), εξετάζοντας την καταναλωτική συμπεριφορά των Αμερικανών, αναφέρει ότι η ραγδαία αύξηση των εισοδημάτων τους και οι τεχνολογικές μεταβολές, οδήγησαν σε έναν υπερβολικό καταναλωτισμό, από τη δεκαετία του 1960. Κατά τον συγγραφέα, σε αντίθεση με τον Juran (1970), η αύξηση αυτή κρίνεται ιδιαίτερος θετική, καθώς εκτιμά ότι η διάρκειά της θα είναι μακροχρόνια και θα αποβεί συμφέρουσα και κερδοφόρα για την οικονομία. Μία εκ των σημαντικότερων επιδράσεων της συμπεριφοράς αυτής, αναφέρει ότι είναι το γεγονός πως ο καταναλωτισμός οδηγεί τους καταναλωτές, τους επιχειρηματίες και τις κυβερνήσεις στο να αναζητούν λύσεις σε περίπλοκα προβλήματα στις τεχνολογικά ανεπτυγμένες κοινωνίες. Αυτό κυρίως σημαίνει για τον Kotler ότι οι επιχειρήσεις πρέπει να προσαρμόζουν τις στρατηγικές marketing τους, έτσι ώστε να έχουν ένα συνδυασμό ικανοποίησης, τόσο των βραχυχρόνιων, όσο και των μακροχρόνιων αναγκών των καταναλωτών.

Ο Cooper (2010α) υποστηρίζει ότι και οι καταναλωτές από τη μεριά τους φέρουν μεγάλο μερίδιο ευθύνης, τόσο για τις πρακτικές κατασκευής των προϊόντων με μικρή διάρκεια ζωής, λόγω της συμπεριφοράς τους, όσο και για τις περιβαλλοντικές επιπτώσεις που έχει αυτή η καταναλωτική τους συμπεριφορά. Στην ίδια μελέτη, μας πληροφορεί ότι οι καταναλωτές απαξιώνουν περίπου το ένα τέταρτο με ένα τρίτο των συσκευών που αγοράζουν, προτού αυτές καταστούν μη λειτουργικές. Η αλλαγή της καταναλωτικής συμπεριφοράς είναι

εξαιρετικά δύσκολο να διαφοροποιηθεί σε μεγάλο βαθμό και κατ' επέκταση δεν μπορεί να αποτελέσει εφικτή λύση στο πρόβλημα της μόλυνσης του περιβάλλοντος, στο βραχυχρόνιο τουλάχιστον διάστημα. Αυτό όμως, δεν αποτελεί εμπόδιο για εφαρμογή μέτρων που θα κατευθύνουν τα καταναλωτικά πρότυπα προς αυτήν την κατεύθυνση.

Πληθώρα ερευνών έχει αναδυθεί από τότε, οι οποίες σκοπό έχουν να αναδείξουν το τι αποφάσεις λαμβάνουν οι καταναλωτές αναφορικά με την απαξίωση προϊόντων τους και να τις συνδέσουν με τη θεωρία της προγραμματισμένης βραχυβιότητας.

Αρχικά, ο Cooper (2004) για να ορίσει τα είδη βραχυβιότητας, όπως αναλύθηκαν στην ενότητα 3.2, διενέργησε μία μελέτη 802 ερωτηματολογίων σε νοικοκυριά, σε 180 περιοχές της Μεγάλης Βρετανίας, αναφορικά με τη συμπεριφορά και τις προτιμήσεις των καταναλωτών σε σχέση με τη διάρκεια ζωής προϊόντων. Ο συγγραφέας βρήκε ότι η απόλυτη βραχυβιότητα επηρεάζει λιγότερο την απόφαση ενός νοικοκυριού για να χαρακτηρίσει ένα προϊόν ως πλέον μη χρήσιμο, σε σχέση με τη σχετική βραχυβιότητα. Τα αποτελέσματά του δείχνουν ότι ένα μικρό ποσοστό των προϊόντων χαρακτηρίζονταν ως πλέον μη επιδιορθώσιμα, καθώς κατά βάση τα προϊόντα φέρονται να απαξιώνονται είτε για αισθητικούς λόγους, είτε για λόγους ανάγκης μικρών επιδιορθώσεων. Ο συγγραφέας καταλήγει έτσι στο συμπέρασμα ότι οι τεχνολογικοί, οικονομικοί και ψυχολογικοί παράγοντες βραχυβιότητας θα πρέπει να θεωρούνται εξίσου σημαντικοί για την καθορισμένη από το νοικοκυριό βραχυβιότητα των προϊόντων, με τεχνικούς λόγους που οδηγούν σε βραχυβιότητα.

Στα ευρήματα της έρευνάς του, συμπεριλαμβάνεται και η άποψη των νοικοκυριών αναφορικά με τη διάρκεια ζωής των προϊόντων. Σε γενικές γραμμές, τα νοικοκυριά θεωρούν ότι, λόγω ανάγκης για μείωση κοστών, οι κατασκευαστές κάνουν τα προϊόντα τους λιγότερο ανθεκτικά και γι' αυτό γίνεται πιο συχνή η ανάγκη για αντικατάσταση των προϊόντων.

Πιο συγκεκριμένα, σχετικά με την τεχνολογική βραχυβιότητα, η άποψη των νοικοκυριών αναφορικά με τα προϊόντα που αφορούν αυτήν την κατηγορία φέρεται να μην επηρεάζεται ιδιαίτερα από τη διάρκεια ζωής τους, λόγω του ότι συνήθως αυτά τα προϊόντα παραμένουν λειτουργικά και αφού απαξιωθούν από τους χρήστες τους, ενώ ακόμα και κάποιοι καταναλωτές αποφεύγουν τα μακράς διάρκειας προϊόντα σε ορισμένες περιπτώσεις, υπό το φόβο του ότι θα απαξιωθούν γρήγορα για τεχνολογικούς λόγους.

Τα ευρήματα της έρευνας του Cooper (2004) αναφορικά με την οικονομική βραχυβιότητα, δείχνουν ότι οι καταναλωτές δε σχετίζουν μία υψηλότερη τιμή με μεγαλύτερη διάρκεια ζωής για τα προϊόντα και ότι προϊόντα με υψηλότερες τιμές συνήθως αγοράζονται από υψηλότερα κοινωνικά στρώματα, όπου ο βασικός σκοπός αγοράς αυτών των αγαθών δε φέρεται να είναι η αναζήτηση προϊόντων μεγαλύτερης διάρκειας ζωής, αλλά άλλα ποιοτικά χαρακτηριστικά.

Το δείγμα του συγγραφέα έδωσε διφορούμενες απαντήσεις στο ζήτημα της ψυχολογικής βραχυβιότητας, καθώς κάποιοι καταναλωτές φέρονταν να ενδιαφέρονται αρκετά για τη γνώμη των υπολοίπων και να αντικαθιστούν προϊόντα για λόγους μόδας και προκειμένου να μην γίνουν αποδέκτες κάποιας αρνητικής κριτικής, ενώ άλλοι εμφανίζονται να είναι αδιάφοροι ως προς τέτοια ζητήματα. Η πρώτη ομάδα ατόμων έδινε βαρύτητα στην εμφάνιση του προϊόντος ανάλογη με τη λειτουργικότητά του.

Η van Nes (2010) εξετάζει τη συμπεριφορά των καταναλωτών ως προς τα κίνητρα για αντικατάσταση των προϊόντων τους. Τα βασικά ευρήματά της δείχνουν ότι η αποφυγή συνεχούς απαξίωσης των προϊόντων μπορεί να προέλθει μέσω δυναμικού και ευέλικτου σχεδιασμού των αγαθών, καθώς, παρά τις διαφορές στις προτιμήσεις τους, εν γένει οι καταναλωτές συγκλίνουν στο ότι βασικά κίνητρα αποτελούν η σωστή λειτουργικότητα του προϊόντος και το να συμβαδίζει με την υπάρχουσα τεχνολογία. Συνεπώς, για να επιτευχθεί μείωση της απαξίωσης προϊόντων και επέκταση της διάρκειας ζωής τους θα πρέπει ο σχεδιασμός τους να κινείται γύρω από το να μπορούν να επισκευαστούν και να συντηρηθούν χωρίς μεγάλα κόστη, αλλά και να υπάρχει δυνατότητα αναβάθμισής τους ώστε να εκσυγχρονίζονται.

Η συγγραφέας διεξήγαγε την ανάλυσή της μέσω ερωτηματολογίων, όπου 253 άτομα ανταποκρίθηκαν. Περίπου το 75% των απαντήσεων για το τι προϊόντα αντικαθιστούν οι καταναλωτές αφορούσαν αγαθά ηλεκτρονικών ειδών. Αναφορικά με την κατάσταση των προϊόντων κατά την απόφαση για απαξίωσή τους, το 22% δήλωσε ότι το προϊόν δε δούλευε πλέον, το 36% υποστήριξε ότι μόνο εν μέρει ήταν λειτουργικό και πως τουλάχιστον μία από τις λειτουργίες του δεν ανταποκρίνονταν, ενώ το 42% αποφάσισε να απαξιώσει το εκάστοτε προϊόν παρά το γεγονός ότι η λειτουργικότητά του ήταν ανέπαφη.

Επιπλέον χαρακτηριστικό που επηρεάζει την απόφαση για απαξίωση ενός προϊόντος φέρεται να είναι, βάσει της van Nes (2010), το δέσιμο που αποκτά ένας καταναλωτής με το προϊόν που κατέχει, το οποίο φαίνεται κυρίως να επηρεάζεται από το βαθμό ικανοποίησης που λαμβάνει ο χρήστης κατά τα αρχικά στάδια χρήσης του. Επίσης, καθοριστικό ρόλο φαίνεται

να έχει και η ανάγκη για ύπαρξη του αισθήματος ότι η αντικατάσταση του προϊόντος προέρχεται από πραγματική ανάγκη, καθώς η αντικατάσταση κάποιου προϊόντος το οποίο ακόμα έχει λειτουργική ικανότητα μπορεί να του δημιουργεί ηθικά εμπόδια ως προς την πράξη της μη αλόγιστης σπατάλης χρημάτων.

Αργότερα, ο Echegaray (2015) έκανε χρήση ερωτηματολογίων τα οποία απαντήθηκαν από 806 κατοίκους των 9 μεγαλύτερων πόλεων της Βραζιλίας, σε άτομα ηλικίας μεταξύ 18 και 69 ετών. Σκοπός της έρευνας του ήταν να αποσαφηνίσει την συμπεριφορά και τις απόψεις των καταναλωτών αναφορικά με το πώς αντιμετωπίζουν τη διάρκεια ζωής διάφορων προϊόντων τους. Πιο συγκεκριμένα, ενδιαφέρθηκε για το πόσο διάστημα χρησιμοποιούσαν ένα παρόμοιο προϊόν με κάποιο που χρησιμοποιούσαν κατά τη στιγμή που ερωτήθηκαν και τι αντιλαμβάνονται ως μακρά διάρκεια ζωής και αντοχή για ένα προϊόν. Το κίνητρο πίσω από τη διεξαγωγή αυτής της έρευνας, αποτέλεσε το γεγονός της μεγάλης σύνδεσης που, κατά το συγγραφέα, αποκτά η αύξηση των αποβλήτων ηλεκτρονικών συσκευών. Για το 2015, μας πληροφορεί ότι τα εν λόγω απόβλητα της Βραζιλίας άγγιζαν το ένα εκατομμύριο τόνους και αναμένονταν μέσα στο επόμενο έτος να υπάρξει περαιτέρω αύξηση 20%.

Οι απαντήσεις των ερωτηματολογίων έδειξαν ότι, κατά μέσο όρο, οι Βραζιλιάνοι καταναλωτές κάνουν χρήση των κινητών τους τηλεφώνων για 2,6 έτη μέχρι να τα αντικαταστήσουν, ενώ τα πιο μακράς διάρκειας προϊόντα φέρονται να είναι τα ψυγεία και οι καταψύκτες, με περίπου 6 χρόνια χρήσης, προτού απαξιωθούν. Το 66% των καταναλωτών θεωρεί ότι τα προϊόντα δεν έχουν ικανοποιητική διάρκεια ζωής και ο βαθμός δυσαρέσκειας διαφοροποιείται ανάλογα με το είδος του προϊόντος. Φαίνεται ότι όσο πιο μικρές και εύκολα μετακινήσιμες είναι οι συσκευές, τόσο μικρότερο είναι το αναμενόμενο διάστημα ζωής που αναμένουν οι Βραζιλιάνοι καταναλωτές αναφέρει ο Echegaray. Σε αντίθεση με άλλες έρευνες, ο συγγραφέας βρήκε ότι οι περιβαλλοντικές συνέπειες επιδρούν στο πώς οι καταναλωτές αξιολογούν τη διάρκεια ζωής ενός προϊόντος ως ικανοποιητική, αλλά όχι σε μεγάλο βαθμό. Επίσης, μόνο το 24% των ερωτηθέντων δήλωσε ότι έχει προσπαθήσει να επισκευάσει ελαττωματικές συσκευές, όπου οι πλειοψηφία δήλωσε πως ο βασικός λόγος αποφυγής της επιδιόρθωσης αποτελούσε το κόστος επισκευής.

Τα ευρήματα της έρευνας επιβεβαιώνουν ότι κατά βάση η αντικατάσταση προϊόντων προέρχεται από τεχνικές προγραμματισμένης βραχυβιότητας. Όπως αναφέρει ο συγγραφέας, οι καταναλωτές αποφασίζουν κυρίως να αντικαταστήσουν κάποιο προϊόν τους για λόγους μη τεχνολογικής συμβατότητας ή για λόγους αισθητικής ικανοποίησης.

Τέλος, οι Fels et al. (2016) χρησιμοποιούν αξιολογήσεις χρηστών από την ιστοσελίδα Amazon.de για δύο μάρκες ηλεκτρικών σκουπών και δύο μάρκες κινητών τηλεφώνων. Στην έρευνά τους βρίσκουν ότι μία στις τέσσερις αξιολογήσεις αναφέρονται σε παύση χρήσης του ίδιου του προϊόντος ή παρεμφερούς, η οποία οδήγησε στην αγορά του συγκεκριμένου προϊόντος στο οποίο αντιστοιχεί η αξιολόγηση. Συμπεραίνουν από την ανάλυση των αξιολογήσεων ότι οι βασικοί παράγοντες που οδηγούν στην απαξίωση προϊόντων είναι ψυχολογικής φύσεως, και πιο συγκεκριμένα παράγοντες όπως η εξωτερική εμφάνιση του προϊόντος ή η ικανοποίηση από τη χρήση του, παρά το ότι η λειτουργικότητά του μπορεί να βρίσκεται σε άριστη κατάσταση. Αναφορικά με τη συμπεριφορά των χρηστών, οι συγγραφείς αναφέρουν ότι τόσο οι χρήστες των ηλεκτρικών σκουπών, όσο και των κινητών τηλεφώνων, τείνουν να αλλάζουν μάρκα, όταν θέτουν εκτός λειτουργίας κάποια από αυτές τις συσκευές τους, στην επόμενη αγορά τους. Βέβαια, οι συγγραφείς τονίζουν ότι εάν η διάρκεια ζωής του εκάστοτε προϊόντος ξεπεράσει ένα σημαντικό διάστημα, οι καταναλωτές τείνουν να δίνουν περισσότερη σημασία στην αντοχή του προϊόντος, πάρα στο γεγονός ότι έπαψε να τους είναι χρήσιμο. Ειδικότερα, κατέληξαν στο ότι το 27,2% των χρηστών κινητών τηλεφώνων και το 18,8% των χρηστών ηλεκτρικών σκουπών, αρνούνται να αγοράσουν ξανά την ίδια μάρκα προϊόντος από τη στιγμή του αυτό τίθεται εκτός λειτουργίας.

3.8 Περιβάλλον και βραχυβιότητα

Οι αποφάσεις των επιχειρήσεων για εφαρμογή πρακτικών προγραμματισμένης βραχυβιότητας, πέρα από τα προβλήματα που δημιουργούν στους καταναλωτές με τις επαναλαμβανόμενες αγορές προϊόντων, δημιουργούν τεράστια περιβαλλοντικά προβλήματα, λόγω του μεγάλου όγκου αποβλήτων που δημιουργείται από τα απαξιωμένα προϊόντα και όλων των πόρων που καταναλώνονται αλόγιστα στην παραγωγή όλων και περισσότερων προϊόντων.

Όμως οι παραγωγοί δεν είναι οι μόνοι υπαίτιοι για αυτή τη μεγάλη καταστροφή που συντελείται με την εναπόθεση αποβλήτων στο περιβάλλον. Ο ολοένα και αυξανόμενος καταναλωτισμός, σε συνδυασμό με το πόσο εύκολα οι χρήστες απαξιώνουν τα προϊόντα τους και η μη συνειδητοποίηση των πράξεών τους, οδηγεί μεγάλες ποσότητες προϊόντων, τα οποία έχουν πεταχτεί, σε περιοχές του κόσμου, οι οποίες γίνονται “σκουπιδότοποι”. Βασικοί

αποδέκτες όλων αυτών των αποβλήτων είναι κυρίως χώρες της Αφρικής, αλλά οι επιπτώσεις της απαξίωσης επηρεάζουν ολόκληρο τον πλανήτη. Αρκετές μελέτες επιδιώκουν να αναδείξουν τη σημαντικότητα της συμβολής των καταναλωτών σε αυτό το ζήτημα.

Σύμφωνα με τον Cooper (2010α), παρά τις βελτιώσεις σε περιβαλλοντικές πολιτικές, όπως την πιο αποτελεσματική ανακύκλωση προϊόντων, η χρήση ενεργειακών πόρων έχει παραμείνει σε σταθερά επίπεδα. Ο καταναλωτισμός αυξάνεται σε χώρες όπως η Κίνα και η Ινδία, όπου οι καταναλωτές αρχίζουν να υιοθετούν καταναλωτικά πρότυπα δυτικών χωρών. Οι τεράστιοι πληθυσμοί τους, όπως και ο υπόλοιπος κόσμος, συμβάλλουν στην αύξηση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων αυτού του καταναλωτικού κύματος. Ο αυξημένος καταναλωτισμός επηρεάζει την κλιματική αλλαγή μέσω της μεγάλης χρήσης άνθρακα που απαιτείται για την παραγωγή βιομηχανικών προϊόντων αλλά και μέσω της μεγάλης συσσώρευσης αποβλήτων από προϊόντα τα οποία οι καταναλωτές απαξιώνουν εξαιτίας της προγραμματισμένης βραχυβιότητας (Cooper, 2010α; Park, 2010). Ο βασικός λόγος για το συγγραφέα, αναφορικά με την ελάττωση των πρακτικών προγραμματισμένης βραχυβιότητας, είναι η αντιμετώπιση των περιβαλλοντικών δυσχερειών που δημιουργεί. Ωστόσο, τονίζει ότι και οικονομικά οφέλη μπορούν να ανακύψουν, λόγω της υψηλότερης ανταποδοτικότητας που θα έχει το αντίτιμο που θα καταβάλλουν οι καταναλωτές για τα προϊόντα, αλλά και των θέσεων εργασίας που μπορούν να προκύψουν στον τομέα επισκευών και συντηρήσεων ως συνέπεια της μη απαξίωσης ελαττωματικών προϊόντων τα οποία καθίστανται επιδιορθώσιμα.

Τα αποτελέσματα της έρευνας του Cooper (2004), τα οποία αναφέρθηκαν στην προηγούμενη ενότητα, αναδεικνύουν σημαντικά ζητήματα αναφορικά με την επίδραση που έχει αυτή η καταναλωτική συμπεριφορά στο περιβάλλον. Περίπου το 75% των ερωτηθέντων δήλωσαν ότι τους απασχολεί σε μεγάλο βαθμό το ζήτημα της βραχυβιότητας. Τα περισσότερα νοικοκυριά που δήλωναν ότι έχουν περιβαλλοντική συνείδηση κατά βάση αναζητούν πληροφορίες αναφορικά με τη διάρκεια ζωής των προϊόντων, γεγονός που υποδεικνύει ότι υπάρχει από μεριάς των καταναλωτών κάποια αρχική ευσυνειδησία για τις περιβαλλοντικές επιπτώσεις των επιλογών τους. Παρ' όλα αυτά, τα στοιχεία δείχνουν ότι υπάρχουν σε ανησυχητικό βαθμό, αυξητικοί ρυθμοί στα απόβλητα που παράγονται από τα νοικοκυριά, με τα απόβλητα συσκευών να καταλαμβάνουν ένα σημαντικό ποσοστό του συνόλου.

Η Valor (2008) αναλύει το εάν οι καταναλωτές έχουν τη δυνατότητα να κάνουν υπεύθυνες αγορές και να επιβραβεύουν έτσι τις εταιρείες που ασκούν πρακτικές εταιρικής κοινωνικής ευθύνης. Βάσει της ανάλυσής της, υπάρχει απόσταση ανάμεσα στις προθέσεις των

καταναλωτών και στις πράξεις τους, όσον αφορά στις καταναλωτικές τους συνήθειες, ενώ άλλοι τείνουν να δείχνουν ενδιαφέρον μόνο για συγκεκριμένες μορφές προβλημάτων που χρήζουν υπεύθυνων καταναλωτικών προτύπων. Εξετάζοντας το συγκεκριμένο φαινόμενο από τη σκοπιά της προγραμματισμένης βραχυβιότητας, το γεγονός ότι οι καταναλωτές δε λαμβάνουν -σε μεγάλο βαθμό- υπόψη τους τις περιβαλλοντικές επιπτώσεις αυτών των πρακτικών, “τιμωρώντας” τις επιχειρήσεις που εφαρμόζουν τέτοιες πρακτικές, διογκώνει το πρόβλημα και υποβαθμίζει την αξία των προσπαθειών επιχειρήσεων για συμμόρφωση με περιβαλλοντικούς και ηθικούς κανόνες ως προς τους καταναλωτές και το κοινωνικό σύνολο.

Επίσης, η Bossuet (2014) ασχολείται με το ζήτημα της περιβαλλοντικής επίπτωσης που έχει η συχνή απαξίωση ηλεκτρονικών συσκευών από τους καταναλωτές. Αναφέρει ότι, κατά μέσο όρο, κάθε 18 μήνες οι καταναλωτές, κυρίως για λόγους μόδας και επιθυμίας απόκτησης της πιο πρόσφατης τεχνολογίας, αποφασίζουν να απαξιώσουν τα κινητά τους τηλέφωνα, δηλαδή στο ένα τρίτο της ωφέλιμης ζωής τους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα κατά τη συγγραφέα αποτελεί η περίπτωση της Apple, η οποία ως στρατηγική έχει να προωθεί στην αγορά κάθε χρόνο μία νέα έκδοση του iPhone, η οποία θα αναγκάζει τους καταναλωτές να χαρακτηρίζουν την προηγούμενη ως παλαιομοδίτικη, ή ακόμα και άχρηστη πλέον. Κατά την πρώτη ημέρα κυκλοφορίας της τέταρτης έκδοσης του iPhone, οι πωλήσεις του έφτασαν τα 1,5 εκατομμύρια συσκευές. Η συγγραφέας αναφέρει πως οι περιβαλλοντικές επιπτώσεις, τόσο από την κατασκευή όλων αυτών των προϊόντων, όσο και ο υψηλός ρυθμός αντικατάστασης των συσκευών, που οδηγεί σε μαζικότερη παραγωγή, είναι τεράστιες. Κατά τη διάρκεια της κατασκευής τους, οι συσκευές αυτές απαιτούν χρήση ενέργειας, χημικών προϊόντων και μεγάλες ποσότητες νερού. Για τη χρήση τους, απαιτούνται σημαντικά έργα υποδομών. Τέλος, αφού απαξιωθούν από τον χρήστη τους, καταλήγουν σε μεγάλους όγκους σκουπιδιών τα οποία εκκρίνουν τοξικά απόβλητα.

Χαρακτηριστικά δεδομένα παρέχει και ο Park (2010), ο οποίος αναφέρει πως εκτιμάται ότι 20 με 50 εκατομμύρια μετρικοί τόνοι ηλεκτρικών και ηλεκτρονικών αποβλήτων δημιουργούνται ετήσια. Περίπου 14 με 20 εκατομμύρια ηλεκτρονικοί υπολογιστές στις Η.Π.Α. απαξιώνονται επίσης ετήσια, πολλοί από τους οποίους είναι ακόμα λειτουργικοί. Από τα περίπου 15 εκατομμύρια κινητά τηλέφωνα που απαξιώνονται ετησίως στο Ηνωμένο Βασίλειο, μόλις το 4% εν τέλει ανακυκλώνεται. Επίσης, μέσα σε οκτώ έτη, από το 1997 στο 2005, η ωφέλιμη ζωή των ηλεκτρονικών υπολογιστών μειώθηκε κατά μέσο όρο από τα έξι στα δύο χρόνια. Οι εκτιμήσεις για το μέλλον δείχνουν ότι αυτά τα νούμερα αναμένεται να αυξηθούν όλο και περισσότερο.

Τέλος, και ο Guiltinan (2009) πραγματεύεται τις επιπτώσεις της απαξίωσης προϊόντων στο περιβάλλον. Ο συγγραφέας αναφέρει ότι υπάρχει ένας τεράστιος όγκος αποβλήτων που δημιουργείται ετησίως, λόγω του ότι οι καταναλωτές πετάνε παλιές ηλεκτρικές και ηλεκτρονικές συσκευές και αυτό οδηγεί στη μόλυνση του περιβάλλοντος. Αυτά κυρίως μεταφέρονται προς χώρες του τρίτου κόσμου, όπου οι συνθήκες εργασίας είναι άκρως ανθυγιεινές και επικίνδυνες για τους εκεί εργαζομένους. Κατά τον συγγραφέα, δύο είναι τα κύρια ζητήματα που οδηγούν σε αυτά τα περιβαλλοντικά προβλήματα. Πρώτον, η αρκετά συχνή αντικατάσταση προϊόντων και η ανάπτυξη συνεχώς νέων προϊόντων από επιχειρήσεις, με σκοπό τη διατήρηση ανταγωνιστικής θέσης στην αγορά. Δεύτερον, το γεγονός ότι η δυνατότητα ανακύκλωσης νέων προϊόντων επαφίεται αποκλειστικά στα υλικά που έχουν χρησιμοποιηθεί στο σχεδιασμό και στην κατασκευή τους.

3.9 Η ηθική διάσταση της βραχυβιότητας

Από ηθικής απόψεως, η βιβλιογραφία κατά κύριο λόγο κατακρίνει τις πρακτικές προγραμματισμένης βραχυβιότητας. Όσον αφορά στους παραγωγούς, η χρήση αυτών των πρακτικών θεωρείται ανήθικη καθώς, θεωρείται, πως εξαπατούν έτσι τους καταναλωτές, αφού δεν τους δίνουν πλήρη πληροφόρηση για τη διάρκεια ζωής των προϊόντων που αυτοί πρόκειται να προμηθευτούν (Juran, 1970).

Οι Pineda και Salmoral (2017) αναλύουν την στρατηγική εφαρμογής προγραμματισμένης βραχυβιότητας των επιχειρήσεων σε ένα πλαίσιο ηθικής. Οι συγγραφείς αναφέρουν ότι οι πρακτικές προγραμματισμένης βραχυβιότητας δεν είναι εύκολα αναγνωρίσιμες από τους καταναλωτές, κυρίως λόγω του τρόπου ζωής και της πληθώρας επιχειρήσεων που προσφέρουν παρόμοια προϊόντα. Ο τελευταίος λόγος, όπως υποστηρίζουν, είναι μία συχνή δικαιολογία από μεριάς των επιχειρήσεων για το ότι οι πρακτικές αυτές δεν πρέπει να κατακρίνονται, καθώς αποτελούν μία προσπάθεια για να ανταπεξέλθουν οι επιχειρήσεις στον έντονο ανταγωνισμό.

Εξαιτίας του γεγονότος ότι η ηθική διάσταση των πρακτικών προγραμματισμένης βραχυβιότητας δεν είναι σαφώς ορισμένη, δίνεται στις επιχειρήσεις η δυνατότητα να τις εφαρμόζουν με μεγαλύτερη ευκολία.

Όσον αφορά την ηθική διάσταση από μεριάς των καταναλωτών, η βιβλιογραφία αναφέρεται κυρίως στην περιβαλλοντική διάσταση των επιλογών τους. Η υπέρμετρη και αλόγιστη κατανάλωση φέρεται να οδηγεί, όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως, σε ολοένα και μεγαλύτερους όγκους αποβλήτων, δυσχεραίνοντας την κατάσταση του περιβάλλοντος.

Βάσει του Aladeojebi (2013), η συμπεριφορά των καταναλωτών στις μέρες μας είναι μη ηθική. Ο λόγος έγκειται στο γεγονός ότι η απαξίωση των προϊόντων δημιουργεί σοβαρές περιβαλλοντικές επιπτώσεις, αλλά και οι αγορές στις οποίες προβαίνουν οι καταναλωτές, έχουν ως σκοπό αποκλειστικά το ατομικό τους όφελος αγνοώντας το αρκετά μεγαλύτερο κοινωνικό κόστος.

Τέλος, υπάρχει και η οπτική στο συγκεκριμένο ζήτημα, από θρησκευτικής απόψεως. Πολλές θρησκείες προωθούν συμπεριφορές εγκράτειας προς τους πιστούς, γεγονός που ο υπερκαταναλωτισμός ο οποίος επικρατεί, υπονομεύει. Σε ορισμένες θρησκείες, εμπλέκεται έτσι και το ζήτημα της μόλυνσης και καταστροφής του περιβάλλοντος από τέτοιες συμπεριφορές.

3.10 Παραδείγματα προγραμματισμένης βραχυβιότητας

Στην ενότητα αυτή παρουσιάζονται τέσσερα γνωστά παραδείγματα μεγάλων εταιρειών, οι οποίες αποφάσισαν να ακολουθήσουν πρακτικές προγραμματισμένης βραχυβιότητας, με σκοπό να αναδειχθούν οι διάφορες μέθοδοι που ακολουθούνται και τα κίνητρα των εταιρειών αυτών.

3.10.1 Η περίπτωση της GENERAL MOTORS

Στη δεκαετία του 1920, η General Motors προσπαθούσε να αντιγράψει τη στρατηγική της Ford προκειμένου να κατασκευάσει παρόμοιας αξιοπιστίας αυτοκίνητα και να φτάσει σε αντίστοιχα ποσοστά πωλήσεων στον κλάδο της αυτοκινητοβιομηχανίας. Μετά από αρκετές αποτυχημένες προσπάθειες, η στρατηγική της General Motors άλλαξε και η εταιρεία άρχισε να στοχεύει στην εμφάνιση και το design των αυτοκινήτων της, διατηρώντας χαμηλότερη ποιότητα κατασκευής σε σχέση με τα αντίστοιχα προϊόντα της Ford. Η στρατηγική αυτή

οδήγησε τις πωλήσεις της General Motors σε αρκετά υψηλά επίπεδα, ξεπερνώντας εν τέλει αυτά της Ford. Οι Pineda και Salmoral (2017) μας πληροφορούν ότι έκτοτε ουκ ολίγες εταιρείες προσπάθησαν να επικεντρωθούν σε μία από τις δύο δραστηριότητες, είτε επίτευξης υψηλής ποιότητας είτε ποθητής αισθητικής, η οποία να προσφέρει την αίσθηση του μοντέρνου, όπου πολλές πέτυχαν, αλλά και πολλές απέτυχαν. Επίσης, οι εταιρείες αυτές προσπαθούν ακόμα και σήμερα, σε πολλές περιπτώσεις, να εισάγουν τεχνολογίες οι οποίες για να ενσωματωθούν σε παλαιότερα μοντέλα το κόστος είναι τόσο υψηλό ώστε να είναι ασύμφορη η ενσωμάτωσή τους και να εμφανίζεται ως προτιμότερη λύση, η απαξίωση του αυτοκινήτου που διαθέτουν και η αντικατάστασή του με ένα νεότερο. Μία τέτοιας μορφής τεχνολογία αποτέλεσε ο αερόσακος.

3.10.2 Η περίπτωση της DUPONT

Ένα άλλο παράδειγμα αποτελεί η εταιρεία DuPont, στις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής, η οποία τη δεκαετία του 1930 ξεκίνησε την παραγωγή νάιλον καλσόν. Ο γυναικείος πληθυσμός δεν υποδέχθηκε με ικανοποίηση το συγκεκριμένο προϊόν αρχικά, λόγω της χαμηλής του ποιότητας. Μετά τη συνεργασία της εταιρείας με τον αμερικανικό στρατό, στα πλαίσια του δευτέρου παγκοσμίου πολέμου, η DuPont κατάφερε να δημιουργήσει αρκετά ανθεκτικά νάιλον καλσόν, από την τεχνογνωσία που υιοθέτησε μέσω των στρατιωτικών κατασκευών και λόγω της μεγάλης τεχνολογικής προόδου που επιτεύχθηκε εκείνο το διάστημα. Η αρκετά δυνατή σύνθεσή τους όμως οδήγησε την DuPont, όπως και άλλες εταιρείες που είχαν εισέλθει στον κλάδο παραγωγής καλσόν, να ανησυχεί για το ότι σταδιακά οι πωλήσεις της θα μειώνονταν όλο και περισσότερο, αφού οι καταναλώτριες δε θα είχαν ανάγκη να αποκτήσουν σε τακτά χρονικά διαστήματα το προϊόν. Σταδιακά η ποιότητα κατασκευής των νάιλον καλσόν μειώθηκε αρκετά. Η DuPont, όπως και οι ανταγωνιστικές ως προς αυτήν επιχειρήσεις, δέχθηκαν μεγάλη πίεση και κριτική από το κοινό για την μεγάλη υποβάθμιση της ποιότητας των προϊόντων τους, αλλά οι εταιρείες αυτές προστάτευσαν της πρακτικές τους, υποστηρίζοντας ότι αυτή η μείωση, οφείλονταν στο γεγονός ότι τα καλσόν έγιναν πιο διαφανή, κάτι το οποίο οι καταναλώτριες τους επιζητούσαν σαν χαρακτηριστικό για τα προϊόντα τους. Στη σημερινή εποχή, η μικρής διάρκειας ωφέλιμη ζωή των συγκεκριμένων προϊόντων έχει γίνει αποδεκτή και θεωρούνται προϊόντα χαμηλής αξίας τα οποία εύκολα μπορούν να απαξιωθούν από τις καταναλώτριες, καθώς είναι μη επιδιορθώσιμα (Pineda και Salmoral, 2017).

3.10.3 Η περίπτωση της JOHNSON & JOHNSON

Το 1974 οι εταιρείες των Stan McDonald, Clayton Jensen and Norman Hagfors ενεπλάκησαν σε δικαστική διαμάχη με την Johnson & Johnson αναφορικά με μία κοινή τους εταιρεία, τη Stimtech, την οποία είχαν πουλήσει στην Johnson & Johnson. Η εταιρεία αυτή φέρεται να είχε ένα αρκετά καινοτόμο προϊόν, το οποίο ήταν μία αναλγητική συσκευή που τροφοδοτούνταν από εξωτερικές μπαταρίες και είχε καλώδια τα οποία συνδέονταν με το σημείο του σώματος το οποίο βρίσκονταν σε πόνο. Η λειτουργία αυτής της συσκευής ήταν ότι οδηγούσε σιγά σιγά προς την σταδιακή εξαφάνιση του πόνου. Οι κατήγοροι της Johnson & Johnson υποστήριζαν λοιπόν ότι η εταιρεία έκανε χρήση της μονοπωλιακής της δύναμης, ώστε να εξαγοράσει την εταιρεία τους και να αποκρύψει την τεχνολογία αυτή, η οποία, εάν προωθούνταν στην αγορά, θα μπορούσε να δημιουργήσει τεράστια προβλήματα και ζημιές στο φαρμακευτικό κλάδο, στον οποίο συμμετείχε. Οι Pineda και Salmoral (2017) αναφέρουν ότι αυτού του είδους οι πρακτικές προγραμματισμένης βραχυβιότητας δεν είναι εύκολα ορατές, αλλά μόνο όταν η ανάλυσή τους γίνει εις βάθος. Η Johnson & Johnson υποστήριξε ότι η πρακτική της δεν είχε σκοπούς περιορισμού του ανταγωνισμού, αλλά ότι δεν μπορούσε να προωθήσει το προϊόν καθώς δεν υπήρχε αγορά για αυτό και έτσι δεν ήταν συμφέρουσα η προώθηση. Η εταιρεία ισχυρίστηκε έτσι ότι απλά ανέμενε την κατάλληλη στιγμή για να διοχετεύσει στην αγορά την εν λόγω συσκευή. Η απόφαση των δικαστηρίων δεν την δικαίωσε όμως και έτσι η Johnson & Johnson φάνηκε πως προσπάθησε να αποκρύψει καινοτόμο τεχνολογία με σκοπό την εξυπηρέτηση των συμφερόντων του φαρμακευτικού κλάδου.

3.10.4 Η περίπτωση της APPLE COMPUTER, INC.

Κλείνοντας την αναφορά σε παραδείγματα εφαρμογής της προγραμματισμένης βραχυβιότητας, αξίζει να αναφερθεί η περίπτωση της Apple Computer, Inc. Η Apple αποτελεί μία ιδιάζουσα περίπτωση αναφορικά με τις πρακτικές προγραμματισμένης βραχυβιότητας που ακολουθεί. Συγκεκριμένα, είναι μία εταιρεία η οποία έχει συνδυάσει με έναν ιδιαιτέρως πολύπλοκο τρόπο τα διάφορα είδη προγραμματισμένης βραχυβιότητας (Pineda και Salmoral, 2017).

Βάσει της Bossuet (2014), από τη στιγμή που η Apple έβγαλε το πρώτο της iPhone, μέσα σε τέσσερα χρόνια είχε φτάσει ήδη στην τέταρτη έκδοση της σειράς των κινητών iPhone. Οι πωλήσεις του iPhone 4G handset έφτασαν τα 1,5 εκατομμύρια κομμάτια στην πρώτη ημέρα κυκλοφορίας του, συγκεντρώνοντας μέχρι το 2014 μερίδιο της τάξεως του 40% στην αγορά των smartphones. Παρόμοια αποτελέσματα είχαν την ίδια περίοδο και οι πωλήσεις του iPad, οι οποίες άγγιξαν τα 300.000 κομμάτια στην πρώτη ημέρα κυκλοφορίας του. Η Apple πέρα από πρακτικές, όπως αυτή των συχνών αναβαθμίσεων των μοντέλων της και του design τους, ακολουθεί και πρακτικές μείωσης και σταδιακής υποβάθμισης της λειτουργικότητας των προϊόντων της, με σκοπό οι καταναλωτές να οδηγούνται στο να τα απαξιώνουν σε σύντομο χρονικό διάστημα και να τα αντικαθιστούν με καινούρια.

Όπως αναφέρουν οι Pineda και Salmoral (2017), μεγάλες διαμάχες, οι οποίες προχώρησαν σε δικαστικό επίπεδο, προέκυψαν μεταξύ της Apple και πολλών καταναλωτών της για τις μπαταρίες λιθίου των πρώτων τριών γενεών iPod που είχε εκδώσει, από το 2001 έως και το 2003. Οι μπαταρίες που χρησιμοποιούσε φέρονται να είχαν διάρκεια έως και 18 μήνες και τα επιχειρήματα των καταναλωτών κατά της εταιρείας ήταν ότι πρώτον, δεν αναγράφονταν πουθενά η ωφέλιμη ζωή της και δεύτερον, ότι η μπαταρία σταδιακά χαλούσε, με αποτέλεσμα να μη μπορεί να τροφοδοτηθεί σωστά. Εν τέλει, η Apple κατέληξε στο να κάνει προτάσεις για συμβιβασμό, για αντικατάσταση των μπαταριών, με κάποιο κόστος. Η Apple κάνει χρήση και μίας επίσης ιδιαίτερης τεχνοτροπίας αναφορικά με την κατασκευή των προϊόντων της, η οποία δεν έχει δημιουργήσει νομικές διαμάχες αντίστοιχες με των iPods. Από το 2009, οι συσκευές της συναρμολογούνται με ενός ειδικού τύπου βίδες, οι οποίες παρέχονται και μπορούν να ανοιχθούν μόνο από την ίδια την Apple. Η πρακτική αυτή θεωρείται ότι στοχεύει στο να εμποδίσει τους χρήστες των προϊόντων της εταιρείας από το να επιδιορθώνουν τα ελαττωματικά προϊόντα χωρίς τη διαμεσολάβηση της ίδιας της Apple. Επίσης, η Apple έκανε μη συμβατούς τους φορτιστές και τα καλώδια σύνδεσης μεταξύ νέων και παλαιότερων iPod και iPhone συσκευών. Η κίνηση αυτή συνδυάστηκε με σημαντικές αισθητικές αλλαγές, όπως και μείωση βάρους, με αποτέλεσμα να περάσει σχεδόν απαρατήρητη η αλλαγή στη συμβατότητα μεταξύ των μοντέλων. Τέλος, μία άλλη τεχνική η οποία έχει φέρει την Apple αντιμέτωπη με τη δικαιοσύνη, είναι η ανανέωση συστήματος του λογισμικού της. Ο τρόπος με τον οποίο είναι δομημένο το λογισμικό της Apple, οδηγεί παλαιότερα μοντέλα να αρχίζουν σταδιακά να χάνουν αξιοπιστία στην απόδοσή τους και έτσι να γίνονται όλα και πιο αργά. Αυτό προκαλεί και δυσχέρεια στο χρήστη, αλλά και τον ωθεί στην αντικατάσταση της

συσκευής, λόγω της μειωμένης απόδοσης, η οποία συνδέεται με κυρίως μη ανταπόκριση εφαρμογών και “πάγωμα” του συστήματος.

3.11 Τρόποι αντιμετώπισης προγραμματισμένης βραχυβιότητας

Η ανωτέρω ανάλυση παρουσίασε τις αδυναμίες και τα κίνητρα που οδηγούν σε πρακτικές προγραμματισμένης βραχυβιότητας. Η διεθνής βιβλιογραφία προσπαθεί να δώσει και λύσεις στο πρόβλημα της αλόγιστης σπατάλης των πόρων και της μόλυνσης του περιβάλλοντος, αλλά και στην συνεχώς μειούμενη διάρκεια ωφέλιμης ζωής, που παρατηρείται κυρίως σε προϊόντα υψηλής τεχνολογίας.

Κατά τον Cooper (2010α), οι κυβερνήσεις είναι αυτές, οι οποίες έχουν την υποχρέωση να ακολουθήσουν ένα εναλλακτικό μοντέλο ανάπτυξης, το λεγόμενο “κυκλικό” υπόδειγμα, σε σχέση με το ισχύον “γραμμικό” υπόδειγμα ανάπτυξης. Στο γραμμικό υπόδειγμα, γίνεται η υπόθεση ότι η ενέργεια, οι ανανεώσιμοι πόροι αλλά και τα επίπεδα μόλυνσης που μπορεί να ανεχθεί ο πλανήτης, είναι απεριόριστα. Η άποψη αυτή όμως, δεν ισχύει στην πραγματικότητα και αυτό αποτελεί στοιχείο που δεν συγκαταλέγεται στις υποθέσεις του κυκλικού υποδείγματος, στο οποίο υποστηρίζεται ότι πρέπει να γίνεται ελαχιστοποίηση της χρήσης των πόρων αυτών. Συνεχίζοντας, ο συγγραφέας τονίζει ότι, οι κυβερνήσεις χρησιμοποιούν τη βελτίωση στις πρακτικές ανακύκλωσης ως έναν δείκτη που δείχνει την αύξηση στην αποτελεσματικότητα των περιβαλλοντικών τους πολιτικών. Ωστόσο, υπάρχουν και οι απόψεις που ισχυρίζονται, ότι, η ανακύκλωση προϊόντων δεν έχει μόνο θετικές, αλλά και αρνητικές επιπτώσεις στο περιβάλλον και ως εκ τούτου η χρήση του δείκτη αυτού μπορεί να χαρακτηριστεί ως μεροληπτική. Συνεπώς, το συμπέρασμα του συγγραφέα είναι ότι, μία πολιτική που βασίζεται στην ανακύκλωση δεν είναι βιώσιμη, αλλά ότι χρειάζονται στρατηγικές που θα συμπεριλαμβάνουν μεγαλύτερη διάρκεια ωφέλιμης ζωής για τα παραγόμενα προϊόντα.

Επίσης, ο Cooper (2010β) αναλύει το ρόλο των κυβερνήσεων στην επίτευξη αύξησης της ωφέλιμης ζωής προϊόντων και προτείνει να εφαρμοστούν πολιτικές που θα μπορούσαν να οδηγήσουν στα επιθυμητά αποτελέσματα. Για τον συγγραφέα, δε θα ήταν δίκαιο να καταλογιστούν στις κυβερνήσεις οι ανεπάρκειες στον έλεγχο της ποιότητας των προϊόντων, αναφορικά με την ανθεκτικότητά τους, όμως πιστεύει ότι μπορούν να επηρεάσουν σε μεγάλο

βαθμό. Αρχικά, προτείνει τη θέσπιση ποιοτικών ελέγχων σε βιομηχανικά προϊόντα, όπου θα έπρεπε να εμφανίζουν μία ελάχιστη διάρκεια ζωής. Η χρήση υψηλότερης φορολογίας για οικολογικά ζητήματα, θα αύξανε ταυτόχρονα και τα κόστη ενέργειας και φυσικών πόρων, καθιστώντας περισσότερο αναγκαίο τον παράγοντα του περιβάλλοντος στον σχεδιασμό των προϊόντων αυτών. Στο τομέα του λιανικού εμπορίου, ο συγγραφέας προτείνει την υποχρεωτική θέσπιση ετικετών σε όλα τα προϊόντα, στις οποίες θα πρέπει να αναγράφεται η πραγματική διάρκεια ζωής του προϊόντος. Επίσης, η νομοθεσία θα έπρεπε να είναι ευνοϊκότερη ως προς τις επιχειρήσεις που προσφέρουν τέτοιου είδους υπηρεσίες για τα προϊόντα τους και αφού πραγματοποιηθεί η πώλησή τους προς τους καταναλωτές. Για παράδειγμα θα μπορούσε να εφαρμοστεί μηδενική ή ιδιαίτερος χαμηλή φορολόγηση για τις επιχειρήσεις που προσφέρουν υπηρεσίες επισκευής και αναβάθμισης των προϊόντων τους. Το ίδιο μέτρο προτείνει και για επιχειρήσεις οι οποίες δραστηριοποιούνται αποκλειστικά στην παροχή υπηρεσιών προς υπάρχοντες χρήστες προϊόντων, προϋποθέτοντας ότι οι επισκευές θα κυμαίνονταν σε σταθερά επίπεδα τιμών. Τέλος, ο συγγραφέας προτείνει την εισαγωγή ενός φόρου “απαξίωσης”, ο οποίος ουσιαστικά θα έχει ως σκοπό την ώθηση των καταναλωτών είτε στο να επαναχρησιμοποιούν είτε στο να ανακυκλώνουν τα προϊόντα τους.

Αντίστοιχα με τον Cooper (2010α; 2010β), ο Burns (2010) προτρέπει να εφαρμοστούν πολιτικές οι οποίες, παρά την ύπαρξη προγραμματισμένης βραχυβιότητας, θα οδηγήσουν σε βελτίωση των κατασκευών μηχανών -όπως τα αυτοκίνητα- σε πλαίσια πιο φιλικά ως προς το περιβάλλον, στηριζόμενος στο ότι οι διαθέσιμοι πόροι είναι περιορισμένοι.

Η Valor (2008) αναφέρει ότι σημαντικό ρόλο διαδραματίζει η έλλειψη πληροφόρησης των καταναλωτών, αναφορικά με τις περιβαλλοντικές επιπτώσεις των καταναλωτικών τους επιλογών. Το πρώτο μέτρο αντιμετώπισης του προβλήματος που προτείνει, αφορά στην βελτίωση της πληροφόρησής τους. Αντίστοιχα, μπορούμε να συμπεράνουμε, εάν εξειδικεύσουμε στην προγραμματισμένη βραχυβιότητα, ότι, αυξάνοντας την πληροφόρηση των καταναλωτών αναφορικά με τα πραγματικά επίπεδα ωφέλιμης ζωής των προϊόντων που καταναλώνουν και τις περιβαλλοντικές συνέπειες της συχνής απαξίωσης προϊόντων, οι επιπτώσεις στο περιβάλλον αναμένεται ότι θα μειώνονταν σημαντικά. Επίσης, η συγγραφέας προτείνει ότι η συμμετοχή του κράτους μπορεί να ωθήσει τους καταναλωτές σε ορθότερες επιλογές, προσφέροντας καλύτερα πρότυπα κατανάλωσης μέσω αναγνώρισης περιβαλλοντικών και άλλων παραγόντων στις καταναλωτικές τους δραστηριότητες.

Ως κυρίαρχο παράγοντα που μπορεί να αντιστρέψει τις αρνητικές συνέπειες, αναφέρει και αυτή την κυβέρνηση, η οποία θεωρεί ότι είναι υπεύθυνη για τη θέσπιση νόμων και οριοθέτηση των δράσεων των επιχειρήσεων, ώστε αυτές να μην έχουν τη δυνατότητα να εξαπατήσουν τους καταναλωτές και να λειτουργούν έτσι σε περισσότερο διαφανή πλαίσια.

Στη μελέτη του ο Guiltinan (2009) δείχνει ότι υπάρχει δυνατότητα να αναπτυχθούν πρακτικές σχεδιασμού προϊόντων, οι οποίες να έχουν μειωμένη επίδραση στο περιβάλλον, αλλά προβλέπει ότι η επιχειρηματική πραγματικότητα θα περιορίζει αρκετά αυτές τις πρακτικές. Καταλήγει ότι η έλλειψη κατανόησης της συμπεριφοράς του καταναλωτή και η απαξίωση προϊόντων με μεγάλη διάρκεια ζωής, μπορεί να δώσει νέες προοπτικές ανάπτυξης στον τομέα του marketing.

Η Bossuet (2014) χρησιμοποιεί το μοντέλο 3R (Reduce – Reuse - Recycle) προσθέτοντας και ένα τέταρτο R (Reconfigure), για την επίτευξη μείωσης των αποβλήτων. Το πρώτο μέρος της θεωρίας των 3R (Reduce) αναφέρεται στην ανάγκη για μείωση της χρήσης χημικών προϊόντων, της ενέργειας και των υδάτων στο στάδιο της κατασκευής των προϊόντων, το οποίο έχει κάποιον αντίκτυπο όσον αφορά στη μείωση των κοστών παραγωγής. Κατά το στάδιο της χρήσης, η συγγραφέας αναφέρει ότι, η μείωση στην κατανάλωση ενέργειας προέρχεται μέσω αύξησης της διάρκειας ζωής των προϊόντων, δηλαδή με στρατηγικές παραγωγής αντίθετες ως προς την προγραμματισμένη βραχυβιότητα. Το δεύτερο μέρος της θεωρίας (Reuse) στηρίζεται πάνω στη λογική της αντικατάστασης παλαιότερης τεχνολογίας προϊόντων, ως αλυσίδα, χρησιμοποιώντας ως παράδειγμα τους μικροεπεξεργαστές. Δηλαδή, με την εισαγωγή νέων προϊόντων, αυτά θα έπρεπε να αντικαθιστούν τα πιο πρόσφατα εισηγμένα, αυτά θα έπρεπε να αντικαταστήσουν με τη σειρά τους τα προϊόντα που χρησιμοποιούνται ακόμα και είχαν παραχθεί ακριβώς πριν από αυτά κ.ο.κ.. Το πρόβλημα με αυτή τη μορφή εκ νέου χρήσης των προϊόντων είναι ότι πολλά είναι εξειδικευμένα και δεν μπορούν να αντικαταστήσουν μία προγενέστερη έκδοσή τους. Τέλος, στο τρίτο μέρος της θεωρίας (Recycle), η Bossuet αναφέρει πως η ανακύκλωση ηλεκτρονικών προϊόντων είναι δύσκολη, αλλά υπάρχει δυνατότητα προόδου στο συγκεκριμένο τομέα. Η συνεισφορά της Bossuet έγκειται στην εισαγωγή ενός τέταρτου R (Reconfigure), όπου σε αυτό το μέρος της θεωρίας εισάγει την έννοια του επαναπρογραμματισμού των συσκευών, με σκοπό την αναβάθμισή τους, ώστε να μπορούν να συνεχίσουν να χρησιμοποιούνται οι ίδιες συσκευές, αλλά με πιο σύγχρονα χαρακτηριστικά.

Τέλος, ένας τρόπος αντιμετώπισης, που αναφέρει ο Park (2010), είναι ο οικολογικά φιλικός σχεδιασμός προϊόντων υψηλής τεχνολογίας. Ένα σημαντικό χαρακτηριστικό τους είναι η ευκολία αναβάθμισής τους, το οποίο αποτελεί κύριο παράγοντα για την επέκταση της διάρκειας ζωής τους, προτού απαξιωθούν από το χρήστη τους. Επίσης, καθώς η αισθητική είναι ένας παράγοντας ο οποίος επηρεάζει την άποψη του χρήστη για το προϊόν του, η βελτίωση του σχεδιασμού και της ανθεκτικότητάς του μπορεί να παρατείνει τη ζωή ενός προϊόντος, καθώς η αλλοίωση της εμφάνισής τους συχνά αποτελεί λόγο για την απαξίωσή του. Άλλη μία εναλλακτική πρόταση αποτελεί η χρήση οδηγών, οι οποίοι να καθοδηγούν τον καταναλωτή σε πρακτικές αναβάθμισης ή/και επισκευής και συντήρησης των προϊόντων του, καθώς η απόφασή του δε θα ήταν ξεκάθαρο προς το ποια κατεύθυνση θα κινούνταν όταν παρουσιάζονταν το δίλημμα της απαξίωσης ή μη του προϊόντος. Συνεχίζοντας, ο Park (2010) αναφέρει και την περίπτωση συμπληρωματικών προϊόντων, τα οποία μπορούν να βοηθήσουν στο να επεκταθεί η διάρκεια ζωής των αρχικών. Χαρακτηριστικό παράδειγμα, όπως σχολιάζει, είναι η χρήση αποκωδικοποιητών για τη μετάβαση από την αναλογική στην ψηφιακή τηλεόραση. Τέλος, ένα κλασικό παράδειγμα επέκτασης της διάρκειας ζωής ενός προϊόντος, παρέχει η ύπαρξη αγορών στις οποίες πωλούνται χρησιμοποιημένα αγαθά (second-hand markets). Με τη διάδοση της τεχνολογίας και του διαδικτύου, η άνοδος τέτοιου είδους αγορών έγινε πιο εύκολη και πιο δημοφιλής, όπως για παράδειγμα πολυσύχναστες διεθνείς πλατφόρμες σαν το “eBay”.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

ΑΠΟΑΝΑΠΤΥΞΗ

4.1. Το κίνημα της αποανάπτυξης

Ζούμε σε μια εποχή όπου η έννοια της ανάπτυξης είναι ταυτισμένη με την οικονομική μεγέθυνση. Η ανάπτυξη προβάλλεται ως η μόνη διέξοδος από την παγκόσμια οικονομική κρίση αλλά και ως επείγουσα διαδικασία για επαναφορά στην πρόοδο. Η μεγέθυνση της οικονομικής δραστηριότητας παρουσιάζεται ως λύση που θα μας οδηγήσει ξανά στην ευημερία της προηγούμενης περιόδου, αλλά και ως απαραίτητος παράγοντας που θα εξασφαλίσει την περαιτέρω ενδυνάμωση και ισχυροποίηση της οικονομίας.

Ωστόσο, η υπερβολική προσήλωση στην ανάπτυξη σε συνδυασμό με την κατάσταση στασιμότητας που διανύουμε, την φτωχοποίηση ενός σημαντικού μέρους του πληθυσμού, τις αυξανόμενες κοινωνικοοικονομικές ανισότητες αλλά και τις τεράστιες οικολογικές καταστροφές, οδηγεί κάποιες πλευρές στον επαναπροσδιορισμό της έννοιας αυτής. Έτσι εμφανίζεται το κίνημα της αποανάπτυξης που υποστηρίζει ότι η αιτία όλων αυτών των προβλημάτων είναι η υπερβολική και ανεξέλεγκτη ανάπτυξη. Στο πλαίσιο αυτό γίνεται προσπάθεια μέσα από έρευνες και μελέτες για απομάκρυνση από τη λογική της αυξημένης παραγωγικότητας και συνεπώς του υπέρμετρου καταναλωτισμού και της διαρκούς οικονομικής ανάπτυξης, ως άτομα και ως σύνολο. Στον αντίποδα προτείνεται μια κοινωνία περιβαλλοντικά πιο βιώσιμη και κοινωνικά δίκαιη, που θα βασίζεται σε ένα διαφορετικό σύστημα αξιών.

Σύμφωνα με τον Garcia (2012), τις τελευταίες τέσσερις δεκαετίες, η απάντηση στην προειδοποίηση για υπέρβαση των δυνατοτήτων του περιβάλλοντος να αντέξει την υπέρμετρη ανάπτυξη, αναστέλλεται επανειλημμένως, αναβάλλεται πάντοτε σε μεταγενέστερο χρόνο και μετατρέπεται κατ'επανάληψη σε αντικείμενο ενός αβέβαιου μέλλοντος. Το πρόβλημα είναι ότι υπάρχουν ήδη σημάδια του αναγγελθέντος μέλλοντος. . . “έχουμε υπερβεί ήδη τα όρια του πλανήτη ή πρόκειται να τα υπερβούμε αναπόφευκτα.” . . . όλο και περισσότερα σημάδια υπάρχουν, με περισσότερες λεπτομέρειες και πιο αλληλένδετα. Η άποψη της αποανάπτυξης συνδέεται συνήθως με τη δήλωση ότι τα βέλτιστα διαθέσιμα στοιχεία για τη σχέση μεταξύ της φυσικής κλίμακας της κοινωνίας και της ικανότητας ανάκτησης του πλανήτη, για την αναπόφευκτη διάχυση των αναντικατάστατων πόρων, για την κατάσταση των

οικοσυστημάτων και για την ευελιξία να αντισταθμιστούν λάθη, δείχνουν ότι βρισκόμαστε ήδη σε κατάσταση υπέρβασης. Ή ότι μια τέτοια κατάσταση είναι τόσο επικείμενη που θα ήταν καλύτερα να την προβλέψουμε για να κάνουμε τα αποτελέσματά της λιγότερο απαράδεκτα.

4.2. Η έννοια της αποανάπτυξης

Η αποανάπτυξη (degrowth) ή απομεγέθυνση είναι η κυριολεκτική μετάφραση της γαλλικής λέξης «décroissance» που σημαίνει μείωση (Demaria et al., 2013, p.191). Ξεκίνησε από τους ακτιβιστές το 2001 ως πρόκληση για την ανάπτυξη και μετατράπηκε σε έναν όρο που προκαλεί μια αμφιλεγόμενη κοινωνική συζήτηση. Εμφανίζεται στην αρχή του 21ου αιώνα ως σχέδιο εθελοντικής συρρίκνωσης της παραγωγής και της κατανάλωσης με στόχο την κοινωνική και οικολογική βιωσιμότητα. Γρήγορα έγινε ένα σύνθημα κατά της οικονομικής ανάπτυξης και αναπτύχθηκε σε ένα κοινωνικό κίνημα. Η ιδέα της «κοινωνικά βιώσιμης αποανάπτυξης», γεννήθηκε ως πρόταση για ριζικές αλλαγές. Σε αυτό το πλαίσιο, η αποανάπτυξη είναι μια προσπάθεια επαναπροσδιορισμού της συζήτησης για τον πολύ αναγκαίο κοινωνικο-οικολογικό μετασχηματισμό και αμφισβητεί τη συναφή πίστη στην οικονομική ανάπτυξη ως επιθυμητή πορεία στις πολιτικές ατζέντες (Demaria et al., 2013).

Η γαλλική προσέγγιση της απο-ανάπτυξης έχει σημαντικές ιστορικές πνευματικές ρίζες. Αρχίζοντας στα μέσα της δεκαετίας του 1930 σε μια κοινωνία που αντιμετώπιζε το τραύμα του Πρώτου Παγκόσμιου Πολέμου και την οικονομική κρίση του 1929, ο Jacques Ellul και ο Bernard Charbonneau δημοσίευσαν ένα μανιφέστο στο οποίο επέκριναν τον νεωτερισμό και ζητούσαν μια «επανάσταση πολιτισμού» (Troude-Chastenet, 1998). Στο περιοδικό *Small is Beautiful*, ο Charbonneau (1969) καταγγέλλει αυτό που ονομάζει «γιγαντισμό» (δηλαδή την μεγάλη πόλη, το μεγάλο εργοστάσιο, τη συσσώρευση κεφαλαίου, την ανάπτυξη της διαφήμισης και της γραφειοκρατίας κλπ.) και τη δύναμη της τεχνικής ως κλειδί του νεωτερισμού.

Στη βάση της οικολογικής και κοινωνικής καταστροφής και της επιδίωξης της ανάπτυξης με κάθε κόστος, προβάλλει η έννοια της αποανάπτυξης ως ένα εννοιολογικό και ιδεολογικό όπλο. Οι υποστηρικτές της επιδιώκουν να αμφισβητήσουν τη φυσικότητα, την υποτιθέμενη αναπόφευκτη και επιθυμητή ανάπτυξη. Αντιτίθενται στην ιδεολογία της ανάπτυξης και

προσφέρουν την αποδυνάμωση ως ένα όπλο ικανό να αποχρωματίσει τη συλλογική φαντασία και να οδηγήσει σε απαλλαγή από την τυραννία της ανάπτυξης (Fournier, 2008).

Σύμφωνα με τον Latouche (2004), και καθώς η συζήτηση για οικονομική συρρίκνωση ή μείωση, εξαπλώνεται στα μέσα μαζικής ενημέρωσης, η αποανάπτυξη δεν είναι έννοια. Είναι απλώς ένας όρος που δημιουργήθηκε από ριζοσπαστικούς κριτικούς της θεωρίας της ανάπτυξης για να απελευθερώσει όλους από την οικονομική ορθότητα που εμποδίζει να προταθούν εναλλακτικά προγράμματα για την πολιτική μετά την ανάπτυξη. Στην πραγματικότητα η αποανάπτυξη δεν είναι ένα συγκεκριμένο έργο, αλλά μια λέξη-κλειδί. Η κοινωνία είναι προσηλωμένη στη σκέψη που κυριαρχείται από την προοδευτική οικονομική ανάπτυξη. Η ιδέα του “στενέματος” στην κοινωνία είναι απλώς ένας τρόπος για να προκαλέσει τη σκέψη για εναλλακτικές λύσεις.

Η αποανάπτυξη μπορεί γενικά να οριστεί ως “συλλογική και συνειδητή διαδικασία που στοχεύει στη δίκαιη μείωση της συνολικής παραγωγικής ικανότητας και κατανάλωσης και του ρόλου των αγορών και των εμπορικών ανταλλαγών ως παράγοντα κεντρικής οργάνωσης των ανθρώπινων ζώων” (Schneider et al., 2010, p.512).

4.3. Λόγοι που επιβάλλουν την αποανάπτυξη

Στα τέλη της δεκαετίας του 1980, το μοντέλο αειφόρου ανάπτυξης προέκυψε για να παράσχει ένα πλαίσιο μέσω του οποίου θα μπορούσαν να εναρμονιστούν η οικονομική ανάπτυξη, η κοινωνική πρόνοια και η προστασία του περιβάλλοντος. Ωστόσο, περισσότερο από 30 χρόνια αργότερα, μπορούμε να ισχυριστούμε ότι μια τέτοια εναρμόνιση έχει αποδειχθεί αδύνατη (Asara et al., 2015).

Οι Steffen et al., (2015) αναφέρουν ότι η αλλαγή του κλίματος, οι επιπτώσεις στην ακεραιότητα της βιόσφαιρας, η αλλαγή του χερσαίου συστήματος και οι αλλοιωμένες βιοχημικές ροές, αποτελούν ένδειξη ότι οι ανθρώπινες δραστηριότητες οδηγούν τη Γη σε μια νέα κατάσταση ανισορροπίας. Παράλληλα, η συγκέντρωση του πλούτου και η ανισότητα έχουν αυξηθεί, ιδιαίτερα κατά τα τελευταία 50 χρόνια (Piketty, 2014). Το 2008, η κατάρρευση μεγάλων χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων παρεμποδίστηκε από την δημόσια αποπληρωμή ιδιωτικών τραπεζών και σήμερα οι χαμηλοί ρυθμοί ανάπτυξης είναι πιθανό να αποτελέσουν πρότυπο στην οικονομική ανάπτυξη των ώριμων οικονομιών. Επομένως, οι

τρεις πυλώνες της αειφορίας (περιβάλλον, κοινωνία και οικονομία) απειλούνται ταυτόχρονα από μια αλληλένδετη κρίση (Asara et al., 2015).

Σύμφωνα με τον Trainer (2012) η πρόσφατη εμφάνιση του κινήματος της αποανάπτυξης ήταν αξιοσημείωτη και εμπνευσμένη. Ωστόσο, φαίνεται ότι πολλοί δεν αναγνωρίζουν τις τεράστιες και ριζικές συνέπειες της έννοιας της αποανάπτυξης. Η φύση και το μέγεθος του παγκόσμιου προβλήματος αειφορίας είναι τέτοια, ώστε δεν μπορούν να υπάρξουν ικανοποιητικά αποτελέσματα χωρίς να αντικατασταθούν πολλές από τις θεμελιώδεις δομές και τα συστήματα της καταναλωτικής-καπιταλιστικής κοινωνίας. Το κεντρικό θέμα της μετάβασης σε μια αειφόρο και δίκαιη κοινωνία είναι ότι υπάρχει μία ισχυρή, αναπόφευκτη λογική που συνδέει την ανάλυση «ορίων στην ανάπτυξη» της παγκόσμιας κατάστασης, τη μορφή που πρέπει να έχει μια ικανοποιητική εναλλακτική κοινωνία, και την θεωρία μετάβασης και την πρακτική. Με βάση τους υποστηρικτές της αποανάπτυξης, η συνειδητοποίηση του μεγέθους και της φύσης της παγκόσμιας δυσλειτουργίας, οδηγεί στην φανερή διαπίστωση, ότι μια ικανοποιητική κοινωνία πρέπει να είναι κάποιας απλούστερης μορφής, με επίκεντρο την απόλαυση του μη πλούσιου τρόπου ζωής μέσα σε μικρές και αυτόρκες τοπικές οικονομίες υπό τοπικό συμμετοχικό έλεγχο και μη καθοδηγούμενες από τις δυνάμεις της αγοράς.

Υπάρχουν τρεις βασικές γραμμές επιχειρημάτων για την απόρριψη και την αντικατάσταση της καταναλωτικής-καπιταλιστικής κοινωνίας. Ο πρώτος έχει να κάνει με τη μη βιωσιμότητά της, ο δεύτερος με την αδικία του παγκόσμιου οικονομικού συστήματος και την απαράδεκτη ηθική και ο τρίτος να με την επιδείνωση της συνοχής και της ποιότητας ζωής (Trainer, 2012).

4.3.1.Βιωσιμότητα

Η θεμελιώδης αιτία των οικολογικών προβλημάτων, συμπεριλαμβανομένης της καταστροφής του περιβάλλοντος, της στέρησης και της υπανάπτυξης του Τρίτου Κόσμου, της εξάντλησης των πόρων, των συγκρούσεων και της κοινωνικής συνοχής, είναι η υπερπαραγωγή και η υπερκατανάλωση. Αρκετοί πόροι είναι ήδη σπάνιοι, συμπεριλαμβανομένων των υδάτων, της γης, της θάλασσας και ορισμένων ορυκτών. Το πετρέλαιο και το φυσικό αέριο πιθανόν να βρίσκονται σε πτώση σύντομα και να μην είναι διαθέσιμα κατά το δεύτερο μισό του αιώνα. Η προμήθεια άνθρακα θα μπορούσε να κορυφωθεί μέσα στις επόμενες τρεις δεκαετίες. Το πιο

ισχυρό επιχείρημα έχει να κάνει με το πρόβλημα του θερμοκηπίου. Στο εγγύς μέλλον είναι πιθανό να συμφωνηθεί ότι για να σταματήσουμε την αύξηση της περιεκτικότητας σε άνθρακα της ατμόσφαιρας σε επικίνδυνα επίπεδα, πρέπει να εξαλείψουμε εντελώς τις εκπομπές CO₂ μέχρι το 2050. Τα στοιχεία αυτά καθιστούν σαφές ότι τα πλούσια σε παγκόσμια ύλη "πρότυπα διαβίωσης" είναι έντονα μη βιώσιμα, πολύ πέρα από τα επίπεδα που μπορούν να διατηρηθούν για μεγάλο χρονικό διάστημα ή να εξαπλωθούν σε όλους τους ανθρώπους. Δεν είμαστε μόνο κάπως πέρα από βιώσιμα επίπεδα κατανάλωσης πόρων, έχουμε ήδη υπερβεί κατά πολύ τα ανεκτά όρια. Το μέγεθος της υπέρβασης απαιτεί τεράστιες μειώσεις που δεν μπορούν να γίνουν εντός της καπιταλιστικής κοινωνίας των καταναλωτών (Trainer, 2012).

4.3.2. Η μεγάλη αδικία του παγκόσμιου οικονομικού συστήματος

Στα παραπάνω σημεία που σχετίζονται με τη βιωσιμότητα, πρέπει να προσθέσουμε την ακραία αδικία της οικονομίας του πλανήτη. Διαθέτει τους περισσότερους πόρους στον κόσμο για τον εμπλουτισμό των εταιρειών και εκείνων που έχουν την οικονομική δυνατότητα να καταναλώνουν. Προωθεί τις οικονομίες και τους πόρους του Τρίτου Κόσμου στις απαιτήσεις του πλούσιου κόσμου. Εξασφαλίζει ότι οι πόροι δεν αφιερώνονται πρωτίστως στην άμεση βελτίωση της ζωής της φτωχής πλειοψηφίας του κόσμου. Ακόμη πιο σημαντικό είναι πως, η αγορά, εξασφαλίζει ότι η ανάπτυξη που θα πραγματοποιηθεί, θα είναι προς το συμφέρον της ανάπτυξης των πλουσίων. Τα παραπάνω στοιχεία καθιστούν σαφές ότι τα πλούσια παγκόσμια επίπεδα διαβίωσης δεν θα ήταν εφικτά απομακρυσμένα, εάν οι πλούσιες χώρες δεν διεκδικούσαν πολύ περισσότερο από το δίκαιο μερίδιο των παγκόσμιων πόρων τους, συμπεριλαμβανομένων πολλών πόρων των φτωχών χωρών. Σε μια ικανοποιητική παγκόσμια οικονομία, οι πλούσιες χώρες θα πρέπει να περάσουν σε κάτι σαν το δίκαιο μερίδιό τους σε παγκόσμιο επίπεδο πόρων, που θα ήταν ένα μικρό ποσοστό των ποσοτήτων που λαμβάνουν τώρα. Προσθέτοντας το γεγονός ότι η διαθεσιμότητα των πόρων είναι πιθανό να μειωθεί σοβαρά στο εγγύς μέλλον, είναι αυτονόητο το συμπέρασμα ότι μια ικανοποιητική κοινωνία μπορεί να είναι μόνο οριζόμενη σε επίπεδο κατά κεφαλήν κατανάλωσης πόρων που είναι ένα μικρό κλάσμα αυτών που καταναλώνουν οι πλούσιες χώρες σήμερα (Trainer, 2012).

Σύμφωνα με τον Dobson (2003), η αποανάπτυξη δεν θεωρεί δεδομένη την «απλή βιωσιμότητα». Αντ' αυτού σκοπιάει και διερευνά τρόπους για να κάνει τη

δικαιοσύνη και τη βιωσιμότητα συμβατές. Μια κοινή υπόθεση μεταξύ των οικονομολόγων είναι ότι μόνο η οικονομική ανάπτυξη μπορεί να βελτιώσει τις συνθήκες διαβίωσης των φτωχών ανθρώπων στον πλανήτη. Δεδομένης της αντιφατικής αδυναμίας της εθελοντικής μείωσης του εισοδήματος και της αναδιανομής, η μόνη στρατηγική αντιμετώπισης της φτώχειας είναι η οικονομική ανάπτυξη, η οποία θα διασφαλίσει ότι οι μικρές πτώσεις του πλούτου τελικά θα υποχωρήσουν στους φτωχούς (Demaria et al., 2013).

4.3.3.Επιδείνωση της κοινωνικής συνοχής και της ποιότητας ζωής

Σύμφωνα με τον Trainer (2012) η καταναλωτική κοινωνία υφίσταται μακροπρόθεσμη επιδείνωση του κοινωνικού δεσμού. Πολλές ενδείξεις διάσπασης, όπως η κατάχρηση ναρκωτικών και αλκοόλ, η οικογενειακή σταθερότητα, οι διατροφικές διαταραχές και ιδιαίτερα το άγχος και η κατάθλιψη, αυξάνονται. Η ανισότητα μεγαλώνει και οι διάφοροι κοινωνικοί δείκτες, όπως το “κοινωνικό κεφάλαιο” και η “βιώσιμη οικονομική ευημερία” μειώνονται. Οι τάσεις αυτές οφείλονται κυρίως στις προτεραιότητες που οδηγούν σε ανταγωνιστικές, ατομικιστικές και άπληστες οικονομίες της αγοράς.

4.4. Στρατηγικές αποανάπτυξης

Με βάση το άρθρο του van den Bergh (2011), προτείνονται πέντε (5) στρατηγικές αποανάπτυξης από άποψης περιβαλλοντικής αποτελεσματικότητας και κοινωνικοπολιτικής σκοπιμότητας που αναλύονται ως εξής:

4.4.1. Αρνητική Αύξηση του ΑΕΠ

Η πρώτη στρατηγική για την επίτευξη της αποανάπτυξης προσπαθεί να προκαλέσει αρνητική αύξηση ή μείωση του ΑΕΠ (Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν).

Το κίνητρο για αυτήν την προσέγγιση είναι ότι δεν μπορούμε να εμπιστευόμαστε τον δείκτη του ΑΕΠ ως μέσο που αποτυπώνει και καταγράφει αποτελεσματικά την κοινωνική πρόνοια.

Αυτό συμβαίνει για διάφορους λόγους. **Πρώτον**, το ΑΕΠ είναι πραγματικά μια εκτίμηση του κόστους, όχι των οφελών και των δραστηριοτήτων της αγοράς που συνδέονται με την κοινωνία, ενώ αποκλείει εντελώς άτυπες ή μη εμπορικές δραστηριότητες. **Δεύτερον**, η οικονομική θεωρία επικεντρώνεται πάντα στην κοινωνική ευημερία ως κοινωνικό στόχο και την κάνει να μην προσφέρει καμία στήριξη για το ΑΕΠ ως μέτρο κοινωνικής ευημερίας. **Τρίτον**, σύμφωνα με μερικές μελέτες ευτυχίας ή υποκειμενικής ευημερίας, μεταξύ 1950 και 1980 η αύξηση της μέσης καλής διαβίωσης παρέμεινε στάσιμη και μάλιστα αντιστρατεύτηκε σε αρνητική τάση στις περισσότερες οικονομικά αναπτυγμένες χώρες, παρά τον σταθερό ρυθμό αύξησης του ΑΕΠ (Layard, 2005). **Τέταρτον**, πολλοί παράγοντες επηρεάζουν την ατομική ευημερία ή την ευτυχία. Παράλληλα με την ανάγκη για βασικά αγαθά και υπηρεσίες, συμπεριλαμβάνονται το σχετικά σταθερό εισόδημα, η πρόοδος κοινωνικής θέσης και η αποτελεσματική προσαρμογή στις φυσικές και οικονομικές αλλαγές. Ως αποτέλεσμα, είναι απίθανο ότι η συσσώρευση των ατομικών εισοδημάτων, που αντιπροσωπεύονται από το ΑΕΠ, θα αποδώσει έναν ισχυρό δείκτη κοινωνικής ευημερίας. **Πέμπτον**, μια σημαντική υποκατηγορία μη δαπανηρών επιπτώσεων της ανάπτυξης σχετίζεται με τη χρήση των φυσικών πόρων και του περιβάλλοντος, πράγμα που σημαίνει ότι οι επιπτώσεις της στον τομέα της ευημερίας δεν καταγράφονται από το ΑΕΠ (van den Bergh et al., 2012).

Με βάση την ερμηνεία της αρνητικής αύξησης ή μείωσης του ΑΕΠ, η τρέχουσα οικονομική και χρηματοπιστωτική κρίση που συνδέεται με την μικρότερη αύξηση του ΑΕΠ ή ακόμα και μείωση του ΑΕΠ θεωρείται χρήσιμη για το περιβάλλον (Martínez-Alier et al., 2010). Αλλά αυτό το συμπέρασμα είναι δύσκολο να εφαρμοστεί γενικά. Η άμεση, βραχυπρόθεσμη επίδραση της μείωσης του ρυθμού αύξησης του ΑΕΠ μπορεί να είναι, για παράδειγμα, λιγότερες εκπομπές διοξειδίου του άνθρακα καθώς η συνολική παραγωγή μειώνεται. Ωστόσο, η μακροπρόθεσμη επίδραση είναι αβέβαιη, καθώς η αποδυνάμωση του ΑΕΠ μπορεί να οδηγήσει τις επενδύσεις σε νέες τεχνολογίες, ανανεώσιμες πηγές ενέργειας και σχετική έρευνα, γεγονός που μπορεί να συντελέσει σε αύξηση των μελλοντικών εκπομπών διοξειδίου του άνθρακα. Ακόμα και το βραχυπρόθεσμο αποτέλεσμα είναι αβέβαιο, καθώς η παραγωγή κατά τη διάρκεια μιας περιόδου κρίσης μπορεί να μετατοπιστεί σε φθηνότερες, πιο δύσκολες τεχνικές και επιπλέον, τόσο οι κυβερνήσεις όσο και οι επιχειρήσεις ενδέχεται να αποδίδουν λιγότερη προσοχή στις περιβαλλοντικές πτυχές. Η αποκλιμάκωση του ΑΕΠ μεταφράζεται σε ένα αμβλύ μέσο περιβαλλοντικής πολιτικής που αντιστρέφει την αιτιότητα μεταξύ πολιτικής και ανάπτυξης. Αντί να τίθενται πρώτα στόχοι πολιτικής που θα επιφέρουν την αποανάπτυξη σαν συνέπεια, εφαρμόζεται αρχικά η στρατηγική της αποανάπτυξης ελπίζοντας ότι θα

φάνουν τα ευεργετικά αποτελέσματα στο περιβάλλον. Ωστόσο, αυτό δεν μπορεί να εγγυηθεί μια πολύ εστιασμένη και αποτελεσματική προσέγγιση για τη μείωση της περιβαλλοντικής πίεσης. Ακόμα χειρότερα, η αποανάπτυξη μπορεί να αποδειχθεί επιβλαβής. Στην πραγματικότητα, η αποανάπτυξη μπορεί να είναι αποτέλεσμα της μικρότερης παραγωγής με περισσότερες εισροές, συμπεριλαμβανομένων περισσότερων πόρων, ενέργειας, ρύπανσης και σπατάλης. Με άλλα λόγια, η αποανάπτυξη δεν αποτελεί επαρκή προϋπόθεση για τη μείωση της περιβαλλοντικής πίεσης (van den Bergh, 2011).

4.4.2. Μείωση της κατανάλωσης

Η δεύτερη στρατηγική της αποανάπτυξης υποστηρίζει την προσπάθεια για μείωση της ποσότητας κατανάλωσης, όποια και αν είναι η μονάδα μέτρησή της.

Όσον αφορά την πλευρά της κατανάλωσης, είναι γνωστό ότι η καταναλωτική κοινωνία αποτελεί τον απόγονο του σκεπτικού της αγοράς και της οικονομίας της ανάπτυξης. Οι μέσες τάξεις στο Βορρά λειτουργούν σήμερα υπό συνθήκες όχι πολύ διαφορετικές από εκείνες του 19ου αιώνα όσον αφορά τις πραγματικές (μη επίσημες) ώρες εργασίας, και ακόμη χειρότερες από την άποψη του άγχους, προκειμένου να «απολαύσουν» τα οφέλη του καταναλωτισμού. Για τον λόγο αυτό μπορούν να υποφέρουν μια βαρετή και αγχωτική δουλειά που για πολλούς αποτελεί το μόνο νόημα της ζωής τους. Από την άλλη πλευρά, οι χαμηλότερες κοινωνικές ομάδες υφίστανται όμοιες, αν όχι χειρότερες, συνθήκες εργασίας, όχι μόνο για την κάλυψη των βασικών αναγκών τους, αλλά και για να απολαμβάνουν - συνήθως με συνεχή δανεισμό - πολλά από τα οφέλη της καταναλωτικής κοινωνίας, μιμούμενοι τον τρόπο ζωής που προωθούνται από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης (Fotopoulos, 2007).

Η στρατηγική μείωσης της κατανάλωσης, ελπίζεται ότι θα μεταφραστεί σε λιγότερη χρήση πόρων και λιγότερη ρύπανση (Princen, 2005). Ωστόσο, αυτό δεν είναι βέβαιο ότι θα είναι μια αποτελεσματική προσέγγιση της περιβαλλοντικής ρύθμισης, ενώ ενδεχομένως να είναι ανεπαρκής. Εξίσου προβληματική αλλά και διφορούμενη καθίσταται η μέτρηση της αποδυνάμωσης της κατανάλωσης. Μπορεί κανείς να επικεντρωθεί σε φυσικούς, ποσοτικούς ή νομισματικούς δείκτες αξίας, αλλά αυτό δεν εγγυάται ότι θα υπάρξει ένας θετικός αντίκτυπος στις περιβαλλοντικές επιπτώσεις. Λόγω των προβλημάτων αυτών των δεικτών μέτρησης, μια στρατηγική για την αποδυνάμωση της κατανάλωσης διατρέχει σοβαρό κίνδυνο

να παραμείνει μια αόριστη, εννοιολογική προσέγγιση που δεν μπορεί να εφαρμοστεί εμπειρικά με κανένα σαφή τρόπο. Ως εκ τούτου, δεν είναι καθόλου σαφές ποιο μεμονωμένο όριο κατανάλωσης για κάθε καταναλωτή θα ήταν λογικό και απαραίτητο για την επίτευξη περιβαλλοντικής βιωσιμότητας. Οι υποστηρικτές αυτής της στρατηγικής έχουν την ελπίδα ότι η λιτότητα (εθελοντική συγκράτηση ή απλότητα) θα οδηγήσει την κατανάλωση προς τα κάτω (van den Bergh, 2011). Όπως αναγνωρίζεται στην βιβλιογραφία για την περιβαλλοντική ψυχολογία, ορισμένοι άνθρωποι, που είναι περιβαλλοντικά ευαισθητοποιημένοι, είναι πράγματι σε θέση να εφαρμόσουν εθελοντικούς περιορισμούς στην καταναλωτική συμπεριφορά τους (Gsottbauer et al., 2011). Η ερώτηση είναι, φυσικά, πόσο αποτελεσματικό είναι για το περιβάλλον αυτό, και ειδικότερα αν μπορεί κανείς να αναλάβει με ασφάλεια αυτό το έργο για ένα σημαντικό ποσοστό όλων των καταναλωτών. Μόνο κοιτάζοντας τα εμπορικά κέντρα, την τηλεόραση, τους δρόμους και τα αεροδρόμια θα πρέπει να γίνει πολύ σκεπτικός για αυτό. Μπορεί κανείς να αναρωτηθεί αν είναι ρεαλιστικό ή και δίκαιο να ζητά από τον διάμεσο καταναλωτή να παραιτηθεί από τις πολυτέλειες της σύγχρονης ζωής, να επιστρέψει κατά κάποιο τρόπο πίσω στο χρόνο (van den Bergh, 2011).

4.4.3. Μείωση του χρόνου εργασίας

Η αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας λόγω της βελτίωσης της εκπαίδευσης, των δεξιοτήτων, της κατανομής του εργατικού δυναμικού (εξειδίκευση) και της τεχνολογικής προόδου έχει χρησιμοποιηθεί κυρίως για την παραγωγή και κατανάλωση περισσότερων αγαθών και υπηρεσιών, αντί για σταδιακή και διαρθρωτική αλλαγή σε συντομότερες εβδομάδες εργασίας. Το τελευταίο θα σήμαινε όχι μόνο (ως άμεσο αποτέλεσμα) λιγότερη παραγωγή και χαμηλότερους μισθούς, και επομένως λιγότερη κατανάλωση, αλλά αναμφισβήτητα και λιγότερα εργασιακά άγχη και μεγαλύτερη ευτυχία λόγω του μεγαλύτερου ελεύθερου χρόνου και του χρόνου για την οικογένεια και τους φίλους (Latouche, 2009). Φυσικά, είναι λιγότερο βέβαιο ποιος είναι ο καθαρός αντίκτυπος του συνδυασμού της αύξησης της παραγωγικότητας και των ωρών λιγότερης εργασίας για την κατανάλωση και τη σχετική περιβαλλοντική πίεση. Κατά ειρωνικό τρόπο, πολλοί οικονομολόγοι και πολιτικοί εκφράζουν επί του παρόντος την άποψη ότι πρέπει να εργαστούμε περισσότερες ώρες και πολλές χώρες αντιμετωπίζουν τώρα προτάσεις για την αναβολή της ηλικίας συνταξιοδότησης. Παρόλο που υπάρχουν σαφή επιχειρήματα υπέρ αυτής της άποψης (η

διατήρηση επαρκών συνταξιοδοτικών συστημάτων ενόψει της γήρανσης του πληθυσμού), έχουν ληφθεί ελάχιστα ενδιαφέροντα βásiμα επιχειρήματα εναντίον της, όπως η ευτυχία, το εργασιακό άγχος και ο χρόνος για την οικογένεια και τους φίλους (van den Bergh, 2011).

Η ελκυστικότητα της ερμηνείας και της προσπάθειας για αποανάπτυξη όσον αφορά στις λιγότερες ώρες εργασίας (μικρότερη εβδομάδα εργασίας ή έτος) είναι τριπλή. Πρώτον, το ωράριο εργασίας είναι ένας πολύ συγκεκριμένος, μονοδιάστατος στόχος και η μείωσή του είναι εύκολο να ερμηνευτεί (van den Bergh, 2011). Δεύτερον, στις πλούσιες χώρες υπάρχουν ορισμένα άμεσα οφέλη στον τομέα της κοινωνικής πρόνοιας που συνδέονται με την εργασία λιγότερο από ένα επαρκώς υψηλό εισόδημα ανά κάτοικο (van den Bergh, 2009). Τρίτον, η μείωση του χρόνου εργασίας θα μειώσει την παραγωγικότητα ώστε να αντιπροσωπεύει μια πιο αποτελεσματική στρατηγική για τη μείωση της κατανάλωσης και της σχετικής περιβαλλοντικής πίεσης απ' ότι η άμεση προσπάθεια μείωσης της ποσότητας κατανάλωσης (van den Bergh, 2011).

Ωστόσο, παρόλο που μια συντομότερη εβδομάδα εργασίας μπορεί να μειώσει αποτελεσματικά την κατανάλωση, δεν θα χρησιμεύσει ως πολύ αποτελεσματικό και κατευθυνόμενο εργαλείο για τη μείωση της περιβαλλοντικής πίεσης που συνδέεται με την κατανάλωση. Επιπλέον, δεν είναι βέβαιο ότι η λιγότερη εργασία θα κάνει τους πάντες πιο ευτυχισμένους. Πράγματι, πολλοί άνθρωποι αντλούν μια αίσθηση ολοκλήρωσης από την εργασία. Για τους λόγους αυτούς, η κεντρική ρύθμιση του χρόνου εργασίας δεν έχει νόημα. Ωστόσο, μια στρατηγική ηθικής επίλυσης από τις κυβερνήσεις που θα αποσκοπούσε στην αλλαγή των κανόνων του χρόνου εργασίας, καθώς και στην τόνωση των ανθρώπων να κάνουν μια σκόπιμη επιλογή σχετικά με τις ώρες εργασίας και όχι η τήρηση των υφιστάμενων κανόνων θα ήταν χρήσιμη (van den Bergh, 2011).

4.4.4. Ριζική αποανάπτυξη

Ίσως για την πλειοψηφία των υποστηρικτών της αποανάπτυξης η έννοια να υποδηλώνει ριζική αλλαγή (ή ομαδικές ριζικές αλλαγές) στην οικονομία. Αυτό μπορεί να συνεπάγεται αλλαγές στις αξίες, τη δεοντολογία, τις προτιμήσεις, τα χρηματοπιστωτικά συστήματα, τις αγορές, την εργασία και το εργατικό δυναμικό, τον ρόλο του χρήματος (Latouche, 2009). Ο Fournier (2008), το χαρακτήρισε "ξεφεύγοντας από την καπιταλιστική οικονομία".

Το πρόβλημα που εντοπίζεται, είναι ότι πρόκειται για μια τόσο μεγάλη, ασαφή ιδέα, η οποία στερείται όμως μιας καλής, εμπειριστατωμένης ανάλυσης, γεγονός που καθιστά αδύνατη την πολιτική στήριξη σε ένα δημοκρατικό σύστημα. Εναλλακτικοί τρόποι ζωής, υπήρχαν πάντα, αλλά ποτέ δεν έχουν υιοθετηθεί από τη μεγάλη πλειοψηφία των ανθρώπων. Αυτό φυσικά δεν σημαίνει ότι τέτοιοι τρόποι ζωής δεν χρειάζεται να υπάρχουν ή δεν αξίζουν σεβασμό. Μπορούν να επηρεάσουν την αργή αλλαγή στον κυρίαρχο τρόπο ζωής, αλλά δεν αναμένεται ότι μπορούν να αντιγραφούν από τις μάζες. Μια δραστική αλλαγή στην οικονομία εκ των προτέρων φαίνεται να είναι ένα υπερβολικά επικίνδυνο πείραμα και μια διάχυτη, μη προσανατολισμένη στρατηγική που δεν είναι σίγουρη για την επίτευξη των επιθυμητών περιβαλλοντικών στόχων. Επιπλέον, μπορεί να οδηγήσει σε αθέλητο κοινωνικό και οικονομικό χάος και αστάθεια. Η σκέψη για τις ριζικές αλλαγές θα πρέπει επιπλέον να ενσωματώνει τις λαμβανόμενες γνώσεις σχετικά με την ανθρώπινη συμπεριφορά και την ποικιλομορφία της, όπως αυτή αποτυπώνεται στη σύγχρονη ψυχολογία. Δεδομένου του επείγοντος χαρακτήρα των περιβαλλοντικών προβλημάτων και κυρίως των προβλημάτων της κλιματικής αλλαγής, είναι λογικό να σκεφτούμε προσεκτικά την αποτελεσματικότητα των στρατηγικών σε σύντομο και μακροπρόθεσμο επίπεδο, η οποία θα πρέπει να περιλαμβάνει τη συνεκτίμηση χαρακτηριστικών και ορίων συμπεριφοράς των ανθρώπων και των οργανώσεων. Η προσπάθεια για ριζική αποανάπτυξη φαίνεται ριψοκίνδυνη με αυτή την έννοια και δεν ενσωματώνει καλά τις πληροφορίες σχετικά με την ανθρώπινη συμπεριφορά. Αντίθετα, μια λιγότερο επικίνδυνη και πιο αποτελεσματική στρατηγική είναι η προσθήκη νέων θεσμών στις οικονομίες, ξεκινώντας με μια αποτελεσματική διεθνή συμφωνία για το κλίμα. Αυτό που χρειάζεται περισσότερο είναι ένας σκληρός περιβαλλοντικός περιορισμός στις οικονομίες, προσαρμογή των καταναλωτών, των παραγωγών και των επενδυτών και θεμελιώδεις, ριζοσπαστικές αλλαγές στην οικονομία και τα θεσμικά όργανα (van den Bergh, 2011).

4.4.5. Φυσική αποανάπτυξη

Οι περισσότερες μελέτες σχετικά με την αποανάπτυξη ως στρατηγική για την ανακούφιση της περιβαλλοντικής πίεσης είναι η ιδέα της φυσικής αποανάπτυξης (Martínez-Alier et al., 2010). Αυτό μπορεί να οριστεί ως μείωση του φυσικού μεγέθους της οικονομίας, ιδίως όσον αφορά τη χρήση των πόρων και τις ρυπογόνες εκπομπές. Μια τέτοια μορφής αποανάπτυξη στοχεύει στη συνέχεια να οδηγήσει σε μια περιβαλλοντική βιώσιμη οικονομία ή σταθερή οικονομία (Daly, 1991). Τα σχόλια σχετικά με τα όρια ανάπτυξης από τη δεκαετία του 1960 και την αειφόρο ανάπτυξη κατά τη δεκαετία του 1980 και του 1990 είχαν τον ίδιο στόχο. Επίσης, η περιβαλλοντική νομοθεσία, όπως προτάθηκε από τους οικονομολόγους από τη δεκαετία του '70, ήταν υποκινούμενη και προοριζόταν για τη διατήρηση της οικονομίας στα όρια του περιβάλλοντος. Δεν αποτελεί έκπληξη λοιπόν ότι λίγοι άνθρωποι θα είναι ενάντια σε μια τέτοια φυσική αποδυνάμωση, όπως ακριβώς σχεδόν όλοι υποστηρίζουν τη βιώσιμη ανάπτυξη. Προκύπτει το ερώτημα τι είναι λάθος με τις υπάρχουσες ιδέες για τέτοιες πολιτικές. Βέβαια η τυποποιημένη θεωρία περιβαλλοντικής πολιτικής δεν είναι τέλεια καθώς έχουν εντοπιστεί προφανείς ελλείψεις. Πρώτον, ορισμένα μέσα, όπως η ρύθμιση της διαφήμισης και οι συμβουλές για λιγότερες ώρες εργασίας, δεν έτυχαν ιδιαίτερης προσοχής. Δεύτερον, χρειάζεται περισσότερη σκέψη για το πώς μπορεί να βελτιωθεί η κοινωνικοπολιτική σκοπιμότητα και η αποδοχή, η οποία μπορεί να περιλαμβάνει την αναθεώρηση ή την προσαρμογή ορισμένων μορφών πολιτικής ή την δημιουργία έξυπνων πακέτων πολιτικής. Τρίτον, οι πολιτικές πρέπει να λαμβάνουν υπόψη την οριοθετημένη ορθολογικότητα (π.χ. συνήθειες) και άλλες προτιμήσεις (π.χ. μίμηση, ανησυχίες σχετικά με τη φήμη, σύγκριση). Εντούτοις, αυτές οι τρεις ανεπάρκειες δεν υπονομεύουν με κανέναν τρόπο τον περιβαλλοντικό στόχο του ελέγχου των φυσικο-περιβαλλοντικών διαστάσεων της οικονομίας. Συνεπώς, είναι απίθανο η χρήση της ορολογίας "φυσική αποανάπτυξη" να συμβάλει στην απόκτηση νέων, σχετικών γνώσεων πολιτικής καθώς δεν φαίνεται να ανταποκρίνεται συγκεκριμένα σε κανένα από τα τρία προαναφερθέντα κενά των πολιτικών προσεγγίσεων (van den Bergh, 2011).

Είναι ούτως ή άλλως απίθανο ότι μια στρατηγική άμεσης φυσικής αποδυνάμωσης θα λύσει τα προβλήματά μας. Ακόμα κι αν καταφέρουμε την κλιμάκωση της οικονομίας προς τα κάτω στο 50%, κάτι που φαίνεται πραγματικά αδύνατο από κοινωνικοπολιτική άποψη, θα είχαμε μόνο μειώσει το μέγεθος των περιβαλλοντικών προβλημάτων κατά το ήμισυ. Αυτό όμως δεν

είναι καθόλου επαρκές για τα υφιστάμενα περιβαλλοντικά ζητήματα. Η αποανάπτυξη μπορεί να είναι μέρος του αποτελέσματος, αλλά οποιοσδήποτε άμεσος σχεδιασμός της θα ήταν εντελώς αυθαίρετος. Κανείς δεν γνωρίζει το ύψος της ανάπτυξης που θα έπρεπε να επιδιωχθεί. Επιβάλλεται να υπάρχουν περιβαλλοντικές ρυθμίσεις με σαφείς και φιλικούς προς το περιβάλλον στόχους και να αναμένεται η επίδρασή τους με τον συνδυασμό συμπεριφορικών, διαρθρωτικών, τεχνολογικών και κλιμακωτών αλλαγών. Οι αποτελεσματικές περιβαλλοντικές πολιτικές θα πρέπει να οδηγήσουν σε φυσική αποανάπτυξη, δηλαδή σε μείωση της χρήσης πόρων και των ρυπογόνων εκπομπών. Υπό αυτή την έννοια, η παραδοσιακή σκέψη για την περιβαλλοντική πολιτική, όπως προτείνονται από την επικρατούσα περιβαλλοντική οικονομία, δεν είναι αναγκαστικά ασυμβίβαστη με τη φυσική αποανάπτυξη (van den Bergh, 2011).

4.4.6. Συνεργατικές κατοικίες (Cohousing)

Την αυγή του 21ου αιώνα, οι αστικοί πολίτες έχουν να αντιμετωπίσουν έναν κατάλογο αυξανόμενων προβλημάτων: όλο και περισσότερο ευέλικτη αγορά εργασίας, αλλαγές στην οικογενειακή διάρθρωση, υπεραπομόνωση των ατόμων, προβλήματα κινητικότητας, συνεχιζόμενη άνοδος στα επίπεδα άγχους και γήρανση του πληθυσμού αποτελούν μερικά μόνο από τα προβλήματα της εποχής. Στην κορυφή αυτών, οι καταναλωτικές συνήθειες των αστικών δυτικών κατοίκων δεν είναι μόνο μη βιώσιμες μακροπρόθεσμα, αλλά με πολλούς τρόπους συνδέονται με τα προβλήματα που αναφέρονται παραπάνω. Μια απάντηση σε ορισμένα από τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι πολίτες είναι η συνύπαρξη. Η συνύπαρξη κοινοτήτων είναι εξέλιξη της γειτονιάς που συνδυάζει δημιουργικά τις ιδιωτικές και κοινές κατοικίες για να αναδημιουργήσουν μια αίσθηση κοινότητας, διατηρώντας παράλληλα έναν υψηλό βαθμό ιδιωτικότητας. Αυτό το κίνημα δείχνει σαφώς πως τα ανθρώπινα όντα μπορούν, προς τεράστιο πλεονέκτημα, να δουλέψουν μεταξύ τους αναπτύσσοντας μη εμπορικές σχέσεις όταν είναι εφικτό και πρακτικό (Lietaert, 2010).

Το μοντέλο συνύπαρξης μπορεί να χαρακτηριστεί ως μια πρωτοποριακή και καινοτόμος απάντηση σε πολύ συγκεκριμένα προβλήματα που αντιμετωπίζουν όλο και περισσότεροι πολίτες, κυρίως στη βόρεια δυτική κοινωνία, η οποία βοήθησε τους ανθρώπους να αναδημιουργήσουν κοινοτικές κοινότητες σε απρόσωπα αστικά περιβάλλοντα. Οι

συνεταιρισμοί κατοικίας εμφανίστηκαν το 1972 στην Κοπεγχάγη της Δανίας και επεκτάθηκαν γρήγορα στην Ολλανδία, το Ηνωμένο Βασίλειο, την Αυστραλία, τον Καναδά, την Ιαπωνία και τις ΗΠΑ (Lietaert, 2010). Η συνεργατική κατοικία Pinakatti, ιδρύθηκε το 1991 στα προάστια του Fremante και αποτελεί την πρώτη κοινότητα στην Αυστραλία, στην οποία αναπτύχθηκε η στέγαση συνεργασίας σε συνδυασμό με κτίρια μίσθωσης και ιδιοκατοίκησης (Holtzman, 2011).

Οι πόλεις θεωρούνται ως ένα από τα βασικά επιτεύγματα του δυτικού πολιτισμού και πολλοί μεγάλοι στοχαστές έχουν αφιερώσει μέρος της ζωής τους στην ανάλυση των πόλεων ως τόπων ζωντανών και πλούσιων διαπροσωπικών σχέσεων, όπου οι άνθρωποι αισθάνονται προστατευμένοι. Αυτό με τη σειρά του επηρεάζει τη ζωή των πολιτών σε καθημερινή βάση. Η πόλη από τη μία πλευρά, συναρπάζει κυρίως με την γοητεία, την διαθέσιμη εργασία, τις πολιτιστικές και κοινωνικές δραστηριότητες. Από την άλλη μεριά, οι πόλεις είναι επικίνδυνα μέρη για να ζήσουν καθώς απλά καταπίνουν το χρόνο και την ενέργεια των ανθρώπων, αναγκάζοντάς τους να ζουν με ρυθμούς που γίνονται ταχύτεροι καθημερινά. Οι αποστάσεις εργασίας, ο ευέλικτες συνθήκες εργασίας και άλλοι μεμονωμένοι παράγοντες που έχουν δυσκολίες για τις κοινότητες επιβιώνουν σε αστικό περιβάλλον από τη δεκαετία του '80. Ακόμη και η οικογένεια, η οποία θα μπορούσε κανείς να οριστεί ως η πλησιέστερη κοινότητα σε ένα άτομο, δεν προστατεύεται και δεν είναι σύμπτωση ότι ο αριθμός των μονογονεϊκών οικογενειών και τα μεμονωμένα νοικοκυριά αυξάνονται σημαντικά στις αστικές συνθήκες. Καθώς η συνοχή στις κοινότητες μειώνεται αργά, η απομόνωση της κοινότητας σύντομα φάνηκε ανίκανη να υπερασπίσει τα άτομα από εξωτερικές απειλές. Οι πόλεις μετατρέπονται από το να είναι ένας χώρος προστασίας, κοινωνικής ζωής και ευτυχίας σε έναν τόπο παραγωγής, ανταγωνισμού, άγχους και απουσίας της διαπροσωπικής επικοινωνίας. Μία από τις κύριες συνέπειες αυτού είναι ότι η μοναξιά είναι ένα κύριο χαρακτηριστικό της αστικής ζωής (Lietaert, 2010).

Οι κοινότητες συνύπαρξης αποτελούν ανάπτυξη γειτονιάς, όπου οι ιδιωτικές και κοινές εγκαταστάσεις συνδυάζονται ως απάντηση στις κοινωνικές και πρακτικές ανάγκες των σύγχρονων αστικών πολιτών. Η συνύπαρξη κάνει τη ζωή πιο διασκεδαστική και ευκολότερη, διατηρώντας ταυτόχρονα την ιδιωτικότητα του κάθε ενήλικα και παιδιού. Όλα εξαρτώνται από το τι μπορεί να προσφέρει η κοινότητα και τι θέλει να δημιουργήσει. Αυτό που είναι θεμελιώδες είναι ότι οι ίδιοι οι συνιδρυτές είναι η κινητήρια δύναμη της διαδικασίας. Οι κοινότητες συνύπαρξης συγκεντρώνουν κατά μέσο όρο 15 έως 35 οικογένειες, δηλαδή 50-100 άτομα, προκειμένου να εργαστούν άριστα. Ένα χαρακτηριστικό αυτών των ιδιαίτερων

μοντέλων στέγασης είναι ότι συχνά βρίσκονται σε αστικό ή ημιαστικό περιβάλλον. Οι συνεργατικές κοινότητες έδειξαν μια εποικοδομητική εναλλακτική λύση για την αυξανόμενη εξάπλωση του αστικού πληθυσμού και τη μοναξιά των ατόμων στις μεγάλες πόλεις. Τα βασικά χαρακτηριστικά αυτής της μορφής συνύπαρξης αποτελούν η συμμετοχική διαδικασία, η εκ προθέσεως σχεδίαση γειτονιάς, οι εκτεταμένες κοινές εγκαταστάσεις και η απουσία ιεραρχίας (Lietaert, 2010).

Λαμβάνοντας υπόψη, σύμφωνα με τον ίδιο συγγραφέα, ότι οι προοπτικές στο εγγύς μέλλον είναι μάλλον δυσοίωνες εφόσον δεν υπάρχουν στοιχεία για την εφαρμογή μακροπρόθεσμων δημόσιων πολιτικών για τη μείωση του υφιστάμενου υψηλού επιπέδου άγχους, του ανταγωνισμού για την προώθηση καλύτερης ποιότητας διαπροσωπικών σχέσεων, θεωρείται ότι η συνύπαρξη είναι ένα εποικοδομητικό βήμα προς την κατεύθυνση της αποανάπτυξης σε επίπεδο οικογένειας και γειτονιάς και οι κοινότητες συνεταιρισμού επιτρέπουν την εξάπλωση των συνηθειών “αποτελεσματικής κατανομής”. Η κοινή χρήση αυτοκινήτων, συσκευών και εργαλείων, η επαναχρησιμοποίηση παιχνιδιών και παιδικών ρούχων, αποτελούν σημαντική προσφορά. Συνεχίζοντας ο συγγραφέας του άρθρου αναφέρει ότι η έλλειψη κοινών χώρων στις πόλεις απαιτεί απεριόριστη ανάπτυξη. Στην πραγματικότητα, ο τόπος όπου οι αστικοί πολίτες σήμερα «συναντώνται» είναι το σούπερ μάρκετ και οι άλλοι χώροι κατανάλωσης. Η έλλειψη χώρων όπου οι άνθρωποι μπορούν να αλληλεπιδράσουν και να οικοδομήσουν εναλλακτικές λύσεις οδηγεί σε ένα σύστημα στο οποίο δεν προάγεται η βιωσιμότητα. Η κατανάλωση αυξάνει την ανάπτυξη, αλλά δημιουργεί τεράστια απόβλητα. Στις συνεργατικές κοινότητες, οι διάφοροι κοινόχρηστοι χώροι προσφέρουν ένα μεγάλο δυναμικό, ικανό να υπερβεί την οικονομία της αγοράς και να αναδημιουργήσει κοινωνικούς και πρακτικούς δεσμούς μεταξύ των ανθρώπων.

4.4.7. Καταπολέμηση των ανισοτήτων

Οι υποστηρικτές της αποανάπτυξης επιθυμούν να δημιουργήσουν ολοκληρωμένες, αυτοδύναμες και ουσιαστικά υπεύθυνες κοινωνίες τόσο στο Βορρά όσο και στο Νότο. Θα μπορούσε να είναι πιο ακριβές και λιγότερο ανησυχητικό εάν αντικαθίστατο η λέξη “αποανάπτυξη” με τον όρο “μη ανάπτυξη”. Η απόρριψη της τρέχουσας οικονομικής ορθοδοξίας σημαίνει εγκατάλειψη ενός συστήματος πίστης, μιας θρησκείας. Για να

επιτευχθεί, χρειάζεται να συμβεί με πείσμα και αυστηρότητα, η αποδόμηση του θέματος της ανάπτυξης. Ο όρος "ανάπτυξη" έχει επαναπροσδιοριστεί και έχει τόσα πολλά προσόντα που έχει καταστεί άνευ αντικειμένου. Ωστόσο, παρά τις αποτυχίες του, αυτή η μαγική αντίληψη συνεχίζει να επιδεικνύει απόλυτη αφοσίωση στο πολιτικό φάσμα. Τα δόγματα της "οικονομοκρατίας", στα οποία η ανάπτυξη είναι το απόλυτο καλό, πεθαίνουν σκληρά. Ακόμη και οι οικονομολόγοι της αντίθετης παγκοσμιοποίησης βρίσκονται σε μια παράδοξη κατάσταση: αναγνωρίζουν τη βλάβη που έχει επιφέρει η ανάπτυξη, αλλά συνεχίζουν να λένε ότι θα επιτρέψουν στις χώρες του Νότου να επωφεληθούν από αυτήν. Στον Βορρά, είναι έτοιμοι να υποστηρίξουν την επιβράδυνση της ανάπτυξης. Ένας αυξανόμενος αριθμός ακτιβιστών κατά της παγκοσμιοποίησης παραδέχεται τώρα ότι η ανάπτυξη, όπως τη γνωρίζουμε, είναι τόσο μη βιώσιμη όσο και επιβλαβής, κοινωνικά και οικολογικά. Ωστόσο, έχουν λίγη εμπιστοσύνη στην αποανάπτυξη ως κατευθυντήρια αρχή: ο Νότος, που στερείται ανάπτυξης, δεν μπορεί να αρνηθεί τουλάχιστον μια περίοδο ανάπτυξης, αν και αυτό μπορεί να προκαλέσει προβλήματα. Το αποτέλεσμα είναι ένα αδιέξοδο όπου δεν υπάρχει ούτε η ανάπτυξη ούτε αποδυνάμωση. Ο προτεινόμενος συμβιβασμός της επιβράδυνσης της ανάπτυξης ακολουθεί την παράδοση σε αυτές τις συζητήσεις, δεδομένου ότι επιτρέπει σε όλους να συμφωνήσουν σε μια παρεξήγηση. Αναγκάζοντας τις οικονομίες, να αναπτυχθούν πιο αργά δεν θα έλθουν ποτέ τα οφέλη μιας κοινωνίας απαλλαγμένης από τη συνεχή ανάπτυξη (δηλαδή από την υλική ευθύνη, από την πλήρη ενσωμάτωση και την αυτάρκεια), αλλά θα προκληθούν ζημιές στην απασχόληση, η οποία ήταν το αναμφισβήτητο πλεονέκτημα της ταχείας, άδικης και περιβαλλοντικά καταστροφικής επέκτασης. Η ανάγκη δημιουργίας μιας μη αναπτυσσόμενης κοινωνίας ήταν ανέκαθεν εξίσου απαραίτητη και επιθυμητή για τον Βορρά όσο και για τον Νότο. Η πρόταση για μια αυτάρκη και ουσιαστικά υπεύθυνη κοινωνία δεν είναι νέα. Για περισσότερα από 40 χρόνια μια διεθνής ομάδα σχολιαστών ανέλυσε την οικονομική ανάπτυξη στο Νότο και κατήγγειλε τη ζημιά που προκλήθηκε. Στις περισσότερες περιπτώσεις, εκτός από τις λίγες διάσπαρτες ιστορίες επιτυχίας, παρατηρήθηκε συντριπτική αποτυχία που οδήγησε μόνο σε διαφθορά, σύγχυση και σχέδια διαρθρωτικής προσαρμογής που κατέστησαν τις κοινωνίες φτωχότερες (Latouche, 2004).

Η αποανάπτυξη πρέπει να ισχύει για το Νότο όσο και για το Βορρά, αν υπάρχει πιθανότητα να σταματήσουν οι νότιες κοινωνίες να σπεύδουν στο τυφλό σοκάκι της οικονομίας της ανάπτυξης. Όπου υπάρχει ακόμη χρόνος, δεν θα πρέπει να στοχεύουν στην ανάπτυξη, αλλά στην απομάκρυνση και στην άρση των εμποδίων που τους εμποδίζουν να αναπτυχθούν διαφορετικά. Αυτό δεν σημαίνει επιστροφή σε μια εξιδανικευμένη εκδοχή μιας άτυπης

οικονομίας καθώς τίποτα δεν αναμένεται να αλλάξει στο Νότο αν ο Βορράς δεν υιοθετήσει κάποια μορφή οικονομικής συρρίκνωσης. Οι νότιες χώρες πρέπει να ξεφύγουν από την οικονομική και πολιτιστική εξάρτησή τους από τον Βορρά και να ανακαλύψουν εκ νέου τη δική τους ιστορία που διακόπηκε από την αποικιοκρατία, την ανάπτυξη και την παγκοσμιοποίηση και να δημιουργήσουν ξεχωριστές αυτόχθονες πολιτισμικές ταυτότητες. Η επιμονή στην ανάπτυξη του Νότου, σαν να είναι η μόνη διέξοδος από τη δυστυχία που δημιούργησε η ανάπτυξη, δεν μπορεί παρά να οδηγήσει σε περαιτέρω δυτικοποίηση. Οι υποστηρικτές της ανάπτυξης μπορούν να διαβεβαιώσουν για την ανάγκη αποκατάστασης της αυτάρκειας στα τρόφιμα που υπήρχε και χάθηκε. Η Αφρική ήταν αυτοδύναμη στα τρόφιμα μέχρι τη δεκαετία του 1960, όταν ξεκίνησε το μεγάλο κύμα ανάπτυξης. Ο ιμπεριαλισμός, η οικονομική ανάπτυξη και η παγκοσμιοποίηση κατέστρεψαν αυτή την αυτάρκεια και καθιστούσαν τις αφρικανικές κοινωνίες πιο εξαρτημένες. Το νερό μπορεί να μην έχει βγει από μια βρύση στο παρελθόν, αλλά το μεγαλύτερο μέρος του ήταν πόσιμο μέχρι που τα βιομηχανικά απόβλητα έφθασαν να το μολύνουν. Είναι τα σχολεία και οι κλινικές πραγματικά οι σωστοί τρόποι επίτευξης και διατήρηση καλών προτύπων εκπαίδευσης και υγείας; Ο σπουδαίος πολεμιστής και κοινωνικός στοχαστής Ivan Illich (1926-2002) είχε σοβαρές αμφιβολίες για την αποτελεσματικότητά τους, ακόμη και στο Βορρά. Ο ιρανός οικονομολόγος Majid Rahnama τονίζει ότι τα χρηματικά ποσά βοήθειας εξυπηρετούν μόνο την ενίσχυση των δομών που δημιουργούν φτώχεια. Τα χρήματα των ενισχύσεων δεν φθάνουν ποτέ στα θύματα εκείνα που, έχοντας χάσει την πραγματική τους περιουσία, αναζητούν εναλλακτικούς τρόπους ζωής εκτός από το παγκοσμιοποιημένο σύστημα παραγωγής που είναι καλύτερα προσαρμοσμένο στις ανάγκες τους (Latouche, 2004).

Οι διαφορετικές κοινωνίες έχουν διαφορετικές απόψεις για τον κοινό βασικό στόχο μιας καλής ζωής. Αυτό που έχει σημασία είναι ότι απορρίπτουμε τη συνεχιζόμενη καταστροφή στο όνομα της ανάπτυξης. Οι φρέσκες και πρωτότυπες εναλλακτικές λύσεις που ανοίγουν δείχνουν το δρόμο προς μια επιτυχημένη κοινωνία μετά την ανάπτυξη. Ωστόσο, ούτε ο Βορράς ούτε ο Νότος θα ξεπεράσουν τον εθισμό τους στην ανάπτυξη χωρίς ένα συλλογικό και ολοκληρωμένο πρόγραμμα αποτοξίνωσης. Το δόγμα της ανάπτυξης είναι σαν μια ασθένεια και ένα φάρμακο. Η οικονομική ανάπτυξη, όπως ο ιός του HIV, καταστρέφει το ανοσοποιητικό σύστημα των κοινωνιών ενάντια στα κοινωνικά προβλήματα. Και η ανάπτυξη χρειάζεται μια συνεχή προσφορά νέων αγορών για να επιβιώσει, δημιουργώντας έτσι σκόπιμα ανάγκες και εξαρτήσεις που δεν υπήρχαν πριν. Το γεγονός ότι οι έμποροι στην αλυσίδα εφοδιασμού, κυρίως διεθνικές εταιρείες, επωφελούνται τόσο πολύ από τον εθισμό

μας, δύσκολα θα ξεπεραστεί. Αλλά η συνεχώς αυξανόμενη κατανάλωση δεν είναι βιώσιμη, αργά ή γρήγορα θα πρέπει να εγκαταλειφθεί (Latouche, 2004).

4.5. Το παράδοξο του Jevons

Οι Bauer et al., (2009) αναφέρουν ότι οι σημερινές παγκόσμιες μορφές παραγωγής και κατανάλωσης ενέργειας είναι μη βιώσιμες. Η σημερινή οικονομία και κοινωνία εξαρτώνται από την παραγωγή και κατανάλωση ενέργειας, συνεπώς, η αντιμετώπιση των παγκόσμιων ενεργειακών ζητημάτων θα απαιτήσει ένα πολύπλοκο σύνολο ενεργειών. Η κατανόηση των πολλαπλών συνεργιών και της ανατροφοδότησης μεταξύ των παγκόσμιων καταναλωτών, των παραγωγών και των υπευθύνων για τη χάραξη πολιτικής, καθώς και του ρόλου της τεχνολογικής έρευνας και της επένδυσης στις υποδομές, θα βοηθούσε προς αυτή την κατεύθυνση. Οι οικολόγοι, συχνά, επιδιώκουν ευκαιρίες για να εξοικονομήσουν ενέργεια και χρήματα και επομένως να προστατεύσουν το περιβάλλον, χωρίς να ανησυχούν για τη συμπεριφορά των ευρύτερων συστημάτων. Ο William Stanley Jevons, ένας από τους θεμελιώδεις συγγραφείς της οικολογικής οικονομίας, στο διάσημο βιβλίο του *The Coal Question*, προσδιορίζει ποιο είναι ίσως το πιο γνωστό παράδοξο στην οικολογική οικονομία, ένα παράδοξο που στη συνέχεια έγινε γνωστό ως το παράδοξο Jevons (Clark et al., 2001). Ο Jevons παρατήρησε ότι καθώς η αποδοτικότητα της χρήσης άνθρακα από τη βιομηχανία βελτιώθηκε, επιτρέποντας έτσι την παραγωγή περισσότερων προϊόντων ανά μονάδα άνθρακα, η συνολική κατανάλωση άνθρακα αυξήθηκε (York, 2006).

Το παράδοξο Jevons και ο μύθος για τις βελτιώσεις της αποτελεσματικότητας των πόρων, αμφισβητεί τις σιωπηρές υποθέσεις εξοικονόμησης ενέργειας. Οι συγγραφείς επισημαίνουν ελαττώματα στην προσδοκία ότι, αν εμείς οι ίδιοι αποφασίσουμε για τη διατήρηση της ενέργειας, θα προκύψει αυτόματα μια συλλογική βιωσιμότητα. Σύμφωνα με το παράδοξο, η εφεύρεση του εξοπλισμού που απαιτεί λιγότερη κατανάλωση άνθρακα οδήγησε σε μεγαλύτερη συνολική κατανάλωση άνθρακα και η λειτουργία του εξοπλισμού έγινε πολύτιμη για πολλές άλλες χρήσεις (Bauer et al., 2009).

Προχωρώντας ένα βήμα ακόμη πιο πέρα, στο έργο του “*The Coal Question*” ο William Stanley Jevons το 1865, εξέφρασε την ανησυχία ότι η Βρετανία θα χάσει τον οικονομικό της δυναμισμό και την υπεροχή της στον κόσμο λόγω της αναπόφευκτης εξάντλησης των

αποθεμάτων του εύκολα εξορυσσόμενου άνθρακα. Φυσικά, δεν ήταν σε θέση για τα δεδομένα της εποχής να προβλέψει την κυριαρχία του πετρελαίου και συνεπώς η πρόβλεψή του καθίσταται άχρηστη. Αλλά η ερώτηση για τον άνθρακα καθιέρωσε το βιβλίο ως ένα από τα σημαντικότερα έργα της οικονομίας των πόρων. Ο Jevons θεωρούσε ως σύγχυση ιδεών την υπόθεση ότι η οικονομική χρήση του καυσίμου ισοδυναμεί με μειωμένη κατανάλωση. Θεωρούσε ότι οι νέες μορφές οικονομίας θα οδηγήσουν σε αύξηση της κατανάλωσης. Συνεχίζοντας, κατέληγε ότι εάν η ποσότητα άνθρακα που χρησιμοποιείται σε μια υψικάμινο, μειωθεί σε σχέση με την απόδοση, τα κέρδη του εμπορίου θα αυξηθούν, θα προσελκυστεί νέο κεφάλαιο, η τιμή του χυτοσιδήρου θα πέσει, αλλά η ζήτηση θα αυξηθεί. Τελικά ο μεγαλύτερος αριθμός κλιβάνων θα αντισταθμίσει περισσότερο τη μειωμένη κατανάλωση. Εν ολίγοις, καθώς οι τεχνολογικές βελτιώσεις αυξάνουν την αποτελεσματικότητα με την οποία χρησιμοποιείται ένας πόρος, η συνολική κατανάλωση αυτού του πόρου μπορεί να αυξηθεί παρά να μειωθεί. Αυτό το παράδοξο έχει συνέπειες ύψιστης σημασίας για το ενεργειακό μέλλον των εκβιομηχανισμένων εθνών. Υποστηρίζει ότι η αποτελεσματικότητα, η διατήρηση και η τεχνολογική βελτίωση, τα ίδια τα πράγματα που προτρέπουν οι ενδιαφερόμενοι για μελλοντικό ενεργειακό εφοδιασμό, μπορεί στην πραγματικότητα να επιδεινώσουν τις ενεργειακές μας προοπτικές (Alcott, 2008).

Όπως σημειώνει ο Alcott (2005), ο Jevons γράφει με την ίδια ανησυχία που αισθανόμαστε σήμερα για την υπερβολική επιβάρυνση του πλανήτη και την εξάντληση των πόρων του. Αναρωτιέται εάν υπάρχει μεγαλύτερη υλική ή ενεργειακή απόδοση, όπως πιστεύουν πολλοί αισιόδοξοι και ορισμένοι περιβαλλοντολόγοι. Θεωρεί ότι αυτό είναι ένα ζήτημα σχεδόν θρησκευτικής σημασίας που χρειάζεται ξεχωριστή μελέτη και αποφασιστικότητα. Καταλήγει ότι, σήμερα η οικολογική οικονομία πρέπει να παρέχει συμβουλές σχετικά με αυτό το σίγουρα όχι αναπόφευκτο ερώτημα και προτείνει να μελετηθεί αν η στρατηγική περιβαλλοντικής ανεπάρκειας είναι συμβατή με το πρότυπο της θεωρίας ανάπτυξης. Ένα συγκεκριμένο συμπέρασμα, ωστόσο, είναι ότι εάν ο Jevons έχει δίκιο, τότε οι πολιτικές αποδοτικότητας είναι απλά αντιπαραγωγικές.

4.6. Η αποανάπτυξη σε σχέση με το δημογραφικό ζήτημα

Όπως αναφέρει ο Garcia (2012), η έννοια της αποανάπτυξης αντλείται από την αντίληψη ότι τα φυσικά όρια της ανάπτυξης έχουν ήδη ξεπεραστεί, ότι η χωρητικότητα του πλανήτη έχει επιτευχθεί και είμαστε πλέον πολύ κοντά σε μια αναπόφευκτη υπέρβαση. Έτσι, προκύπτει η επιτακτική ανάγκη δημιουργίας μιας νέας ισορροπίας σε βιώσιμη κλίμακα που θα πρέπει να πραγματοποιηθεί μέσω μιας περισσότερο ή λιγότερο παρατεταμένης φάσης δημογραφικής και οικονομικής παρακμής. Εναλλακτικά, ακόμα και αν η υπερβολική ανάπτυξη δεν έχει ακόμη υπερβεί τα όρια ή εάν το σημείο υπέρβασης μπορεί να αναβληθεί προσωρινά μέσω τεχνολογικών καινοτομιών ή πολιτικών αλλαγών, θα ήταν επιθυμητή μια προγραμματισμένη και συνειδητή αποανάπτυξη, διότι θα ελαχιστοποιούσε το κόστος της μετάβασης. Η μόνη αποανάπτυξη που θα μπορούσε να συμβεί στο εγγύς μέλλον και θα είχε χαμηλότερο κόστος, είναι μια χαοτική αποδυνάμωση που θα επιβληθεί από τη φύση, μετατοπισμένη χρονικά αλλά με τεράστιο κόστος. Η αποανάπτυξη είναι μια αναγκαία προοπτική όταν η δημογραφική και οικονομική επέκταση έχει ωθηθεί σε μη βιώσιμα όρια. Και αυτή η προοπτική έχει γίνει πιο εμφανής τα τελευταία χρόνια ακριβώς επειδή δεν ακούστηκε η προειδοποίηση σχετικά με τις απειλές που προκλήθηκαν από την υποβάθμιση του περιβάλλοντος που επισημάνθηκε αρκετά καιρό πριν.

Οι Schneider et al.,(2010) αναφέρονται στην εισήγηση του Kerschner, ο οποίος θέτει το ζήτημα της δημογραφικής εξάπλωσης, εκφράζοντας την ανησυχία του ότι αυτό αποφεύγεται τακτικά από τους μελετητές της αποανάπτυξης επειδή είναι ένα κοινωνικά αμφιλεγόμενο ζήτημα. Οι περισσότεροι συγγραφείς για την αποανάπτυξη αντιτίθενται στον Μάλθουσιανισμό του Malthus (1798) και την πρότασή του ότι η βελτίωση της κατάστασης των φτωχών είναι αντιπαραγωγική, διότι θα οδηγούσε σε αυξημένο πληθυσμό και δυσκολίες. Θεωρείται θετική εξέλιξη για τους ανθρώπους και άλλα είδη, εάν η ανθρώπινη πληθυσμιακή ανάπτυξη θα φτάσει σύντομα στην κορυφή σε περίπου οκτώ δισεκατομμύρια άτομα και στη συνέχεια θα μειωθεί κάπως. Αυτός ο ρυθμός πληθυσμιακής ανάπτυξης σε μια σταθερή κατάσταση θα πρέπει να είναι το αποτέλεσμα της δράσης και της χειραφέτησης των γυναικών για τον έλεγχο των αναπαραγωγικών τους δικαιωμάτων. Οι αυταρχικές πολιτικές ελέγχου του πληθυσμού που επιβάλλονται από το κράτος, όπως οι ποσοτώσεις γεννήσεων, είναι ανεπιθύμητες σε μία προοπτική εξέλιξης. Ο πληθυσμός και η οικονομική αποδυνάμωση δεν

είναι επιτακτική ανάγκη να επιβληθούν με κάθε κόστος, αλλά μια συλλογική επιλογή, συνοδευόμενη από έναν βαθύτερο εκδημοκρατισμό.

Ο Georgescu (1971), εκφράζει το ερώτημα σχετικά με το πόσους ανθρώπους θα μπορούσε να υποστηρίξει ενδεχομένως ο πλανήτης και που θα μπορούσαν να τροφοδοτηθούν επαρκώς από τη βιολογική γεωργία.. Προτείνεται σιωπηρά ένας πληθυσμός σταθερής κατάστασης, πράγμα που είναι σαφώς ασυμβίβαστο με την οικονομική αποανάπτυξη προς το μηδέν. Όπως ακριβώς η αυξανόμενη οικονομία απαιτεί την αύξηση του εργατικού δυναμικού, η φθίνουσα οικονομία απαιτεί την συρρίκνωσή του, τουλάχιστον για μεγάλο χρονικό διάστημα (Kerschner, 2010).

Στις αρχές της δεκαετίας του 1970, οι Ehrlich, Holdren και Commoner μετά από συζήτηση επινόησαν την απλή εξίσωση $I=PAT$ (Impact = Population \times Affluence \times Technology), προσδιορίζοντας τρεις παράγοντες που δημιουργούν περιβαλλοντικές επιπτώσεις. Έτσι, η μεταβλητή I (impact) στην εξίσωση "I=PAT" αντιπροσωπεύει τις περιβαλλοντικές επιπτώσεις και εκφράστηκε ως προϊόν του πληθυσμού (P), της ευημερίας, (A) και της τεχνολογίας (T) (Chertow, 2000).

Το δημογραφικό πρόβλημα σίγουρα επηρεάζει και δίνει μεγαλύτερη διάσταση στους ήδη υπαρκτούς οικολογικούς και περιβαλλοντικούς κινδύνους. Όπως αναφέρει ο Latouche (2013), η όλο και μεγαλύτερη ανεπάρκεια των φυσικών πόρων καταδικάζει τους Δυτικούς να αναθεωρήσουν τον τρόπο ζωής τους ή οδηγεί σε δραστική μείωση του αριθμού των δικαιούχων, ώστε να επέλθει μια αειφόρος κατάσταση.

Συμπερασματικά, η συνέχιση της αέναης οικονομικής ανάπτυξης σε συνδυασμό με τα καθιερωμένα καταναλωτικά πρότυπα, πιθανώς να οδηγήσουν σε μία απαραίτητη μείωση του πληθυσμού, καθώς οι διαθέσιμοι πόροι του πλανήτη καθίστανται σταδιακά ανεπαρκείς. Οι υποστηρικτές της αποανάπτυξης στοχεύουν στην ευαισθητοποίηση του πληθυσμού, παρέχοντας κίνητρα για μικρότερη κατανάλωση, για μια απλοποιημένη, λιτή ζωή και προστασία του περιβάλλοντος. Ωστόσο το θέμα, αν όχι της ποσοτικής μείωσης του πληθυσμού, αλλά της συγκράτησής του σε σταθερά επίπεδα, αποτελεί ένα ευαίσθητο θέμα καθώς θίγει δικαιώματα, θρησκείες και αντίκειται στην εξέλιξη της ζωής.

4.7. Βιώσιμη κατανάλωση

Κάθε επιστήμονας που ενδιαφέρεται για τη συζήτηση για την αποανάπτυξη έχει παρατηρήσει την έντονη αδράνεια που εμποδίζει κάθε προσπάθεια προσανατολισμού της παγκόσμιας αναπτυξιακής πορείας προς την οικολογική βιωσιμότητα και την κοινωνική ισότητα. Το οικονομικό σύστημα έχει εξαρτηθεί περισσότερο από ποτέ από την αξιοποίηση των φυσικών και ανθρωπίνων πόρων, ενισχύοντας τόσο την οικολογική υποβάθμιση όσο και τις κοινωνικές ανισότητες, ώστε να βρεθεί σε κίνδυνο η ανθρώπινη βιωσιμότητα της Βιόσφαιρας. Γιατί είναι έτσι; Όταν οι περισσότεροι κοινωνικοί και οικολογικοί δείκτες δείχνουν ότι η ανάπτυξη που βασίζεται στην αναπτυξιακή μας πορεία έχει οδηγήσει τις κοινωνίες μας κοντά σε μια γενική κατάρρευση, γιατί οι αυτοανακηρυγμένες "ανεπτυγμένες" κοινωνίες μας αποδεικνύονται ανίκανες να απαλλαγούν από την έντονη επιθυμία για ανάπτυξη και να ξεκινήσει ο απαραίτητος επαναπροσανατολισμός; Οι απαντήσεις σύμφωνα με το άρθρο του van Griethuysen, (2010) βρίσκονται στο συγκεκριμένο οικονομικό σκεπτικό της καπιταλιστικής επέκτασης που προκαλεί και αναγκάζει το οικονομικό σύστημα να πραγματοποιεί επίμονα μια διαδικασία οικονομικής ανάπτυξης.

Οι Lorek et al., (2013) αναφέρουν ότι σε ένα από τα πρώτα συνέδρια σχετικά με τη βιώσιμη κατανάλωση, στο λεγόμενο Συμπόσιο του Όσλο που πραγματοποιήθηκε το 1994, χαρακτηρίστηκε η βιώσιμη κατανάλωση ως η χρήση υπηρεσιών και συναφών προϊόντων που ανταποκρίνονται στις βασικές ανάγκες και φέρνουν καλύτερη ποιότητα ζωής, ελαχιστοποιώντας τη χρήση φυσικών πόρων, τοξικών υλικών, και εκπομπών αποβλήτων και ρύπων, ώστε να μην θέσουν σε κίνδυνο τις ανάγκες των μελλοντικών γενεών. Έτσι προέκυψε η βάση για την αειφόρο κατανάλωση ενέργειας και για την αειφόρο ανάπτυξη. Αμέτρητες κυβερνητικές και μη κυβερνητικές συναντήσεις και δημοσιεύσεις έκτοτε αναφέρονται στην θεώρηση αυτή.

Η βιώσιμη κατανάλωση επιδιώκει να επιτύχει έναν υψηλό στόχο βασικής κάλυψης των αναγκών, μέσω της ορθολογικής χρήσης πόρων και έχει καταστεί βασικός πολιτικός στόχος της νέας χιλιετίας σε εθνικό και διεθνές επίπεδο επιθυμώντας να συμβάλει στην ανθρώπινη ευημερία. Η έκταση και η φύση του απαιτούμενου μετασχηματισμού συζητείται έντονα, καθώς ανταγωνίζεται βαθιά ριζωμένες πεποιθήσεις για την κοινωνία και φύση (Seyfang, 2004). Για ορισμένους, είναι αρκετό να "καθαριστούν" οι ρυπογόνες διεργασίες παραγωγής και έτσι να παράγονται "πιο πράσινα" προϊόντα. Για άλλους, επιβάλλεται μια χονδρική

επανεξέταση του φαινομένου του τρόπου ζωής και η κατανάλωση υλικού καθαυτή (Schumacher, 1993). Και στις δύο αυτές αντιλήψεις η κατανάλωση, ένας από τους κύριους συντελεστές της αλλαγής είναι ο μεμονωμένος καταναλωτής, ο οποίος προτρέπεται τακτικά να συμπεριφέρεται αγοράζοντας ανακυκλωμένα αγαθά και να απαιτεί ηθικά παραγόμενα προϊόντα έτσι ώστε να “σώσει τον πλανήτη”. Η ενσωμάτωση των αρχών βιώσιμης κατανάλωσης και παραγωγής σε καθημερινά πρότυπα συμπεριφοράς αποτελεί μείζονα πρόκληση πολιτικής για τις κυβερνήσεις που επιδιώκουν μακροπρόθεσμη βιωσιμότητα, ωστόσο υπάρχει αναγνωρισμένη ανάγκη για νέα μέσα που θα βοηθήσουν στην υλοποίησή τους (Seiyfang, 2004).

Κάθε φορά που κάποιος αποφασίζει την αγορά ενός προϊόντος ή μιας υπηρεσίας, υπάρχει η πιθανότητα αυτή η απόφαση να συμβάλει σε ένα περισσότερο ή λιγότερο βιώσιμο πρότυπο κατανάλωσης. Κάθε αγορά έχει επιπτώσεις ηθικής, πόρων, και αποβλήτων. Όταν τα άτομα εξετάζουν την υιοθέτηση του βιώσιμου τρόπου ζωής, εμπλέκονται σε όλο και πιο πολύπλοκες διαδικασίες λήψης και επεξεργασίας των αποφάσεων. Αυτές οι καθημερινές αποφάσεις σχετικά με πρακτικές περιβαλλοντικές ή ηθικές λύσεις συχνά οδηγούν σε αντισταθμίσεις μεταξύ αντικρουόμενων ζητημάτων και οδηγούν σε κίνητρα και στην πρακτική πολυπλοκότητα της πράσινης κατανάλωσης (Moisander, 2007).

Γιατί οι καταναλωτές επιλέγουν να αγοράσουν ή να μην αγοράσουν ένα συγκεκριμένο προϊόν ή υπηρεσία; Τα κριτήρια διαμορφώνονται με βάση τις διάφορες τιμές κατανάλωσης, αλλά και τις λειτουργικές ιδιότητες, τις συναισθηματικές, γνωστικές και κοινωνικές αξίες (Young et al., 2010). Για παράδειγμα, οι τεχνικές πωλήσεων και τα κριτήρια μάρκας σχετίζονται στενά με τη συναισθηματική αξία (Sheth et al., 1991). Η ανάλυση της παρατηρούμενης συμπεριφοράς, οι πράσινες αξίες να έχουν ασθενέστερη επιρροή στη διαδικασία λήψης αποφάσεων για την αγορά προϊόντων, καθιστά την αλλαγή της συμπεριφοράς του καταναλωτή προς τη βιώσιμη κατανάλωση, ζωτικής σημασίας. Σύμφωνα με τους Biel και Dahlstrand (2005), παράγοντες όπως η δύναμη της επωνυμίας, τα δημογραφικά χαρακτηριστικά, η συνήθεια, η έλλειψη πληροφόρησης, ο τρόπος ζωής, η προσωπικότητα, καθορίζουν την καταναλωτική συμπεριφορά.

Θα μπορούσε η κοινωνία να υποστηρίξει οικειοθελώς τη μείωση της κατανάλωσης; Ο Matthey (2010), χρησιμοποιεί την πειραματική ψυχολογική έρευνα για να αποκαλύψει τις πιθανές συνθήκες κάτω από τις οποίες η αποδυνάμωση της κατανάλωσης, θα μπορούσε να είναι αποδεκτή. Υποστηρίζει ότι εάν η κατανάλωση πόρων πρόκειται να μειωθεί μέσω της

οικονομικής ανάπτυξης, τα άτομα σε βιομηχανικές χώρες θα πρέπει να αποδεχθούν τη μείωση των επιπέδων κατανάλωσης. Στις δημοκρατικές κοινωνίες, η εφαρμογή αυτής της διαδικασίας απαιτεί τη συγκατάθεση της πλειοψηφίας του πληθυσμού. Ωστόσο, όσο οι άνθρωποι έχουν υψηλά επίπεδα αναφοράς σχετικά με την κατανάλωση, τόσο η χαμηλότερη κατανάλωση θα προκαλέσει έντονα αισθήματα απώλειας. Η αποδοχή της οικονομικής αποανάπτυξης θα διευκολυνόταν εάν μειώνονταν οι ατομικές και κοινωνικές προσδοκίες για σημαντικά επιτεύγματα στην καθημερινή ζωή. Η βιώσιμη αποανάπτυξη μπορεί να θεωρηθεί ως ένας τρόπος αποφυγής ή εγκατάλειψης ή ύφεσης μέσω της επανεξέτασης των αναγκών και της μετατόπισης στόχων μακριά από το καθεστώς συσσώρευσης και ανταλλαγών σε νομισματικούς όρους (Sekulova et al., 2013).

Σύμφωνα με τους Matthey et al., (2007) ο στόχος υψηλής και σκληρής δουλειάς είναι η επιλεγμένη πορεία πολλών ανθρώπων στις χώρες που εκβιομηχανίζονται. Αποδεικνύεται ότι ενδέχεται να υπάρξει κόστος για την προσέγγιση αυτή. Εάν οι άνθρωποι δεν προσαρμοστούν γρήγορα στις νέες μεταβαλλόμενες προσδοκίες, οι υψηλές φιλοδοξίες μπορούν να προκαλέσουν απώλειες στην αναμενόμενη χρησιμότητα. Παρόλο που άλλες παράμετροι μπορεί να είναι σχετικές με το μέγεθος της μείωσης της χρησιμότητας, το αν η προσαρμογή γίνεται γρήγορα, φαίνεται να καθορίζει την πιθανότητα για απώλειες ή όχι. Αυτό δεν είναι εύκολο και εγείρει την ανάγκη για έρευνα σχετικά με την επιρροή που έχει η διαφήμιση στις φιλοδοξίες και τις πολιτικές για τη μείωση του πεδίου εφαρμογής και τα αποτελέσματά της. Σύμφωνα με τους Schneider et al., (2010), ο Matthey δεν εξετάζει πόσο σταθερές ή εύπλαστες είναι αυτές οι φιλοδοξίες. Στην πραγματικότητα, η ανθρώπινη ιστορία υποδεικνύει ότι είμαστε πολύ προσαρμόσιμοι στην αλλαγή και ότι οι προσδοκίες μπορούν να αναπροσαρμοστούν γρήγορα αν αλλάξουν οι εξωτερικές συνθήκες. Μια φιλοδοξία για την αύξηση της κατανάλωσης υλικών δεν πρέπει να θεωρείται δεδομένη, αλλά θεωρείται ως ένα συγκεκριμένο πολιτιστικό-ιστορικό κατασκεύασμα που μπορεί εύκολα να αλλάξει. Ο ρόλος των κυβερνητικών πολιτικών και της διαφήμισης είναι καθοριστικής σημασίας από την άποψη αυτή, όπως στην πρόσφατη κρίση όπου ενισχύθηκαν τα μηνύματα προώθησης της κατανάλωσης, αγωνιζόμενα να διατηρήσουν τις υλιστικές προσδοκίες χωρίς τις οποίες κινδυνεύει η οικονομία της αγοράς.

Ο Hamilton (2009) προσεγγίζει τις ίδιες ερωτήσεις όπως ο Matthey, αλλά από κοινωνιολογική άποψη. Υποστηρίζει ότι τα περιβαλλοντικά προβλήματα σήμερα συχνά προέρχονται από το γεγονός ότι η κατανάλωση δεν αποτελεί πλέον μέσο για την ικανοποίηση των υλικών αναγκών, αλλά μια μέθοδο δημιουργίας μιας προσωπικής ταυτότητας με την

διαφήμιση να κατέχει κεντρικό ρόλο. Τις τελευταίες τέσσερις δεκαετίες υπήρξε μια μετάβαση από την παραγωγή σε μια κοινωνία της κατανάλωσης. Το μάρκετινγκ της δημιουργικότητας έχει καταστεί κλειδί για την επιτυχία των επιχειρηματιών. Δεν ισχύει το ίδιο για την χρησιμότητα του προϊόντος, εφόσον συχνά προγραμματίζεται η απαξίωση. Οι περιβαλλοντικές προσεγγίσεις για την αλλαγή της συμπεριφοράς κατανάλωσης ζητούν σιωπηρά από τους ανθρώπους όχι μόνο να αλλάξουν τη συμπεριφορά τους αλλά να αλλάξουν την αίσθηση της προσωπικής τους ταυτότητας. Ο πράσινος καταναλωτισμός δεν μπορεί να μας αγγίξει πολύ, υποστηρίζει ο Χάμιλτον. Βρίσκει, αντιθέτως αισιόδοξο το γεγονός ότι το ένα πέμπτο του πληθυσμού στο Ηνωμένο Βασίλειο και την Αυστραλία, μια τάξη που ονομάζει "downshifTERS", έχει εθελοντικά μειώσει το εισόδημα και την κατανάλωσή του για να περάσουν περισσότερο χρόνο με την οικογένεια και τους φίλους. Το μήνυμα της αποανάπτυξης θα πρέπει να επικεντρωθεί σε μια θετική εικόνα ενός μέλλοντος πέραν του υλισμού, υποστηρίζει ο Χάμιλτον, και όχι σε μια οικολογική επιταγή κατά της κρίσης ή σε μια τρομοκρατία με την παρούσα κρίση (Schneider et al., 2010).

4.8. Είναι εφικτή η βιώσιμη αποανάπτυξη;

Σύμφωνα με τους Martínez-Alier et al., (2010), σε ένα πλαίσιο αυξημένων παγκόσμιων περιβαλλοντικών προβλημάτων, η έννοια της "αιφόρου ανάπτυξης" δεν είναι ακόμη σε θέση να παράγει τις γενικές πολιτικές και τη ριζική αλλαγή συμπεριφοράς που απαιτείται σε ατομικές και συλλογικές κλίμακες. Εξακολουθούμε να ζούμε σε έναν κόσμο ανεξέλεγκτου καταναλωτισμού, υπερβολικής χρήσης υλικών και εξάρτησης από ορυκτά καύσιμα. Ωστόσο, υπάρχουν ανανεωμένες εκκλήσεις να απομακρυνθούμε από την ανεξέλεγκτη οικονομική ανάπτυξη και να υιοθετήσουμε ένα όραμα της αιφόρου ανάπτυξης, που θεωρείται μια δίκαιη και δημοκρατική μετάβαση σε μια μικρότερη οικονομία με λιγότερη παραγωγή και κατανάλωση. Ένα τέτοιο σύστημα, στα μάτια των υποστηρικτών του, θα επέτρεπε έναν "ευημερούντα τρόπο" (Odum et al., 2006) ή τουλάχιστον μια μαλακή προσγείωση παρά μια συντριβή λόγω περιβαλλοντικής κατάρρευσης (Martínez-Alier, 2008).

Η αποανάπτυξη είχε αρχικά τοποθετηθεί σαν στοιχείο που θα είχε σημαντική συμβολή στις οικολογικές και πολιτιστικές κριτικές σχετικά με την οικονομική ανάπτυξη. Στη συνέχεια εξελίχθηκε σε κίνημα που αποσκοπούσε να καλύψει και τις ανησυχίες για τη δημοκρατία, τη

δικαιοσύνη, την έννοια της ζωής και της ευημερίας (Flipo, 2007). Έτσι, ενώ η αποανάπτυξη γεννήθηκε σαν ένα αρχέγονο κοινωνικό κίνημα ακτιβιστών, εξελίσσεται ως ερμηνεία που υποδεικνύει την αναγκαιότητα μιας ρήξης με την αναπτυσσόμενη κοινωνία (Latouche, 2013).

Η αποανάπτυξη μπορεί να οδηγήσει σε κοινωνικά προβλήματα που πρέπει να αντιμετωπιστούν ώστε οι προτάσεις της να γίνουν κοινωνικά αποδεκτές. Εάν η παραγωγικότητα της εργασίας (π.χ. αριθμός αυτοκινήτων που παράγει ένας εργαζόμενος ανά έτος) αυξάνεται κατά 2% ετησίως, αλλά η οικονομία δεν κάνει το ίδιο, αυτό θα οδηγήσει σε αύξηση της ανεργίας. Η απάντηση πρέπει να είναι διττή. Η αύξηση της παραγωγικότητας δεν μετράται σωστά. Εάν υπάρχει αντικατάσταση της ανθρώπινης ενέργειας από μηχανές, η τιμή της ενέργειας λαμβάνει υπόψη την εξάντληση των πόρων και αρνητικές εξωτερικότητες; Γνωρίζοντας ότι αυτό δεν συμβαίνει, θα πρέπει να επαναπροσδιοριστεί η έννοια της “εργασίας”, λαμβάνοντας υπόψη τις μη αμειβόμενες οικιακές υπηρεσίες και τον εθελοντικό τομέα, και πρέπει να εισαχθεί ή να επεκταθεί η κάλυψη ενός καθολικού εισοδήματος βασικού εισοδήματος ή πολίτη (Alier, 2009).

Όσον αφορά στην εφαρμογή της αποανάπτυξης, τίθεται μια άλλη αντίρρηση. Το χρηματοπιστωτικό σύστημα δανείζεται έναντι του μέλλοντος, με την προσδοκία ότι η οικονομική ανάπτυξη θα δώσει τα μέσα για την αποπληρωμή των χρεών και των τόκων. Δημιουργεί κατ’αυτόν τον τρόπο, “εικονικό” πλούτο. Οι τράπεζες δίνουν πίστωση πολύ πέρα από αυτό που κατέχουν ως καταθέσεις, και αυτό οδηγεί ή τραβά την οικονομική ανάπτυξη, τουλάχιστον για λίγο. Δημιουργείται λοιπόν το ερώτημα “Ποιος θα πληρώσει το βουνό των χρεών, υποθηκών και άλλων χρεών, εάν η οικονομία δεν αναπτύσσεται”; Η απάντηση πρέπει να είναι ότι κανείς δεν θα πληρώσει. Δεν μπορούμε να αναγκάσουμε την οικονομία να αναπτυχθεί με το ποσοστό σύνθετων τόκων, στο οποίο συσσωρεύονται τα χρέη. Το χρηματοπιστωτικό σύστημα πρέπει να έχει κανόνες διαφορετικούς από αυτούς που ισχύουν σήμερα. Στις Ηνωμένες Πολιτείες και στην Ευρώπη, λοιπόν, αυτό που είναι νέο δεν είναι, ως εκ τούτου, ο Κεϋνσιανισμός, ή ακόμα και ο Πράσινος Κεϋνσιανισμός. Το νέο είναι ένα αυξανόμενο κοινωνικό κίνημα για βιώσιμη ανάπτυξη. Η τρέχουσα κρίση ανοίγει ευκαιρίες για νέους θεσμούς και κοινωνικές συνήθειες (Alier, 2009).

Η πεποίθηση ότι η ανάπτυξη είναι απαραίτητη για την επίλυση των περιβαλλοντικών προβλημάτων με κάποιο τρόπο αγνοεί ότι δεν μπορεί κανείς να προβλέψει τις αλλαγές της σύνθεσης και του όγκου σε διάφορα επίπεδα της οικονομίας - συμπεριλαμβανομένων των εισροών παραγωγής, της δομής του κλάδου της τεχνολογίας και της κατανάλωσης που θα

προκύπτουν από την εφαρμογή αυστηρών περιβαλλοντικών ή κλιματικών πολιτικών. Το πρόβλημα είναι ότι με τόσα πολλά σενάρια αποανάπτυξης για υποβάθμιση της οικονομίας, δεν μπορεί κανείς να φανταστεί πώς θα επιτευχθούν οι περιβαλλοντικοί στόχοι στον ίδιο βαθμό. Το ερώτημα είναι λοιπόν: Πώς μπορούμε να γνωρίζουμε εκ των προτέρων τις περιβαλλοντικές και κοινωνικές επιπτώσεις αυτών των σεναρίων αποανάπτυξης; Ή ποιο από αυτά πρέπει να επιλέξουμε, υποθέτοντας ότι έχουμε μια επιλογή; Αυτός ακριβώς είναι ο λόγος για τον οποίο οι υποστηρικτές της αποανάπτυξης συχνά χρησιμοποιούν τον όρο "βιώσιμη ανάπτυξη" προκειμένου να αναφερθούν σε αυτό το υποσύνολο πιθανών σεναρίων που έχουν θετικές κοινωνικές και οικολογικές επιπτώσεις (Martinez-Alier et al., 2010). Το ερευνητικό ερώτημα που τίθεται σε αυτή την περίπτωση, είναι, ο εντοπισμός των συνθηκών και των μέσων (όπως τα ανώτατα όρια και τα μειωμένα ωράρια εργασίας), σύμφωνα με τα οποία η αναπόφευκτη και επιθυμητή οικονομική αποανάπτυξη γίνεται κοινωνικά και οικολογικά βιώσιμη (Kallis, 2011).

4.9. Παραδείγματα αποανάπτυξης

4.9.1. Οι κοινότητες KanPascual & Can Masdeu

Με βάση την κριτική της αυξανόμενης κυριαρχίας των κυβερνητικών ιδρυμάτων και των θεσμών της αγοράς, η κατάληψη είναι ένα παράθυρο μέσω του οποίου ανοίγονται πολλές ευκαιρίες για την ανάπτυξη ιδανικών και έργων χωρίς την ανάγκη αρχικής χρηματοδότησης κεφαλαίου ή την ευθύνη συμμόρφωσης με τους εξωτερικούς κανονισμούς. Αυτό έρχεται σε αντίθεση με το ποινικό δίκαιο. Παρ' όλα αυτά, συμβαίνει επειδή το κόστος της παραβίασης του νόμου αποτιμάται σε σχέση με τα οφέλη της δημιουργίας κοινωνικοπολιτικών προγραμμάτων ως εναλλακτική λύση στον αναπτυξιακό καπιταλισμό και στην αντιπροσωπευτική δημοκρατία. Η κερδοσκοπία σε ακίνητα κατά την τελευταία δεκαετία αύξησε δραματικά το κόστος στέγασης στη Βαρκελώνη. Ως παρενέργεια, ο αριθμός των καταλήψεων που σημειώθηκαν για παροχή στέγης, αυξήθηκε. Ωστόσο οι καταλήψεις στη Βαρκελώνη συνέβησαν μερικές δεκαετίες νωρίτερα όταν το κίνημα της κατάληψης χρησιμοποίησε ιδιωτική ιδιοκτησία για την κατασκευή αυτόνομων χώρων της συλλογικής ανάπτυξης. Η αστική εξάπλωση της Βαρκελώνης περιορίζεται από τη θάλασσα και από τους λόφους του Collserola, όπου οι αγροτικοί χώροι λειτουργούν παραδοσιακά μέσα στα φυσικά

τοπία. Εκεί, τα κοινωνικά κέντρα της Kan Pasqual (από τα τέλη του 1996) και το Can Masdeu (από τα τέλη του 2001) συνδυάζουν κοσμοπολίτικα χαρακτηριστικά, δηλ. τα μέλη τους είναι Καταλανοί και αλλοδαποί και προέρχονται από πόλεις και χωριά, με αγρο-οικολογικές πρακτικές και βρίσκονται σε μια μαθησιακή διαδικασία για την αυτοδιαχείριση του χρόνου, των τροφίμων, του νερού και της ενέργειας. Κάθε άτομο δημιουργεί εργαλεία για τη συλλογική ενσωμάτωση - βραχυπρόθεσμα και μεσοπρόθεσμα - των ολοένα και πιο ανεξάρτητων τρόπων ζωής. Διαφορετικές οργανωτικές και φυσικές δομές έχουν προκύψει από και έχουν υιοθετηθεί από τις δύο κοινότητες/κοινωνικά κέντρα. Με μια κατά προσέγγιση αρσενική πλειοψηφία 2-1, 15 ενήλικες ζουν στην κοινότητα Kan Pasqual με 6 παιδιά και 25 ενήλικες ζουν στην κοινότητα Can Masdeu με 2 παιδιά. Ο αριθμός των κατοίκων μειώθηκε κατά τη διάρκεια των ετών, αλλά μόνο ελαφρώς: ένα μεγάλο μέρος των σημερινών κατοίκων ζει εκεί από την αρχή, αν και στα πρώτα χρόνια το ποσοστό του κύκλου εργασιών ήταν υψηλό και πολλοί άνθρωποι πέρασαν και μετακόμισαν (Cattaneo et al., 2010).

Οι τεχνικές permaculture είναι ευρέως διαδεδομένες στον κήπο και στο νοικοκυριό. Με βάση την πεποίθηση ότι οι ενεργειακοί κύκλοι είναι σημαντικοί για την ενίσχυση της βιωσιμότητας τα απόβλητα μετατρέπονται σε πόρους. Μερικά παραδείγματα αποτελούν τα απόβλητα τροφής που λιπασματοποιούνται και επιστρέφονται στο έδαφος και τα κοτόπουλα, τα οποία αποκαθιστούν το επίπεδο ασβεστίου τους με την κατανάλωση κονιοποιημένων αυγών-κελυφών. Το ηλιακό φως απορροφάται από τα θερμικά ηλιακά πάνελ και οι περισσότερες ανανεώσιμες πηγές ενέργειας - ηλιακοί συλλέκτες, ανεμόμυλοι, φωτοβολταϊκά συστήματα ή εγκαταστάσεις ανανεώσιμων υλικών- έχουν αυτοκατασκευαστεί ή αυτο-συναρμολογηθεί. Τα δάση γύρω από το Kan Pasqual αποτελούν σημαντική πηγή αγρίων φρούτων, μανιταριών, ιατρικών και βρώσιμων βοτάνων, ενώ η αυτο-σπορά των φυτών ευνοείται στους κήπους. Η Kan Pasqual έχει μια συλλογική οικονομία όπου το εισόδημα από την πώληση ψωμιού και περιστασιακές εμπορικές εκθέσεις συμβάλλει σε ένα ταμείο για τις δαπάνες των νοικοκυριών (κυρίως για τα τρόφιμα) και για έκτακτα έξοδα. Η ανταλλαγή των γεωργικών προϊόντων ή των ωρών εργασίας για τα βιομηχανοποιημένα προϊόντα είναι μια κοινή πρακτική. Το αποτέλεσμα είναι η δυνατότητα οικονομικής αυτοσυντήρησης, μεμονωμένα και συλλογικά, με πολύ λίγες ώρες εργασίας ανά μήνα. Οι κάτοικοι του Masdeu έχουν καταφέρει να ζουν, κατά μέσο όρο, με 200-250 ευρώ ανά μήνα. Η συλλογική οικονομία παρέχει τρόφιμα, φυσικό αέριο, προϊόντα καθαρισμού, φτηνό τηλέφωνο και σύνδεση στο internet, εξοπλισμό κήπου, εργαλεία και υλικά για τα εργαστήρια. Και στις δύο ομάδες η κατανάλωση ενέργειας είναι μικρότερη από ό,τι στην αστική ζωή και για τις μετακινήσεις τους χρησιμοποιούνται

κοινόχρηστα οχήματα και ποδήλατα. Οι ανάγκες μετακίνησης και μεταφοράς μειώνονται εξαιτίας της αυτοεξυπηρέτησης, της μειωμένης κατανάλωσης και της εργασίας στο σπίτι. Στις περιπτώσεις που απαιτείται η συνδρομή εξωτερικών επαγγελματιών για επισκευές, η διαπραγμάτευση για την πληρωμή των υπηρεσιών τους αφορά στους μη νομισματικούς τρόπους. Ενδεχομένως, οι πιο συγκεκριμένες και σημαντικές συνεισφορές στην αποανάπτυξη είναι η χαμηλή κατανάλωση μη ανανεώσιμης ενέργειας σε συνδυασμό με απαιτήσεις για χαμηλές τιμές. Αυτή η πρακτική της αποανάπτυξης δεν συμβαίνει ως οικολογική επιταγή, αλλά ως συλλογική συναίνεση και επιλογή ζωής (Cattaneo et al., 2010).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η παρούσα εργασία επικεντρώθηκε στα θέματα της οικονομικής ανάπτυξης, της προγραμματισμένης βραχυβιότητας και του κινήματος της αποανάπτυξης. Η αναζήτηση και η μελέτη της βιβλιογραφίας έδωσε το έναυσμα για σκέψεις και προβληματισμούς.

Μελετώντας την βιβλιογραφία σχετικά με την οικονομική ανάπτυξη, έγινε κατανοητή η διεύρυνση του όρου, που με το πέρασμα του χρόνου έπαψε να ταυτίζεται αποκλειστικά με την μεγέθυνση του Ακαθάριστου Εθνικού Προϊόντος και συμπεριέλαβε και άλλες παραμέτρους που προσδιορίζουν ένα ικανοποιητικό επίπεδο διαβίωσης σε συνδυασμό με την συνεχή προσπάθεια για την επίτευξη της προστασίας των φυσικών πόρων αλλά και της ανθρώπινης ευημερίας. Παρατέθηκαν απόψεις που τονίζουν την αναγκαιότητα της παροχής ικανοποιητικού επιπέδου εκπαίδευσης καθώς αποτελεί εγγύηση για την συνέχιση της οικονομικής ανάπτυξης αλλά και για την εφαρμογή τεχνολογικής καινοτομίας καθώς εξελίσσεται σε κινητήρια δύναμη που ωθεί προς αλλά και διατηρεί την υπάρχουσα ανάπτυξη, επιτρέποντας στους συντελεστές της παραγωγής να συνεχίσουν να δραστηριοποιούνται. Η μελέτη του φαινομένου της εισοδηματικής ανισότητας που παρουσιάζεται στις αναπτυσσόμενες και υποανάπτυκτες χώρες, ανέδειξε κάποιες απόψεις που αιτιολογούν την ύπαρξή της και το γεγονός ότι συνεχίζεται και εξακολουθεί να υπάρχει. Επίσης παρουσιάστηκε η συσχέτιση ευτυχίας και οικονομικής ανάπτυξης μέσα από διάφορες ερμηνείες και αντιφάσεις. Τα σημαντικότερα συμπεράσματα που προκύπτουν από την μελέτη των ενοτήτων που αναφέρθηκαν, συνοψίζονται στα εξής:

- Η οικονομική ανάπτυξη, αποτελεί μία ευρύτερη έννοια που δεν στοχεύει απλά στην αύξηση του Ακαθάριστου Εθνικού Προϊόντος αλλά στην επίτευξη της ικανοποίησης βασικών ανθρώπινων αναγκών που οδηγούν σε ευημερία και βελτίωση της ποιότητας ζωής.
- Η εκπαίδευση αποτελεί βασικής σημασίας επένδυση που διαδραματίζει βασικό ρόλο στην οικονομική ανάπτυξη καθώς τροφοδοτεί την οικονομία και την κοινωνία με ανθρώπινο κεφάλαιο με ανεπτυγμένες γνώσεις και ικανότητες.
- Η εφαρμογή τεχνολογικής καινοτομίας αποτελεί κυρίαρχη πρακτική, ιδιαίτερα στην σημερινή εποχή όπου οι εξελίξεις συμβαίνουν με ταχύτατους ρυθμούς και η

ανταγωνιστικότητα κρίνεται από το επίπεδο ετοιμότητας και αντιδράσεων της λειτουργίας της αγοράς. Οι πρωτοποριακές καινοτομίες επιτυγχάνουν την σύζευξη της τεχνογνωσίας με την οικονομία, επιφέροντας σημαντική πρόοδο και δημιουργώντας περαιτέρω ανάπτυξη.

- Η εισοδηματική ανισότητα αποτελεί ανασταλτικό παράγοντα για την ανάπτυξη της οικονομίας καθώς δημιουργεί αδύναμη συνολική ζήτηση, έλλειψη επενδυτικού ενδιαφέροντος και ανισότητα ευκαιριών που επιφέρει δυσχέρειες στην επίτευξη έργων που προωθούν την οικονομική ανάπτυξη.
- Οι πολιτικές που μπορούν να συμβάλλουν στην μείωση των ανισοτήτων θα πρέπει να έχουν ως γνώμονα την υποστήριξη των εκπαιδευτικών συστημάτων, τις δημόσιες επενδύσεις και την εξασφάλιση βασικών δικαιωμάτων στους εργαζόμενους.
- Η παραδοχή ότι η οικονομική ανάπτυξη εξασφαλίζει μεγαλύτερη ευημερία ίσως απαιτεί επανεξέταση καθώς αποτελεί υποκειμενική έννοια και φαίνεται να συσχετίζεται και με παράγοντες πέραν του εισοδήματος. Τα επίπεδα προσδοκιών των ατόμων που μεταβάλλονται με την πάροδο του χρόνου αποτελούν για κάποιους κριτήριο.

Όσον αφορά στο φαινόμενο της προγραμματισμένης βραχυβιότητας, συλλέχθηκαν στοιχεία τόσο σχετικά με την ιστορική εμφάνιση του φαινομένου μετά την μεγάλη οικονομική κρίση στην Αμερική στην δεκαετία του 1930 όσο και αναφορικά με τις διάφορες μορφές στις οποίες συναντάται και την καταναλωτική συμπεριφορά που εμφανίζεται να κατέχει έναν σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση και συντήρησή της. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον προκαλείται από την μελέτη των βραχυχρόνιων και μακροχρόνιων επιδράσεων στους καταναλωτές, που επέρχονται ως συνέπεια της κατασκευής προϊόντων με προγραμματισμένη διάρκεια ζωής. Από την βιβλιογραφία σχετικά με την ηθική διάσταση του θέματος προκύπτουν κυρίως επικριτικά σχόλια εφόσον θεωρείται πως η εφαρμογή της προγραμματισμένης βραχυβιότητας περιέχει στοιχεία εξαπάτησης και παραπλάνησης του καταναλωτικού κοινού. Από την συνολική μελέτη των διαστάσεων του φαινομένου που ερευνήθηκε, προκύπτουν τα ακόλουθα συμπεράσματα:

- Η εφαρμογή πρακτικών συνεχούς παραγωγής νέων προϊόντων, υποκατάστατων ή βελτιωμένων, οδηγεί τους καταναλωτές στη συχνή απαξίωση αγαθών και σε υπερκαταναλωτική συμπεριφορά.
- Στις περισσότερες περιπτώσεις τα προϊόντα είναι σχεδιασμένα ώστε να έχουν συγκεκριμένη διάρκεια ζωής και να καθίσταται ασύμφορο το κόστος της

επιδιόρθωσης, αποτρέποντας τους πιθανούς ενδιαφερόμενους χρήστες από τέτοιες κινήσεις.

- Οι τάσεις της μόδας αποτελούν έναν ισχυρό και υπολογίσιμο παράγοντα και καθορίζει την συμπεριφορά των καταναλωτών που για ψυχολογικούς και αισθητικούς λόγους, επιθυμούν να είναι εφοδιασμένοι και να χρησιμοποιούν είδη τελευταίας τεχνολογίας.
- Οι επιχειρήσεις παραγωγής αποφασίζουν σχετικά με την ανθεκτικότητα των παραγόμενων προϊόντων τους, παρακινούμενες κυρίως από τις επιδιώξεις τους αναφορικά με τα προβλεπόμενα επίπεδα κερδών.
- Παρατηρείται ότι σε συνθήκες ανταγωνισμού, οι επιχειρήσεις κάνουν σε εκτεταμένο βαθμό χρήση πρακτικών προγραμματισμένης βραχυβιότητας ανταποκρινόμενοι στις προσδοκίες των καταναλωτών για πιο εξελιγμένες εκδόσεις προϊόντων.
- Η προγραμματισμένη βραχυβιότητα καθίσταται ως αναγκαιότητα για τις σύγχρονες επιχειρήσεις καθώς η μη εφαρμογή της αποτελεί εμπόδιο παραγωγής καινοτομίας και τεχνολογικής προόδου.
- Η μη ακολουθία πρακτικών προγραμματισμένης βραχυβιότητας μπορεί να αποτελέσει τροχοπέδη για τους ρυθμούς ανάπτυξης της οικονομίας και να οδηγήσει σε χαμηλότερους ρυθμούς απασχόλησης.
- Η προγραμματισμένη βραχυβιότητα επιδρά θετικά σε σχέση με την ανάπτυξη θέσεων εργασίας και την παροχή της δυνατότητας απεριόριστων επιλογών στον καταναλωτή. Ωστόσο, ιδιαίτερα ισχυρές εμφανίζονται οι αρνητικές συνέπειες που σχετίζονται με την αλόγιστη και υπέρμετρη χρησιμοποίηση των φυσικών πόρων αλλά και την καθοδηγούμενη κατανάλωση και δημιουργία συνεχώς νέων αναγκών.
- Οι αποφάσεις των επιχειρήσεων για εφαρμογή πρακτικών προγραμματισμένης βραχυβιότητας, συντελούν στα μεγάλα περιβαλλοντικά προβλήματα, λόγω του μεγάλου όγκου αποβλήτων που δημιουργείται από τα απαξιωμένα προϊόντα αλλά και της ανεξέλεγκτης χρήσης των πόρων που καταναλώνονται στον βωμό της παραγωγικότητας.
- Η περιβαλλοντική συνείδηση που αναπτύσσεται συνεχώς και η επιβράβευση της εταιρικής κοινωνικής ευθύνης δεν αρκούν για να αντιμετωπιστεί το τεράστιο καταναλωτικό κύμα που εκπορεύεται από τους υπερβολικά γρήγορους ρυθμούς παραγωγής και απαξίωσης προϊόντων.

- Ενισχύεται η πεποίθηση ότι, οι κυβερνήσεις έχουν την υποχρέωση να ακολουθήσουν ένα εναλλακτικό μοντέλο ανάπτυξης, εφαρμόζοντας για παράδειγμα την θέσπιση υποχρεωτικών ελέγχων ποιότητας σχετικής με την διάρκεια των προϊόντων, επιβάλλοντας υψηλότερη φορολογία στις περιπτώσεις πρόκλησης οικολογικής επιβάρυνση, καθιστώντας υποχρεωτική την αποφυγή πρακτικών παραπλάνησης του καταναλωτή αλλά και ενισχύοντας την τάση για επιδιόρθωση και ανακύκλωση των απαξιωμένων προϊόντων.

Στο τέταρτο κεφάλαιο της εργασίας μελετήθηκε το κίνημα της αποανάπτυξης που εμφανίστηκε ως απόρροια της υπέρβασης των δυνατοτήτων του περιβάλλοντος να ανταποκριθεί στην υπέρμετρη ανάπτυξη. Η αποανάπτυξη αποτελώντας μια συλλογική και συνειδητή εθελοντική διαδικασία που στοχεύει στη δίκαιη μείωση της συνολικής παραγωγικής ικανότητας και κατανάλωσης, εξετάστηκε έχοντας πρωτίστως ως αφετηρία την ανάγκη βιωσιμότητας σε σχέση με τη χρήση φυσικών πόρων, τη δημιουργία ανισοτήτων αλλά και την επιδείνωση της ποιότητας ζωής. Η μελέτη των πηγών σχετικά με τις πιο δημοφιλείς στρατηγικές αποανάπτυξης που μπορούν να ακολουθηθούν, έδωσε την ευκαιρία για προβληματισμούς σχετικά με το κατά πόσο είναι εφικτή η εφαρμογή τους. Συνοψίζοντας τις σκέψεις που απορρέουν από την παραπάνω μελέτη σχετικά με το φαινόμενο της αποανάπτυξης, οδηγούμαστε στα ακόλουθα συμπεράσματα:

- Το κίνημα της αποανάπτυξης αποτελεί μία εναλλακτική πρόταση που πρεσβεύει την δραπέτευση από την αέναη οικονομική ανάπτυξη και τον επαναπροσδιορισμό των αξιών που ορίζουν την ποιότητα ζωής.
- Τα βιώσιμα επίπεδα κατανάλωσης πόρων έχουν ήδη υπερβεί κατά πολύ τα ανεκτά όρια, ωστόσο, οι τεράστιες μειώσεις που απαιτούνται δεν μπορούν να συμβούν εντός της καπιταλιστικής κοινωνίας.
- Η εφαρμογή των στρατηγικών αποανάπτυξης που αναφέρθηκαν, δηλ. η αρνητική αύξηση του ΑΕΠ, η μείωση της κατανάλωσης και του χρόνου εργασίας, η ριζική και φυσική αποανάπτυξη, οι συνεργατικές κατοικίες και η καταπολέμηση των ανισοτήτων, είναι ιδιαίτερα δύσκολο να επιτευχθεί μέσα στο υπάρχον οικονομικό σύστημα.
- Το δημογραφικό ζήτημα σε σχέση με την αποανάπτυξη αποτελεί ένα ευαίσθητο θέμα που αν το δούμε ορθολογικά με βάση την ανεπάρκεια των φυσικών πόρων, αντίκειται στην ίδια την εξέλιξη της ζωής. Σίγουρα, η συγκράτηση της αύξησης του πληθυσμού

σε σταθερά επίπεδα και η παροχή κινήτρων για μικρότερης εμβέλειας κατανάλωση, απλοποιημένη και λιτή ζωή με έμφαση στον υπαρκτό περιβαλλοντικό κίνδυνο, κρίνεται απαραίτητη.

- Η «βιώσιμη κατανάλωση» προσπαθώντας να ενθαρρύνει τον καταναλωτή να προβαίνει σε αγορές ανακυκλωμένων αγαθών και ειδών που παρήχθησαν με ηθικές μεθόδους παραγωγής, συχνά εμπλέκεται σε πολύπλοκες διαδικασίες λήψης και επεξεργασίας των αποφάσεων.
- Το μήνυμα της αποανάπτυξης, ίσως να βρει περισσότερο θετική ανταπόκριση, εάν επιδιώξει να επικεντρωθεί στην εικόνα που στοχεύει σε ένα μέλλον μακριά από τα σημερινά πρότυπα κατανάλωσης με έμφαση στην ποιότητα ζωής και αποφύγει να λαμβάνει την μορφή απειλής για τον τεράστιο οικολογικό κίνδυνο που διατρέχουμε και την επικείμενη περιβαλλοντική κατάρρευση.
- Οι προτεινόμενες πολιτικές για την αποανάπτυξη περιέχουν κενά και ασάφειες καθώς αποτελούν υποθετικά σενάρια που αφήνουν αναπάντητα σημαντικά ερωτήματα για τα πιθανά προβλήματα που θα δημιουργούσε η εφαρμογή τους.

Αναμφισβήτητα, έχουμε συνηθίσει να ζούμε στην εποχή της αφθονίας, της υπερπαραγωγής, της απεριόριστης προσφοράς αγαθών και συνεπώς της δυνατότητας υπερκατανάλωσης εφόσον το επιτρέπουν οι οικονομικές συνθήκες. Το οικονομικό σύστημα έχει δομηθεί έτσι ώστε όσα προαναφέρθηκαν να αποτελούν αυτονόητα αγαθά της σύγχρονης εποχής την οποία διανύουμε. Οι επιχειρηματικές μονάδες προσπαθούν, μέσα από την αδιάκοπη εξέλιξη της τεχνολογίας αλλά και τα επίπεδα ανταγωνισμού να παράγουν προϊόντα που θα εξασφαλίσουν την περαιτέρω δυναμική επιβίωσή τους στην αγορά. Δεν αρκεί μια απλή επιχειρηματική παρουσία. Η ύπαρξη και η συνέχιση της λειτουργίας μιας επιχείρησης υπαγορεύεται από μία συνεχή προσπάθεια για καινοτομία μέσα από την υιοθέτηση της πιο εξελιγμένης μορφής τεχνολογίας και τεχνολογίας. Η λειτουργία των επιχειρήσεων παραγωγής προϊόντων και υπηρεσιών αποτελεί ζωτικό παράγοντα για την οικονομική ανάπτυξη που εξασφαλίζει το πολυπόθητο επίπεδο ευημερίας για το οποίο αγωνίζονται οι κοινωνίες των κρατών. Εδώ τίθεται το θέμα των πρακτικών της προγραμματισμένης βραχυβιότητας που χρησιμοποιούν οι επιχειρήσεις. Άραγε θα μπορούσε να λειτουργήσει η οικονομία χωρίς την συνεχή παραγωγή νέων εξελιγμένων προϊόντων και την ώθηση προς συνεχή κατανάλωση;

Οι έρευνες δείχνουν ότι η προγραμματισμένη βραχυβιότητα εμφανίζεται να αποτελεί μονόδρομο για την λειτουργία της αγοράς και της οικονομίας. Η υπάρχουσα οικονομική κρίση έχει δημιουργήσει εκτεταμένα προβλήματα ανεργίας και στασιμότητας. Ζούμε σε μία

κοινωνία όπου η κίνηση της οικονομίας καθορίζει τις ζωές μας και ανάγεται σε «θηρσκεία». Ζούμε σε ένα σύστημα που συνεχίζει να παράγει κοινωνικοοικονομικές ανισότητες και που αποδεικνύεται ανίκανο να προσφέρει την πραγματική ευτυχία με όποιο τρόπο ερμηνεύεται για τον καθένα. Η συντήρηση του επιπέδου ζωής, το οποίο συνήθισαν να έχουν οι άνθρωποι, επιβάλλει ένα αδιάκοπο κυνήγι εργασίας, κατανάλωσης, απομόνωσης και στέρξης του πολύτιμου ελεύθερου χρόνου. Ωστόσο, η εθελοντική στροφή προς τον λιτό τρόπο ζωής που υποστηρίζει το κίνημα της αποανάπτυξης θα απαιτούσε μία αλλαγή την οποία μάλλον η πλειοψηφία του πληθυσμού δεν φαίνεται προετοιμασμένη να ακολουθήσει. Οι ριζικές ανακαταξίες που θα έπρεπε να συμβούν ώστε να επιτευχθεί η διέξοδος από τον μονόδρομο της οικονομικής ανάπτυξης, ίσως ακούγονται τρομακτικές για κάποιους. Η δομή της καπιταλιστικής κοινωνίας καθιστά ιδιαίτερα δύσκολη την υιοθέτηση κάποιων τολμηρών προτάσεων που προτείνονται από τους υποστηρικτές της αποανάπτυξης.

Το σίγουρο είναι ότι η οικονομική ανάπτυξη παρά τα σημαντικά θετικά οφέλη που εξασφαλίζει έχει συντελέσει τόσο στην δημιουργία τεράστιων οικολογικών προβλημάτων που θέτουν σε κίνδυνο την επιβίωση των μελλοντικών γενεών όσο και σε δυσμενείς επιπτώσεις στην καθημερινότητα των ανθρώπων που διακατέχονται από ένα συνεχές άγχος για την εξασφάλιση και συντήρηση των πολυπόθητων αγαθών που θα τους καταστήσουν περισσότερο ευτυχισμένους και υπολογίσιμους. Το πώς θα επιτευχθεί η επιθυμητή ισορροπία μεταξύ της επιθυμητής παραγωγής και κατανάλωσης ώστε να προστατευθεί το περιβάλλον αλλά και να παρέχεται το επιθυμητό επίπεδο ευημερίας, αποτελούν θέματα ευρύτερης μελέτης και εφαρμογής σωστών κυβερνητικών πρακτικών. Κανείς δεν μπορεί να αγνοήσει τα σημάδια που μαρτυρούν την διατάραξη της περιβαλλοντικής ισορροπίας, ούτε την αλλοίωση στις ανθρώπινες σχέσεις που επιτείνεται από την κοινωνία του καταναλωτισμού. Όμως η άρνηση της οικονομικής σκέψης και των υλικών πρακτικών, που προτείνονται από τους υποστηρικτές της αποανάπτυξης, δεν είναι βέβαιο ότι θα οδηγήσει σε μία νέα κοινωνία απαλλαγμένη από προβλήματα. Η επανεξέταση των πρακτικών που προάγουν και ενισχύουν την υπερβολική κατανάλωση, δηλαδή της προγραμματισμένης βραχυβιότητας, με την ενθάρρυνση της σωστής ορθολογικής αντίστοιχης συμπεριφοράς τόσο από παραγωγούς όσο και από καταναλωτές, κρίνεται επιβεβλημένη. Σίγουρα, το πρόταγμα της αποανάπτυξης θα εξακολουθήσει να υπάρχει. Και ίσως η υιοθέτηση κάποιων από τις ιδέες που διαδίδει να αποδειχτούν σωτήριες για τις επερχόμενες γενιές. Ωστόσο, καθένας από εμάς μπορεί να συνεισφέρει με τον δικό του τρόπο στην δόμηση μιας πιο υγιούς κοινωνίας που θα προσφέρει ευημερία, κοινωνική δικαιοσύνη και περιβαλλοντική ευσυνειδησία.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Κολέμπας, Γ. & Γ. Μπίλλας (2013) *‘Ο ανθρωπολογικός τύπος της αποανάπτυξης – τοπικοποίησης’*, Αθήνα: Εκδόσεις των Συναδέλφων.

Κολλίντζας, Τ. (2011) *‘Θεωρία Οικονομικής Ανάπτυξης’*, Αθήνα: Κριτική.

Παπαθεοδώρου Χ., Γ. Δαφέρμος, Ε. Παπαδοπούλου & Γ. Σακελλαρίδης, (2010) *‘Οικονομική μεγέθυνση, ανισότητα και φτώχεια Θεωρητικές και εμπειρικές προσεγγίσεις’*, *Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων*, ΙΝΕ , ΓΣΕΕ, Αθήνα.

Ρέππας, Π. (2002) *‘Οικονομική Ανάπτυξη: Θεωρίες και Στρατηγικές’*, Τόμος Α’, Αθήνα: Παπαζήσης.

Weil, D. (2013) *‘Οικονομική Μεγέθυνση’*, Λευκωσία: Broken Hill Publishers Ltd.

ΞΕΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Aghion, P., E. Caroli & C. Garcia-Penalosa (1999) *‘Inequality and economic growth: the perspective of the new growth theories’*, *Journal of Economic literature*, **37** (4): 1615-1660.

Ahlstrom, D. (2010) *‘Innovation and growth: How business contributes to society’*, *The Academy of Management Perspectives*, **24** (3): 11-24.

Aladeojebi, T. (2013) *‘Planned Obsolescence’*, *International Journal of Scientific & Engineering Research*, **4** (6): 1504-1508.

Alcott, B. (2005) *‘Jevons' paradox’*, *Ecological economics*, **54** (1): 9-21.

Alcott, B. (2008) *‘Historical overview of the Jevons Paradox in the literature’*, *The Jevons paradox and the myth of resource efficiency improvements*, 24-78.

Alier, J. M. (2009) *‘Socially sustainable economic de-growth’*, *Development and change*, **40** (6): 1099-1119.

- Asara, V., I. Otero, F. Demaria & E. Corbera, (2015) ‘Socially sustainable degrowth as a social–ecological transformation: repoliticizing sustainability’, *Sustainability Science*, **10** (3): 375-384.
- Bartolini, S. & F. Sarracino, (2014) ‘Happy for how long? How social capital and economic growth relate to happiness over time’, *Ecological economics*, **108**, 242-256.
- Bauer, D., K. Papp, J. Polimeni, K. Mayumi, M. Giampietro & B. Alcott, (2009) ‘The Jevons Paradox and the Myth of Resource Efficiency Improvements’, *Sustainability: Science, Practice, & Policy*, **5** (1): 48.
- Benos, N., & S. Zotou, (2014) ‘Education and economic growth: A meta-regression analysis’, *World Development*, **64**, 669-689.
- Biel, A., & U. Dahlstrand, (2005) ‘Values and habits: a dual process model’, *Environment, information and Consumer Behavior*, New Horizons in Environmental Economics series, Edward Elgar Pub, 33-47.
- Bossuet, L. (2014) ‘Sustainable electronics: On the trail of reconfigurable computing’, *Sustainable Computing: Informatics and Systems*, **4** (3): 196–202.
- Bulow, J. (1986) ‘An Economic Theory of Planned Obsolescence’, *The Quarterly Journal of Economics*, **101** (4): 729-749.
- Burns, B. (2010) ‘Re-evaluating Obsolescence and Planning for It’, στο T. Cooper, *Longer Lasting Products: Alternatives to the Throwaway Society*, Farnham: Gower Publishing Limited, 39-60.
- Cattaneo, C., & M. Gavaldà, (2010) ‘The experience of urban squats in Collserola, Barcelona: what kind of degrowth?’, *Journal of Cleaner Production*, **18** (6): 581-589.
- Charbonneau, B. (1969) *Le jardin de Babylone*, Gallimard.
- Chertow, M. R. (2000) ‘The IPAT equation and its variants’, *Journal of industrial ecology*, **4** (4): 13-29.
- Clark, B. & J. B. Foster, (2001) ‘William Stanley Jevons and the coal question: An introduction to Jevons’s “Of the Economy of Fuel”’, *Organization & Environment*, **14** (1): 93-98.

- Coase, R. H. (1972) 'Durability and Monopoly', *Journal of Law and Economics*, **15** (1): 143-149.
- Cooper, T. (2004) 'Inadequate Life? Evidence of Consumer Attitudes to Product Obsolescence', *Journal of Consumer Policy*, **27** (4): 421-449.
- Cooper, T. (2010α) 'The Significance of Product Longevity', στο T. Cooper *Longer Lasting Products: Alternatives to the Throwaway Society*, Farnham: Gower Publishing Limited, 3-36.
- Cooper, T. (2010β) 'Policies for Longevity', στο T. Cooper *Longer Lasting Products: Alternatives to the Throwaway Society*, Farnham: Gower Publishing Limited, 215-240.
- Cypher, J. M., & J. L. Dietz, (2008) '*The process of economic development*', Routledge.
- Daly, H. E. (1991) '*Steady-state economics: with new essays*', Island Press.
- Deininger, K., & L. Squire, (1997) 'Economic growth and income inequality: reexamining the links', *Finance and Development*, **34** (1): 38-41.
- Demaria, F., F. Schneider, F. Sekulova & J. Martinez-Alier, (2013) 'What is degrowth? From an activist slogan to a social movement', *Environmental Values*, **22** (2): 191-215.
- Dobson, A. (2003) 'Social justice and environmental sustainability: ne'er the twain shall meet', *Just sustainabilities: Development in an unequal world*, 83-95.
- Dolan, P., T. Peasgood & M. White, (2008) 'Do we really know what makes us happy? A review of the economic literature on the factors associated with subjective well-being', *Journal of economic psychology*, **29** (1): 94-122.
- Easterlin, R. A. & L. Angelescu, (2009) 'Happiness and growth the world over: Time series evidence on the happiness-income paradox', *Discussion Paper No. 4060*, IZA, Institute for the Study of Labor, Bonn, 31p.
- Easterlin, R. A. (2015) 'Happiness and economic growth—the evidence', *Global handbook of quality of life*, Springer Netherlands, 283-299.
- Easterly, W., & S. Rebelo, (1993) 'Fiscal policy and economic growth', *Journal of monetary economics*, **32** (3): 417-458.

- Echegaray, F. (2015) 'Consumers reactions to product obsolescence in emerging markets: the case of Brazil', *Journal of Cleaner Production*, **134** (3): 191-203.
- Fagerberg, J., & M. Srholec (2008) 'National innovation systems, capabilities and economic development', *Research policy*, **37** (9): 1417-1435.
- Fels, A., B. Falk & R. Schmitt, (2016) 'Social Media Analysis of Perceived Product Obsolescence', *Procedia CIRP*, **50**, 571-576.
- Fishman, A., N. Gandal & O. Shy, (1993) 'Planned obsolescence as an engine of technological progress', *The Journal of Industrial Economics*, **41** (4): 361-370.
- Flipo, F. (2007) 'Voyage dans la galaxie décroissante', *Mouvements* (2): 143-151.
- Fosu, A. K. (2017) 'Growth, inequality, and poverty reduction in developing countries: Recent global evidence', *Research in Economics*, **71** (2): 306-336.
- Fotopoulos, T. (2007) 'Is degrowth compatible with a market economy?', *The international journal of inclusive democracy*, **3** (1): 1-16.
- Fournier, V. (2008) 'Escaping from the economy: the politics of degrowth', *International Journal of Sociology and Social Policy*, **28** (11/12): 528-545.
- Frey, B. S., & A. Stutzer, (2002) 'What can economists learn from happiness research?', *Journal of Economic literature*, **40** (2): 402-435.
- Garcia, E. (2012) 'Degrowth, the past, the future, and the human nature', *Futures*, **44** (6): 546-552.
- Georgescu-Ruegen, N. & N. Georgescu-Ruegen, (1971) *The entropy law and the economic process*, **4**.
- Graham, C., S. Chattopadhyay & M. Picon, (2010) 'The Easterlin and other paradoxes: Why both sides of the debate may be correct', *International differences in well-being*, 247-290.
- Greiner, A., W. Semmler & G. Gong, (2016) *The forces of economic growth: a time series perspective*, Princeton University Press.
- Grout, P. A. & I. Park (2005) 'Competitive Planned Obsolescence', *The RAND Journal of Economics*, **36** (3): 596-612.

- Gsottbauer, E. & J. C. van den Bergh, (2011) 'Environmental policy theory given bounded rationality and other-regarding preferences', *Environmental and Resource Economics*, **49** (2): 263-304.
- Guiltinan, J. (2009) 'Creative Destruction and Destructive Creations: Environmental Ethics and Planned Obsolescence', *Journal of Business Ethics*, **89** (1): 19-28.
- Hamilton, C. (2009) 'Affluenz: When Too Much Is Never Enough', *Read How You Want*, Sydney
- Hanushek, E. A. & L. Woessmann, (2008) 'The role of cognitive skills in economic development', *Journal of economic literature*, **46** (3): 607-668.
- Helpman, E. (2010) *The mystery of economic growth*, Cambridge MA, Belknap Press
- Holtzman, G. (2011) 'Cohousing in Australia', *Around the House*, **85**: 20-22
- Iizuka, T. (2007) 'An Empirical Analysis of Planned Obsolescence', *Journal of Economics & Management Strategy*, **16** (1): 191-226.
- Juran, J. M. (1970) 'Consumerism and Product Quality', *Quality Progress*, **3** (7): 18-27.
- Kallis, G. (2011) 'In defence of degrowth', *Ecological Economics*, **70** (5): 873-880.
- Keeble, D. (2013) 'The culture of planned obsolescence in technology companies', Oulu University of Applied Sciences, Business Information Technology, Oulu, Finland.
- Kerschner, C. (2010) 'Economic de-growth vs. steady-state economy', *Journal of cleaner production*, **18** (6): 544-551.
- Krajewski, M. (2014) 'The great lightbulb conspiracy' *IEEE Spectrum*, **51** (10): 56-61.
- Kotler, P. (1972) 'What consumerism means for marketers', *Harvard Business Review*, **50** (3): 48-57.
- Latouche, S. & D. Economics, (2004) 'Why less should be so much more', *Le Monde Diplomatique*.
- Latouche, S. (2009) *Farewell to Growth*, Polity Press.

- Latouche, R. (2013) *'The Birth of the Western Economy: Economic Aspects of the Dark Ages'*, Routledge.
- Layard, R. (2005) *'Happiness: Lessons from a new science'*, London, Allen Lane.
- Liettaert, M. (2010) 'Cohousing's relevance to degrowth theories', *Journal of Cleaner Production*, **18** (6): 576-580.
- London, B. (1932) *Ending the depression through planned obsolescence*, New York
- Lorek, S. & D. Fuchs, (2013) 'Strong sustainable consumption governance—precondition for a degrowth path?', *Journal of cleaner production*, **38**: 36-43.
- Martinez-Alier, J. (2008) 'Languages of valuation', *Economic and Political Weekly*, 28-32.
- Martínez-Alier, J., U. Pascual, F. D. Vivien & E. Zaccai, (2010) 'Sustainable de-growth: Mapping the context, criticisms and future prospects of an emergent paradigm' *Ecological economics*, **69** (9): 1741-1747.
- Matthey, A., & N. Dwenger (2007) 'Don't aim too high: the potential costs of high aspirations', *SFB 649 Economic Risk, Discussion Paper 2008-011*, Berlin: Humboldt-University, 23p.
- Matthey, A. (2010) 'Less is more: the influence of aspirations and priming on well-being', *Journal of Cleaner Production*, **18** (6): 567-570.
- Miao, C. (2011) 'Planned obsolescence and monopoly undersupply', *Information Economics and Policy*, **23** (1): 51-58.
- Moisander, J. (2007) 'Motivational complexity of green consumerism', *International Journal of Consumer Studies*, **31** (4): 404-409.
- Mowery, D. C. & N. Rosenberg, (1991) *'Technology and the pursuit of economic growth'*, Cambridge University Press.
- Neamtu, D. M. (2015) 'Education, the economic development pillar', *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, **180**, 413-420.
- Odum, H. T. & E. C. Odum (2006) 'The prosperous way down', *Energy*, **31** (1): 21-32.

- Oishi, S., & S. Kesebir (2015) 'Income inequality explains why economic growth does not always translate to an increase in happiness', *Psychological science*, **26** (10): 1630-1638.
- Packard, V. (1960) *The Waste Makers*, Pelican, Harmondsworth.
- Park, M. (2010) 'Defying Obsolescence' στο T. Cooper *Longer Lasting Products: Alternatives to the Throwaway Society*, Farnham: Gower Publishing Limited, 77-106.
- Perotti, R. (1996) 'Growth, income distribution, and democracy: What the data say', *Journal of Economic Growth*, **1** (2): 149-187.
- Piketty, T. (2014) *Capital in the Twenty-First Century*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge Massachussets, London.
- Pineda, J. A. S. & M. P. Salmoral, (2017) 'A juridical "theory" of planned obsolescence', Madrid.
- Princen, T. (2005) *The logic of sufficiency*, Cambridge MA, MIT Press.
- Sasaki, D., & R. Strausz, (2008) 'Collusion and durability', *Governance and the efficiency of economic systems*, Berlin.
- Saviotti, P. P., A. Pyka & B. Jun, (2016) 'Education, structural change and economic development', *Structural Change and Economic Dynamics*, **38**, 55-68.
- Schneider, F., G. Kallis & J. Martinez-Alier, (2010) 'Crisis or opportunity? Economic degrowth for social equity and ecological sustainability: Introduction to this special issue', *Journal of cleaner production*, **18** (6): 511-518.
- Schumacher, E.F. (1993) *Small is beautiful: a study of economics as if people mattered*, Vintage Publishing.
- Sekulova, F., G. Kallis, B. Rodríguez-Labajos & F. Schneider, (2013) 'Degrowth: from theory to practice', *Journal of Cleaner Production*, **38**: 1-6.
- Seyfang, G. (2004) 'Consuming values and contested cultures: a critical analysis of the UK strategy for sustainable consumption and production', *Review of Social Economy*, **62** (3): 323-338.

- Sherif, Y. S. & E. L. Rice, (1986) 'The Search for Quality: The Case of Planned Obsolescence' *Microelectron. Reliab.*, **26** (1): 75-85.
- Sheth, J. N., B. I. Newman & B. L. Gross, (1991) 'Why we buy what we buy: A theory of consumption values', *Journal of business research*, **22** (2): 159-170.
- Shin, I. (2012) 'Income inequality and economic growth', *Economic Modelling*, **29** (5): 2049-2057.
- Sianesi, B. & J. V. Reenen, (2003) 'The returns to education: Macroeconomics', *Journal of economic surveys*, **17** (2): 157-200.
- Snelgrove, K. B. & J. H. Saleh, (2016) 'Toward a new spacecraft optimal design lifetime? Impact of marginal cost of durability and reduced launch price', *Acta Astronautica*, **127** (2): 271-282.
- Steffen, W., K. Richardson, J. Rockström, S. E. Cornell, I. Fetzer, E. M. Bennett & C. Folke, (2015) 'Planetary boundaries: Guiding human development on a changing planet', *Science*, **347**.
- Stiglitz, J. E. (2015) 'Inequality and Economic Growth', *The Political Quarterly*, **86** (1): 134-155.
- Stutzer, A., & B. S. Frey, (2012) 'Recent developments in the economics of happiness: A selective overview', *Discussion Paper No. 7078*, IZA, Institute for the Study of Labor, Bonn, 19p.
- Trainer, T. (2012) 'De-growth: Do you realise what it means?', *Futures*, **44** (6): 590-599.
- Troude-Chastenet, P. (1998) 'Jacques Ellul, précurseur de l'écologie politique', *Ecologie et Politique*, **22**: 105-119.
- Valor, C. (2008) 'Can Consumers Buy Responsibly? Analysis and Solutions for Market Failures', *Journal of Consumer Policy*, **31** (2): 315-326.
- van den Bergh, J. C. (2009) 'The GDP paradox', *Journal of Economic Psychology*, **30** (2): 117-135.
- van den Bergh, J. C. (2011) 'Environment versus growth: A criticism of "degrowth" and a plea for "a-growth"', *Ecological economics*, **70** (5): 881-890.

van den Bergh, J. C. & G. Kallis, (2012) 'Growth, a-growth or degrowth to stay within planetary boundaries?', *Journal of Economic Issues*, **46** (4): 909-920.

van Griethuysen, P. (2010) 'Why are we growth-addicted? The hard way towards degrowth in the involutory western development path', *Journal of Cleaner Production*, **18** (6): 590-595.

van Nes, N. (2010) 'Understanding replacement behaviour and exploring design solutions' στο T. Cooper, *Longer lasting products: Alternatives to the throwaway society*, 107-131.

Waldman, M. (1993) 'A New Perspective on Planned Obsolescence', *The Quarterly Journal of Economics*, **108** (1): 273-283.

Waldman, M. (1996) 'Planned Obsolescence and the R&D Decision', *The RAND Journal of Economics*, **27** (3): 583-595.

York, R. (2006) 'Ecological paradoxes: William Stanley Jevons and the paperless office', *Human Ecology Review*, 143-147.

Young, W., K. Hwang, S. McDonald, & C. J. Oates, (2010) 'Sustainable consumption: Green consumer behaviour when purchasing products', *Sustainable development*, **18** (1): 20-31.